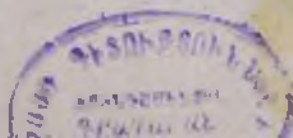

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄԱԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ
Ս. ԻՋԱՄԻԼՅՆԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Էջ

1. Մայրագույն Պատրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գեորգ Զ-ի ողջույնի հեռագիրը Մոսկվայի 800-ամյակի տոնակատարության առթիվ	3
2. Մոսկվայի 800-ամյակը	4
3. Գ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ. — 1812 թվյի հայրենական պատերազմին հայերի մասնակցությանը վերաբերող փաստաթղթեր	17
4. Եփրեմ Կարողիկոսի կոնդակը	36
5. Մայր Աթոռ	40
6. Նդիշեն վարդապետ Հառուրյունյան	43
7. Հայաստանյայց եկեղեցին Սփյուռնի մեջ	45
8. Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո Պատրիարք Ամենապատիվ Ալեքսի Սրբազանը Պուրեշի Հայոց եկեղեցին կայացվե	49
9. Հ. ԱՐԱՄՅԱՆ. — Ս. Մեսրոպի շիրմին առջև	51
10. ԵՐՎԱՆԻ ՇԱՀԱԶՐՁ. — Իմ հուշերից	55
11. Գարեգին Լեոնյան	62
12. Համաշխարհային Հայկական Կոնգրեսը	64
13. Շարունակվում է հայրենադարձ հայերի 1947 թվի հաղագրությունների ծամանումը Հայրենիք	70
14. Օտարները հայերի և Հայաստանի մասին	73
15. Սովետական Հայաստանում	75
16. Գաղութաճայ կյանք	85
17. Նամակ խմբագրությանը	85

ԽՐԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ Է ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ ԹԵ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԷՎ ԹԵ ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՆԵՐ

ԽՐԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ՀԵՍՈՅՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՈՒ

ԷՋՄԻԱԾԻՆ, «ԷՋՄԻԱԾԻՆ» ԱՄՍԱԳՐԻ ԽՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
 Армения ССР, Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин»
 Redaction of the magazine „Echmiadzin“, Armenia, USSR

Պատվեր № 86

ՀՍՍՌ Միության Կենտրոնական Կրթական, Գիտական, Գրական, Գեղարվեստական, Զրգարան, Երևան

Հ Ր Ա Մ Ա Ն Ա Ի
Տ, Տ, Գ Է Ո Ր Գ Ա Յ Զ
ՎԵՃՓԱՌԻ ԵՒ ՍՐԱԶՆԱԳՈՅՆ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

**ԾԱՅՐԱԳՈՒԹՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ ԱՄԵՆԱԾՆ ՀԱՅՈՑ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԳԵՎՈՐԳ Զ-Ի
ՈՂՋՈՒԹՆԻ ՀԵՌԱԳԻՐԸ
ՄՈՍԿՎԱՅԻ 800-ԱՄՅԱԿԻ ՏՈՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՌԹԻՎ**

Մ Ո Ս Կ Վ Ա

ԱՇԽԱՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ԴԵՊՈՒՏԱՏՆԵՐԻ

ՄՈՍԿՎԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ՍՈՎԵՏԻՆ

Գերջոր Սոփեական Միության հերոս մայրաքաղաք Մոսկվայի փառապանծ 800-ամյակի առթիվ հետադարձ Ս. Էջմիածնից մեր սրտագին ու ջերմ ողջույններն ենք հղում:

Թանգ ու հարստատ է Մոսկվան Սոփեական քաղաքացիներին եւ տիրուքի դեմոկրատական ժողովրդների սրտին:

Մենք ջերմեռանդ աղոթքներ ենք վերադարձում Ամենաքաղաքային՝ պատմական հինալուրջ քաղաքի, համամարդկային կուսուրայի ու քաղաքակրթության խոշորագույն կենտրոնի եւ ժողովուրդների միջիւ տեւական խաղաղության մշտաբերուն պաշտպանի է՛լ ավելի ծաղկման, բարգավաճման ու հզորացման համար, ի փառս ՍՍՌՄ եղբայրական ժողովուրդների եւ համայն խաղաղասեր մաղկության:

ԳԵՎՈՐԳ Զ

**ԾԱՅՐԱԳՈՒԹՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՎ
ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱԾՆ ՀԱՅՈՑ**

Ճ սկստեմքեր 1547 թ.
Ս. Էջմիածին

ովնտական հզոր ու անծայրածիր երկրի, եղբայրական միասնական մի ընտանիքում համախմբված, բազմամիլիոն ժողովուրդները ջերմ սիրով և մեծ խանդավառությամբ սեպտեմբերի 7-ին տոնեցին Մովնտական Սոցալիստական Ռեսպուբլիկաների Միության փառասանծ ու հոյակերտ մայրաքաղաք Մոսկվայի 800-ամյակը:

Ամբողջ աշխարհում դժվար է նշել մի այլ քաղաք, որը ոչ միայն իր ժրկրի պատմության, այլ և համաշխարհային պատմության մեջ այնպիսի խոշոր ավանդ ներդրած լինի, ինչպես Մոսկվան: Աշխարհում առաջին սոցիալիստական պետության մայրաքաղաք Մոսկվային էր փիճակված բացառիկ դեր խաղալ և՛ ռուս ժողովրդի, և՛ համայն մարդկության պատմական ճակատագրում: Մոսկվայի ութդարյան փառապատկ պատմությունը հազար ու բյուր թելերով միահյուսված է Ռուսաստանի և համաշխարհային պատմության հետ:

Մոսկվայի պատմությունը — դա ռուսական պատմության հայելին է, ուր բյուրեղային վեհություններ արտացոլված ենք տեսնում: Առաջին ժողովրդի դարավոր պատմությունը: Ռուսական պատմագրության նշանակալից մեծ ու փոքր դեպքերը գրեթե անխաղճիորեն կապված են Մոսկվայի փայլուն անվան հետ: Իր հիմնադրման օրից սկսած դարեր — շարունակ Մոսկվան հանդիսացել է ռուս ժողովրդի ազգային միավորման, ազգահավաքի և ռուսական ազգային

պետության կալմավորման խոշոր ու անբաղդատելի դարբնոցը: Դարեր շարունակ ռուս ժողովուրդը, Մոսկվայի շուրջը համախմբվելով, անձնագործ կերպով պաշտպանել է ռուսական հողերը դաժան մարտեր մղելով: Օտարերկրյա զավթիչների — թաթարա-մոնղոլական հորդանների, լեհա-չվեղական խնտերվենտների և նապոլեոնի բանակների դեմ: Մոսկվան է եղել, որ միշտ գլխավորել է ռուս ժողովրդի աննկուն ազատագրական պայքարը ընդդեմ օտարերկրյա նվաճողների: Շատ արհամիրքներ ու փոթորիկներ են անցել Մոսկվայի գլխով: Քանիցս նա զգեստավորվել է հրդեհի ալ բոցերով, ավերվել, մոխրակույտների վերածվել, ըայց միշտ էլ հրդեհի բոցերում մկրտվելուց հետո մոխրակույտների տակից փյունիկի նման հառել է նա առնական ու հզոր, շանթաճար եղած հաստարուն կաղնու նման նոր ու քարմ ոստեր արձակելով: Իզուր են անցել օտարերկրյա նվաճողների բոլոր փորձերը տիրելու Մոսկվային, քաղաքների այս լքնաղ թագուհուն: Արևելքից ու արևմուտքից իրենց արյունոտ թաթը դեպի նրան են մեկնել բազմաթիվ արյունոտ թշնամիներ: Ըայց ամեն անգամ էլ ռուս քաջարի ժողովրդի հզոր հարվածների տակ, թե՛ Մոսկվայի պատերի տակ, և թե՛ նրա մերձավոր ու հեռավոր մատույցներում, թշնամու հորդաններ հողմացրիվ են եղել և ջարդված ու կոռաղուխ ետ ընկրկել: Անգարծ Մոսկվայի պատմությունը օտարերկրյա զավթիչների դեմ ռուս ժողովրդի մղած հերոսական պայքարի — դաժան, ճակատամարտերի պատ-

մության փայլուն դրվագներին և հյուսված միտական պատմության բոլոր խառնուրդներում իր ողջ հասակով մեկ ծառանում է Մոսկվան՝ հաղթանակի դափնեպսակը հակառակ ու փայլում է նա պայծառ ուղեցույց աստղի նման ռուսական պատմության լուսաշույլ հորիզոնի վրա: Դարեր շարունակ ռուսական պատմության նալի ղեկը իր առնական ձեռքերում ամուր պահած, Մոսկվայի կյանքի օփկիանում պիմագրավելով բոլոր մրրիկները և հաղթահարելով խուժերն ու ծանծաղուտները անվարան կերպով առաջ է տարել այդ նալի ղեպի ռուս ժողովրդի երջանկաբեք նավահանգիստը:

Փառավոր պատմական ուղի է անցել Մոսկվան իր ությալյա դոլորության ընթացքում: Բերթում ենք Մոսկվայի պատմության փառահեղ էջերը և մեր աչքերի առջև մեկը մյուսի հետևից վերականգնանում են անցյալի նշանավոր դեմքերն ու դեպքերը: — ահա ռուս իշխան Յուրիյ Դոլգորուկովը ամենհի նժույգը հեծած ուղադրությամբ զենում է ռնական ամբողջուն ներկայացնող այն բարձր բլուրը, որը առևտրական կարևոր անցուղիների վրա դնվելով, շրջափակված էր Մոսկվա գետով ու նրա վտակ Նեպլինայայով: Ահա հենց այստեղ էլ իշխան Յուրիյ Դոլգորուկովը հիմք դրեց Մոսկվա բերդաքաղաքին, որին վիճակված էր ռուսական հողերի միավորման նախաձեռնողը հանդիսանալ:

Մոսկվայի ռուսական պետության մայրաքաղաք դառնալու պատմությունը սերտ կերպով կապված է ռուս ժողովրդի պատմության ամենաակնառու անցքերից մեկի — Թաթարա-մոնղոլական արշավանքների հետ:

Մանր ու մղձավանջային օրեր էին սկսվել ռուս ժողովրդի համար: Ռուսական հողերը անվերջ ոտնակոխ էին լինում արևելքից Ռուսաստան ներխուժած Թաթարա-մոնղոլական հորդանների կողմից, որոնք դեպի արևմուտք շարժվելով անխնա կողոպտում, ավերում ու հրկիզում էին ռուսական շեն պյուղերն ու քաղաքները, մահ սփռելով իրենց շուրջը: Ռուսական լայնածավալ հարթությունը տրորվում էր Թաթարա-մոնղոլական հորդանների նժույգների սմբակների տակ: Մոսկվան ևս զնձ շմնաց ավերումից: 1238 թվին, երբ Բատիյ խանի հորդանները արշավեցին Ռուսաստանի վրա, Մոսկվան էլ ավերի ու հրկիզման մատնվեց Թաթարա-մոնղոլական հրոսակախմբերի կողմից:

Սակայն, ռուս ժողովուրդը շուտով վերականգնել սկսեց իր ուժերը ու Մոսկվան դարձավ այն կենտրոնը, որի շուրջը նա ե-

ռանդուն կերպով համախմբվել սկսեց: Կարճ ժամանակամիջոցում իր վերքերը բուժելով ու վերակառուցվելով, Մոսկվան կարողացավ գլխավորել օտարերկրյա զավթիչների դեմ մղվող երկարատև ու դժվար պայքարը:

1328 թվին Իվան Կալիտան մեծ-իշխանական աթոռը Վլադիմիրից տեղափոխեց Մոսկվա ու այդ պահից էլ նա դարձավ ռուսական պետության մայրաքաղաքը:

Մոսկվայի կողմից գլխավորվող ռուս ժողովրդի դարավոր պայքարը արևելյան նվաճողների դեմ պսակվեց հաջողությամբ: Գործ պատվար կանգնելով Թաթարա-մոնղոլական հորդանների ներխուժման դեմ, ռուս ժողովուրդը կորագլուխ շարժեց նրանց, ռուսական հողերը ընդմիջ ազատելով վերջիններից: Թաթարա-մոնղոլական հորդանների ջախջախումը սկսվեց Կուլիկովոյան դաշտի պատմական նշանավոր ջարդով: 1380 թվականին իշխան Դիմիտրիյ Դոնսկոյի դրուժինաները Մոսկվայի հնավուրց կրեմլի պարիսպներից դուրս ելնելով Կուլիկովոյի դաշտում ճակատամարտի բռնվեցին Մամայ խանի հրոսակախմբերի հետ և Նեպրիադվայի փոփոխ կորագլուխ ջախջախեցին նրանց: Կուլիկովոյի փառավոր հաղթանակը ընդմիջտ հողմացրեց արեց արևելյան ահարկու թշնամու անպարտելիության առասպելը և Ռուսաստանը անվիճելիորեն Մոսկվան ճանաչեց որպես իր կենտրոնը: Կուլիկովոյի հաղթական ճակատամարտից մի դար հետո, 1480 թվականին, Մոսկվայի իշխան Իվան Երրորդը վերջնականապես ազատագրեց Ռուսաստանը Թաթարա-մոնղոլական դժան լծից և Մոսկվան դարձավ ռուսական անկախ պետության մայրաքաղաքը: Իսկ Իվան Երրորդը Ահեղի օրոք ստեղծվեց ուժեղ ու կենտրոնացված ռուսական պետություն: Մոսկվայի գլխավորությամբ:

Սակայն Թաթարա-մոնղոլական ծանր լուծը Թոթափելուց հետո էլ ռուսները հանգիստ չունեցան. շուտով արևելյան թշնամիների փոխարինեցին արևմտյան թշնամիները: Հաղիվ էր Ռուսաստանն ազատագրվել արևելյան թշնամիներից, երբ 16-րդ և 17-րդ դարերի սահմանադլխին նրա վրա արշավել սկսեցին լեհերն ու շվեդները: Այս անգամ դարձյալ Մոսկվան էր, որ ռուսական ազատագրական շարժման կենտրոնը, սիրտը ու կամքը հանդիսացավ: Երկու անմահ հայրենասերների՝ Կուզմա Մինինի և Դիմիտրիյ Պոժարսկու անպարտելի դրոշի տակ համախմբված քաղաքի աշխարհազորայինները 1612 թվին Մոսկվայի փողոցներում ի-

րհնց սրերը խաշաձենցիի օտարերկրյա ինտերվենտների սրերի հետ ու մաքրեցին հայրենի եղկիրը նրանցից:

Պետրոս Մեծի օրոք շնայած մայրաքաղաքը դարձավ Պետերբուրգը, բայց Մոսկովյան դրանից հետո էլ չկորցրեց իր վազմի նշանակությունը. ոռոսական պատմության ամենահետաքրքիր դրվագներից մեկը դարձավ կապված է նրա անվան հետ. 1812 թվի հայրենական առաջին պատերազմի օրերին, երբ նապոլեոնի 600 հազարանոց բանակը Ռուսաստան ներխուժեց, Մոսկովյաի մատույցներում էր, որ սկսեցին ծավալվել ռուսական բանակի վճռական մարտերը: Բորոդինոյի հուլիսավոր ճակատամարտը ընդմիջեց վերջակետ դրեց նապոլեոնի աշխարհակալական ցնորքներին և ազատագրեց նրա երկաթե կրկնի տակ հեծող եվրոպական ժողովրդներին: Մոսկովյաի 1812 թվի հրդեհը ազատության ալ դրոշ հանդիսացավ, իր շուրջը համախմբելով ժողովրդական զանգվածներին. պատերազմը համաժողովրդական բնույթ ընդունեց և նապոլեոնի «անպարտելի» համարվող բանակները, Մոսկովյաի անանցնելի պաշիսպներին հանդիպելով, ստիպված եղան ժողովրդական վրիժառուների՝ պարտիզանների եղանակով հալվածների տակ նահանջի ճամբան բռնել: Բայց Մոսկովյաի հրդեհի բոցերի հրացուքով լուսավորված նահանջի ուղիները ծածկվեցին նապոլեոնի, պաշտության մատնված, ջախջախված ու խելակորույս փախուստի ճամբան բռնած, բանակների մնացորդների զինվորների դիերով: Պարտիզանների եղանակները գործում էին սփյնների փոխարեն, ամենուրեք մահ սփռելով օտարերկրյա զավթիչների նահանջի ճանապարհներին:

Սակայն Մոսկովյան ո՛չ միայն օտարերկրյա զավթիչների դեմ մղվող պայքարի կենտրոն է հանդիսացել, այլ և ներքին, Մոսկովյաի ժողովուրդը ջերմ կերպով արձագանքել է երկրում ծավալվող գյուղացիական շարժումներին ուղղված ճորտատիրական կարգերի դեմ: Բոլարներին, կալվածատերերին և ընդհանրապես ճորտատիրական կարգերի դեմ ուղղված ժողովրդական հուզումներն անպակաս էին Մոսկովյաում: Հակաֆեոդալական շարժումը Մոսկովյաում հատկապես մեծ թափ է բնորոշում 17-րդ դարի կիսում:

Բայց Մոսկովյան ոչ միայն օտար զավթիչների ու ներքին թշնամիների դեմ մղվող պայքարի կենտրոն է հանդիսացել, այլ և նա եղել է Ռուսաստանի ռեյոլուցիոն շարժման խոշորագույն օջախ, Ռուսական ռեյոլուցիոն շարժման տարեգրության մեջ Մոս-

կովյան ռուսաշնակարգ տեղ է գրավում: Մոսկովյան անխնա պաշար է ծավալել դարական ինքնակալության և բուրժուա-կալվածատիրական կարգերի դեմ: Դեռևս 70 տարի առաջ ցարական զատարանի դահլիճից ողջ Ռուսաստանով մեկ հնչեցին Մոսկովյաի ջուլհակ Պյոտր Ալեքսանդրի հետևյալ մարգարեական խոսքերը. «Բարձրանա միլիոնավոր բանվոր մարդկանց մկանուտ ձեռքը և զինվորների սփյններով պաշտպանվող բուրժուականության լուծը հողմացրիվ կլինի»:

Փառապանծ էջեր է արձանագրել Մոսկովյան 1905 թվի ռեյոլուցիայի պատմության ամենագրքում: Պետերբուրգի բանվորների հետ միասին Մոսկովյաի բանվորները ընթանում էին ռեյոլուցիոն շարժման ավանգարդում: 1905 թվին Մոսկովյաում կոպիվում է բանվոր պաշակարգի ազատագրական պայքարի նոր ու հզոր զենքը — կազմակերպվում է անվտանգ ղեկավարության Մովժար. որը բուլժեկների ղեկավարությամբ գրեխավորում է 1905 թվի Մոսկովյաի զինված ապստամբությունը: Դեկտեմբերի 9-ին Մոսկովյաի փողոցներում բարձրանում են առաջին բարրիկադները, որոնց վրա հպարտորեն ծածկվել են սկսում ռեյոլուցիայի ալ դրոշները. ցարական կոռուպայությունը հրետանին ու զորքերը շարժում է դեպի Մոսկով. դաժան ու անհավասար մարտեր են տեղի ունենում Մոսկովյաի բանվորական մարտական դրոժինաների և ցարական կառավարության միջև առաջները զինված ոստիկանության, կազակների ու զորքերի միջև: Անձնուրաց հերոսության ու անվճեքության փայլուն էջեր են արձանագրում Մոսկովյաի բանվորները 1905 թվի ռեյոլուցիայի տարեգրքում: Մոսկովյաի օրինակին հետեւելով քաղմաթիվ այլ քաղաքներ ու շրջաններ ևս ներգրավվում են ցարիզմի դեմ մղվող զինված պայքարի մեջ. ոտքի են հանում ցարական Ռուսաստանի հալածված ժողովուրդները: Սակայն ցարական կոռուպայությունը կարողանում է օտար քաղաքներից Մոսկովա նետված զորամասերի միջոցով ճշնշել բանվորական զինված ապստամբությունը:

1914 թվի համաշխարհային պատերազմի ընթացքում ցարական կառավարությունը պարտություն պարտության հետևից էր կրում: Տնտեսական քայքայումը, պատերազմական ճիգերը, օտարերկրյա կապիտալիստների տիրությունը ռուսական արդյունաբերության մեջ երկիրը հասցրել էին կործանման դուռը: Վերահաս վտանգից — օտարերկրյա իմպերիալիստների ձեռքը մատնվելուց, ստրկական շղթաներ կրելուց երջիքը

փրկել կաշոդ էր միայն ռեպուցիան: Բուլղերիկների պարտիան այդ օրերին գլխավորում էր ցարիզմի տապալման համար աշխատավորների կողմից մղվող պայքարը:

1917 թվի փետրվարի 27-ին (մարտ 12) տեղի է ունենում բուլղերիկ-գեմոկրատական ռեպուցիան: Բուլղերիկյան պարտիան պայքարի է ելնում «ուղղ իշխանությունը Սովետներին» նշանաբանի տակ: Մոսկվայի բանվոր դասակարգը, ռեպուցիան Պետրոգրադի հետ միասին, համախմբվում է բուլղերիկյան դրոշի տակ ու պայքար ծավալում ողջ իշխանությունը Սովետների հեղքում կենտրոնացնելու համար: Հակառեպուցիան ուժեղը, զորաժողովի ենթարկելով իրենց բոլոր ճիգերը, աշխատում են Մոսկվան դարձնել հակառեպուցիայի կենտրոն: սակայն Մոսկվայի պրոլետարիատը արժանի հակահարված է հասցրելում այդ մտադրություններին:

Իսկ երբ Պետրոգրադում Ալբորա համա-նալի թնդանոթների որոտը ազդարարում է ողջ աշխարհի մարդկության պատմության նոր ու փառավոր դարաշրջանի այգեբացը: Մոսկվայի ռեպուցիան ջոկատները գրավում են կառավարական հիմնարկները, փոստը, Դեռախոսակալանը, հեռագրատունը: Քաղաքի մեծ մասում իշխանությունն անցնում է Ռադմա-ռեպուցիոն կոմիտեին: Հակառեպուցիան դրոշի է նետում իր բոլոր ուժերը: Յոթնօրյա համառ մարտերից հետո նոյեմբերի 3-ին (16) Մոսկվայում հաստատվում է Սովետների իշխանությունը: Հեղափոխությունը աշտարակների վրա հպարտորեն ծածանվել է սկսում սոցիալիստական ռեպուցիայի հաղթական ալ դրոշը:

Սկսվում է Մոսկվայի տարնգրության ամենափառավոր ու հոյակապ էջը—սոցիալիստական դարաշրջանի տարնգրությունը:

Մոսկվան հանդիսացել է ոչ միայն ռուսական պիտակաության ու օտարերկրյա զավթիչների դեմ մղվող պայքարի կենտրոնը և ռեպուցիոն շարժման ամենակարևորագույն օջախներից մեկը, այլ և ռուսական կուլտուրայի, դիտության, արվեստի ծաղկման, փթթման անզուգական օրրանը: Ռուսական հանճարեղ մտքի տիտանների անունները սերտ կերպով կապված են Մոսկվայի անվան հետ: Մոսկվայում են աճել ու հասակ բաշել ռուսական դիտության ու արվեստի ականավոր ներկայացուցիչները, համաշխարհային համբավի տիրացած գիտնականները, գրողները, արվեստագետները: Մոսկվան ռուսական ազգային կուլտուրայի փառոսն է հանդիսացել: Մոսկվայում է հրատարակվել առաջին տպագիր ռուսերեն գիրքը

նշանավոր ռուս առաջին տպագրիչ Իվան Ֆեոդորովի ջանքերով: Այստեղ է Պետրոս Մեծի օրոք լույս տեսել առաջին լրագիրը Ռուսաստանում: Այստեղ է հիմնադրվել առաջին համալսարանը Ռուսաստանում: Նրա հիմնադիրն է եղել ռուսական և համաշխարհային դիտության կորիֆեյ Միխայիլ Լեոնոսովը: Այս համալսարանում են սովորել մեծ ռեպուցիոն դեմակրատ Բելիկսկին, որն իր ողջ ուժերը ի սպաս է դրել ժողովրդյան բարօրությանը և նշանավոր ռեպուցիոնների ու դեմոկրատ Գերցենը:

Մոսկվայի համալսարանը գիտա-հետազոտական մտքի կենտրոն հանդիսանալով իր շուրջն է համախմբել ռուս նշանավոր գիտնականներին: Նա իրավունք ունի հայարտ զգալու իրեն, քանի որ իր անվան հետ են կապված ռուս մեծ գիտնականներ Սեչենովի, Տիմիրյազևի, Պիրոգովի, Ստոլետովի, ժուկովսկու և շատ ուրիշների փայլուն անունները:

Մոսկվայում են ապրել ու ստեղծագործել ռուսական պոեզիայի տիտան մեծ Պուշկինը, նրա ազգայն քնարերգու Լերմոնտովը, անվանի գրող Գրիբոյեդովը, մեծանուն վիպասան Տոլստոյը, հանրահայտի դրամատուրգ Օստրովսկին, մեծահամբավ գրողներ Զիսյովն ու Գուրկին:

Մոսկվան խոշորագույն կենտրոն է հանդիսացել ռուսական արվեստի բոլոր ճյուղերի համար: Համաշխարհային կուլտուրայի դանձարանում իշենց ավանդել են ներդրել ռուս նշանավոր ճարտարապետներ Կադաևովը և Բաժենովը՝ Մոսկվան դարգարելով իրենց անմահ ճարտարապետական կոթողներով: Մոսկվայի անվան հետ են կապված ռուսական երաժշտության կորիֆեյներ Զալիվսկու, Տանեևի անունները: Մոսկվայում են աշխատել ռուսական դիդաոպիստի ականավոր ներկայացուցիչներ, վրձինի մեծ վարպետներ Բալինը, Սուրիկովը, Պայնովը, Վասնեցովը: Ռուսական ամենաառաջավոր թատրոնի լավագույն ու տաղանդավոր ներկայացուցիչների անունները կապված են դարձյալ Մոսկվայի անվան հետ: Թատրոնի մեծագույն բարենորոգիչներ Ստանիսլավսկին ու Նեմիրովիչ-Պանչենկոն այստեղ են հիմնադրում Գեյարվեստական թատրոնը:

Մոսկվան միաժամանակ հանդիսացել է նաև Ռուսաստանի խոշորագույն տնտեսական կենտրոններից մեկը: Նա, հաղորդակցության բողմաթիվ ճանապարհներով կապված լինելով երկրի շատ վայրերի հետ, խոշոր դեր է խաղացել առևտրական ու արդյունաբերական կյանքում: Մոսկվայի արդյունաբերությունը վերելք է սկսում ապրել 19-րդ

դարի երկրորդ կեսին. արդյունաբերական. հատկապես կյանքի դարգացմանը մեծ շահով նպաստում է երկաթուղիների կառուցումը. Մոսկվայի վերածվում է երկաթուղազների կենտրոնական հանգույցի՝ կապվելով լայնարձակ երկրի ամենահեռավոր շրջանների հետ։ Սակայն Մոսկվայում տիրություն էին անում օտարերկրյա կապիտալիստները. արդյունաբերական ձեռնարկությունների մեծ մասը պատկանում էր նրանց։ Ցարական կառավարության օտարներին վաճառված միևնույնությամբ արհեստական արգելքներ էին ստեղծում, որպեսզի Մոսկվայում չզարգանա ծանր արդյունաբերությունը, որը կարող էր նրան դուրս տանել օտարերկրյա կապիտալիստներից ու նեցած կախման վիճակից։ Մոսկվայի արդյունաբերական ձեռնարկներում իշխում էին շահագործման ամենադաժան, կիսաճորտատիրական ձևերը։ Այդ ձեռնարկներում է կոփվում Մոսկվայի պրոլետարիատի անխորտակ կամքն ու պայքարի անվեհեր ոգին։ 19-րդ դարում Մոսկվան դառնում է աշխարհի ժամանակակից խոշորագույն քաղաքներից մեկը։

Մոսկվայի տարեգրության ամենապայծառ ու ամենափայլուն էջը սկսվում է նրա սովետական դարաշրջանի պատմությամբ։ Սովետական իշխանության երեսուն տարիների ընթացքում անճանաչելիորեն փոխվում է Մոսկվայի պատկերը. նշված ժամանակամիջոցում նրա կյանքում տեղի են ունենում սոցիալ-քաղաքական ու տնտեսական արժատական մեծ փոփոխություններ։

Սովետական Մոսկվայի պատմության նոր փուլն սկսվում է նրանով, որ 1918 թվի մարտի 11-ին այնտեղ է փոխադրվում սովետական կառավարությունը. և հնավուրջ Մոսկվան դառնում է աշխարհի առաջին սոցիալիստական պետության մայրաքաղաքը։

Սակայն երիտասարդ սովետական պետության համար ծանր օրեր են սկսվում. արտաքին ու ներքին թշնամիները՝ ինտերվենտներն ու սպիտակ ղեկավարականները ոչ մի ջանք չեն խնայում սովետական իշխանությունը արյան մեջ խեղդելու համար. թշնամիների դեմ պայքարի է ինչում ողջ սովետական ժողովուրդը. դաժան մարտերի բույքերի մեջ ծնվում ու կոփվում է հերոսական կարմիր Բանակը. Մոսկվան վերածվում է սովետական իշխանության անառիկ բաստիոնի, որտեղից մեծ կենիւր անհողորդ կերպով վարում էր սովետական ժողովրդի պայքարը ընդդեմ ինտերվենտների ու սպիտակ ղեկավարականների Գերմանիայի ճիգեր էին գործադրում մոս-

կվացիները անպատմելի դժվարությունները հաղթահարելու համար. անհրաժեշտ էր կարմիր Բանակն ապահովել ռազմամթերքով. սնդուղ ու ռազդատով, բանվորներին փրկել սովորյալ ռազմական տուր թիկունքի մատակարարման խեղդիկներից իրենց ողջ հասակով ծառայել էին Մոսկվայի բոլշևիկների առջև հաց չկար, հումք չկար. վառելանյութ չկար. իսկ թշնամիները արշավում էին ռեյուտիայի միջնաբերդի՝ Մոսկվայի վրա։ Սակայն մոսկվացիները չընկճվեցին դժվարությունների առաջ, փափաք նրանց աննկուն կամքին. հազարավոր մոսկվացիներ զենքը ձեռներին ռազմականատներում մարտնչում էին հանուն սովետական իշխանության։ Քաղցած էին մոսկվացիները, սնվում էին օրական մեկ ութլիտրոգ ֆունտ հացով, մրում էին նրանք բայց բարձր էր նրանց ռեյուցիտն մարտական ոգին, Մոսկվայի բանվորները կարողանում են հաղթության մարտավորել ռազմականապի մատակարարման գործը։

Սոցիալիստական ռեյուցիայի մեծ առաջնորդներ լենինի և Ստալինի ղեկավարությամբ երիտասարդ սովետական ռեսպուբլիկան ջախջախում է արտաքին ու ներքին թշնամիներին՝ ինտերվենտներին ու սպիտակ ղեկավարականներին, պաշտպանելով Հոկտեմբերյան մեծ ռեյուցիայի նվաճումները։

Այնուհետև Մոսկվայի աշխատավորները ձեռնամուխ են լինում տնտեսական փլուզումը հաղթահարելու գործին։

1922 թվի դեկտեմբերի 30-ին Մոսկվայում դրամավում է Սովետների առաջին Համամիութենական համագումարը, որտեղ մեծ Ստալինի ղեկավարման համաձայն ղեկավարացիս է ընդունվում Սովետական Սոցիալիստական Ռեսպուբլիկաների Միություն կառմելու մասին ու այդ պահից էլ Մոսկվան Սովետական Սոցիալիստական Ռեսպուբլիկաների մայրաքաղաք է հռչակվում։

1924 թվի հունվարին մեծ ու խորը վշտով է համակվում ողջ սովետական երկիրը—մահանում է սովետական պետության մեծ հիմնադիր, բոլշևիկյան պարտիայի ու սովետական ժողովրդի հանճառող առաջնորդ Վլադիմիր Իլյիչ Լենինը։ Մոսկվայի բանվորները ողջ երկրի պրոլետարիատի հետ միասին հրդավում են առաջնորդի մահվանից հետո է՝ ավելի խառնել իրենց շարքերը Լենինյան դրոշմ տակ։

1925 թվին բոլշևիկների պարտիայի ու պողոպատյա առաջնորդ Ստալինի ղեկավարությամբ սովետական ժողովուրդը ձեռնամուխ է լինում սոցիալիստական ինդուստրիալիզմի մեծ պլանի իրականացմանը։ Սկսվում է պայքարը Ռուսաստանի դառալու հետամնացության դեմ. առաջնահերթ

խնդիր էր հանդիսանում կապիտալիստական երկրներից ունեցած տնտեսական ու հոգևոր կախման շղթաների արագորեն ջախջախումը: Մոսկվան վերածվում է կաղծակերպչական հզոր կենտրոնի. այստեղ են մշակվում հոյակապ հնգամյա պլանները, որոնք կերպարանափոխում են հետամնաց Ռուսաստանի դեմքը, ագրարային երկրից ինդուստրիալ երկրի դոկտարկելով նրան: Կայնարձակ երկրի ժողովրդաանտեսության բոլոր ճյուղերը հազարավոր թվերով կապվում են Մոսկվայի հետ, որը վիթխարի ստեղծագործական աշխատանքի հունի մեջ է ներգրավում երկրի առկա բոլոր պոտենցիալ ուժերը, ժողովրդաանտեսության հախստն վերելքին ու հսկայաթափ առաջխաղացմանը խոշոր խթան են հանդիսանում աշխատանքի նոր, սոցիալիստական մեթոդները. ուժեղ թափով ծավալվում են սոցիալիստական մրցութայինը, հարվածալնությունը, արտադրական պլանների կատարման ու գերակատարման համար մղվող անդուլ պայքարը. աշխատանքային խանդավառությունը համակում է աշխատավորական հոծ զանգվածներին. պատվի, փառքի, կենսական անհրաժեշտության գործ է դառնում ոչ միայն Ռուսաստանի հետամնացության արմատական վերացումը, այլ և կապիտալիստական երկրների հասանելի և նրանցից անցնելը պատմական սեղմ ժամկետներում:

Հետամնաց Ռուսաստանի վերակառուցման, հսկայածավալ սոցիալիստական շինարարության հաղթարշավի առաջին շարքերում, նրա սովանդարդում հսկայաքայլ րնթանում էր դարձյալ Մոսկվան: Ստալինյան հնգամյակների տարիներին աճում է մայրաքաղաքի արդյունաբերությունը և նա վերածվում է խոշոր ինդուստրիալ աշխարհային արտադրողական Պատերազմի նախօրյակին Մոսկվայի արդյունաբերության արտադրանքը 21 անգամ գերազանցում էր 1913 թվի արտադրանքին, իսկ մետաղամշակման գործարաններինը՝ 96 անգամ: Պատերազմի նախօրյակին միայն Մոսկվան գրեթե երկու անգամ ավելի արտադրանք էր տալիս, քան ցարական ամբողջ Ռուսաստանը 1913 թվին: Նախառնվուղիցիոն Մոսկվային շրջափակ էին կոչում, նա արտադրում էր զլխավորապես գործվածքներ, թույլ էր զարգացած ծանր արդյունաբերությունը: Սովետական տարիներին Մոսկվան վերածվում է ծանր ինդուստրիայի հզոր ու ամրակուտ ամրոցի և նրա քաղաքային ու քաղաքային ծանր արդյունաբերությունը կարևորագույն դեր է խաղում ողջ երկրի ինդուստրացման գործում: Ստալինյան հնգամյակի տարիներին այստեղ վեր են

խոյանում մի շարք գործարան-հսկաներ— ինչպես օրինակ աշխարհի ամենախոշորագույն ավտոգործարաններից մեկը հանդիսացող Ստալինի անվան ավտոգործարանը, իր տեխնիկայով ու մասշտաբով ամբողջ աշխարհում նմանատիպ արտադրության սուպաբնույթ ստալինյան տեղի գրավող Գնդալոր ատանցքակալների գործարանը, բոլոր ու ամենակատարյալ դադահների արտադրության մեջ ամբողջ սովետական երկրին հայտնի Եկարմիր սրբուհտարա և Սրբոնիկիձնի անվան դադահաշինական գործարանները, առաջնակարգ, ճշգրիտ գործիքներ արտադրող Ֆերենգերա ու Եկալիբրա խոշորագույն գործարանները, էապես էլեկտրատեխնիկական արտադրության ամբողջական կոմբինատներ երկայացնող Ելեկտրագործարան և Երի-նամոս հսկա էլեկտրատեխնիկական գործարանները, բարձրորակ սղողպատ արտադրող Եկանգաղ ու մուրճա հզոր գործարանը, և այլ գործարաններ: Մոսկվայի արդյունաբերության էլեկտրամատակարարումը կատարվում է քաղաքի վրա էլեկտրակայանների միջոցով, որոնք միավորված են Եկոսեներգո-ի սիստեմում. սա իր կարողությունները աշխարհում առաջին տեղերից մեկն է դրավում:

Սովետական ժողովրդի նողկալի թշնամիները, օտարերկրյա բուրժուազիայի ստոր գործակալները փորձեր էին անում կասեցնելու երկրի ինդուստրացման հաղթարշավը, ձախողելու հնգամյա պլանների կենսագործումը. սակայն նրանց բոլոր փորձերն էլ դատապարտված էին անհաջողության: Մոսկվայի աշխատավորությունը սովետական ողջ ժողովրդի հետ միասին, անշեղորեն ինդուստրացման ուղիով ընթանալով, արժանի հակահարված տվեց թշնամիների ստոր փորձերին, ընդմիջտ պարտության մատնելով նրանց: Մոսկվան, սովետական երկրի ջահակիրը, ժամանակակից ծանր ինդուստրիայի խոշորագույն կենտրոնը դարձավ և սլսօր հերոսական լենինգրադի հետ միասին հանդիսանում է երկրի ինդուստրացման զինանոցը:

Խոշոր են Մոսկվայի նվաճումները քաղաքի սոցիալիստական վերակառուցման բնագավառում: Նախառնվուղիցիոն Մոսկվան կառուցվում էր անպլանային ձևով, տարերայնորեն: Կեղտոտ, ծուռ ու մուռ և խավար կենտրոնական փողոցներ՝ աղնավազների և վաճառականների զղլակներով հանդերձ, աղքատ ծայրամասեր՝ օթնատներով ու օղետներով խճողված, քաղաքային տրանսպորտի ծայր աստիճան: Հետամնացություն, ջրի սակավություն. ահա այսպիսի անմխի-

խար պատկեր ունեն Նախասովետական Մոսկվան։

Սովետական իշխանության տարիներին կազմվում է Մոսկվայի սոցիալիստական վերակառուցման ստալինյան գլխավոր պլանը։ Քաղաքների զարգացման պատմությանն անհայտ է վերակառուցման նմանօրինակ խիղախ ու ընդարձակ մի պլան։ Մոսկվայի կազմակերպությունները ջանք չեն խնայում այդ հուսկապ պլանի կենսագործման, Մոսկվան օրինակելի սոցիալիստական քաղաքի վերածման համար 1931 և 1935 թ. թ. որոշումների կենսագործումը մայրաքաղաքի աշխատավորության մարտական հրատապ խնդիրն է դառնում։ միայն սոցիալիստական իրավակարգում հնարավոր էր ձեռնամուխ լինել նմանօրինակ վիթխարի արժատակյան վերապլանավորման ու վերակառուցման աշխատանքներին։ Չտեսնված արագությունը փոխվում է ազնվականականությունը հանդիսանում Մոսկվայի պատկերը, նրա հեքիաթային շքնաղ զեղեցիկությունը կրկնապատկվում է ոչ միայն տարիներին, այլ նույնիսկ ժամերի ընթացքում։ բարեզարդ տեսք են ընդունում նոր կառուցված և լույսերի հեղեղով ողողված լայնարձակ պողոտաներն ու փողոցները, արձանազարդ հրուպարակները, հանդստավետ այգիներն ու պուրակները։ Քաղաքին վեհ տեսք հաղորդող հսկայածավալ բազմաթիվ նորակառույցների մեջ աչքին են զարնում մի շարք մոնումենտալ, հոյակերտ ճարտարապետական կառույցվածքներ, ինչպես օրինակ ՍՍՍՄ Մինիստրների Սովետի հունը, ռՄոսկվա հյուրանոցը, Լենինի անվան ՍՍՍՄ Պետական գրադարանի նոր շենքը, Սովետական Բանակի կենտրոնական թատրոնը, Չայկովսկու անվան Համերգային դահլիճը և շատ շատերը։ Սովետական իշխանության տարիներին Մոսկվայում կառուցվում են բազմաթիվ բազմահարկ բնակելի տներ, հասարակական ու վարչական շենքեր, դպրոցներ, ինստիտուտներ, հիվանդանոցներ, մանկապարտեզներ, մանկամսուրներ և այլ կառույցվածքներ։ վերակառուցվում ու ընդարձակվում են ջրմուղը, կույուղին, կերպարանափոխվում է քաղաքային տրանսպորտը, էլեկտրիֆիկացվում մերձքաղաքային հաղորդակցությունը։ Միայն ստալինյան հնգամյակների ընթացքում կառուցվում և բնակության է հանձնվում վեց միլիոն քառակուսի մետրից ավելի նոր բնակելի տարածություն, որը կազմում է նախառևտուրից իրեն Մոսկվայի բնակելի տարածության մոտ կեսը։ հարյուր հազարավոր մոսկվացիներ բոլոր հարմարություններով օժտված գեղեցիկ բնակարաններ են ստանում։ Մոսկվա-

յի կառուցումների մեջ իր շքեղությամբ ու կատարելությամբ ուրույն տեղ է գրավում մետրոպոլիտենը, իր ստորերկրյա դահլիճ-պալատներով։ Մոսկվայի մետրոպոլիտենը, որի առաջին հերթը շահագործման հանձնվեց 1935 թվին, աշխարհում չունի իրեն հավասարը։ Հայրենական պատերազմի տարիներին անգամ շարունակվում էր նրա կառուցումը։ Մետրոլի ուղու երկարությունը ներկայումս հասնում է 30 կիլոմետրի և նա օրենկան տեղափոխում է երկու միլիոն ուղեվոր։ Իսկ պատերազմի տարիներին Մոսկվայի մետրոպոլիտենը հուսալի ապաստարան էր ծառայում հարյուր հազարավոր երեխաների, կանանց ու ձերբակալների համար։ Քաղաքին զեղեցիկ տեսք են հաղորդում հուսկապ կամուրջները։ Մոսկվա գետի ու Յաուզայի ափերը ավելի քան հիսուն կիլոմետր երկարությամբ դրանիտ ու լեռուն են հագել։ Ստալինյան հնգամյակի տարիներին Մոսկվան հարստանում է նաև մի վիթխարի հիդրոէլեկտրակայան կառուցվածքով, 1937 թվին ավարտվում է 128 կիլոմետր երկարություն ունեցող Մոսկվա-Վոլգա ջրանցքը, որը մայրաքաղաքը խորը ջրային ուղիով կապելով մայր Վոլգայի հետ, վերջինիս միջոցով էլ կապում է նրան Բալտիկ, Ապտակ ու Կասպից ծովերի հետ։ Մոսկվա-Վոլգա ջրանցքը մայրաքաղաքը վերածում է ոչ միայն երեք ծովերի նավահանգստի, այլ և լուծում է Մոսկվայի ջրամատակարարման խնդիրը։

Մոսկվայի անվան հետ է կապված նաև ՍՍՍՄ-ի Ստալինյան Կոնստիտուցիայի մշակումը 1936 թվի դեկտեմբերին Մոսկվայում գումարված Սովետների արտակարգ 8-րդ համագումարը ընդունում է աշխարհում ամենազեմոկրատական կոնստիտուցիան։

1941 թվին ընդհատվում է սովետական ժողովրդի խաղաղ սոցիալիստական շինարարությունը։ Փերմանիայի 1941 թվի հունիսի 22-ի ուխտագրում հարձակումը ՍՍՍՄ-ի վրա, սովետական ժողովրդին հարկադրում է իր բոլոր աշխատանքները վերակառուցել ուղղամեակաբար կարիքների բավարարման տեսանկյունով։ Սովետական Հայրենիքին սպառնացող ահավոր վտանգի հանդեպ սովետական ողջ ժողովուրդը զորածողովի է ենթարկում ու լարում իր ֆիզիկական ու բարոյական բոլոր ուժերը։ 1941 թվի հուլիսի 3-ին ժողովուրդների մեծ առաջնորդ Ստալինն իր ռադիոկոչումում ահազանգում է ֆաշիստական Փերմանիայի ուխտագրում հարձակման հետևանքով սովետական երկրին սպառ-

նացող տեղի վտանգի մասին և կոչ անում լարել րոլոր ուժերը՝ հանուն սոցիալիստական Հայրենիքի պաշտպանության, Սովետական բազմամիկոն հղոր ու անպարտելի ժողովորդը, ոպենչված մեծ առաջնորդի անսասան հավատով վերջնական հաղթանակի ներկատմամբ, Ռուսիա պատվար է կանգնում իր սիրտսուն Հայրենիքը ներխուժած թշնամու հորդանների առջև Բայտիկայի սփերից մինչ իսպաղականը, հյուսիսային րենուից մինչ կովկասյան սիդապանձ լեռները սովետական ողջ երկիրը վերածվում է հաղթանակի զենքերը կողմ մի վիթխարի գինանոցի, «Ամեն ինչ ռազմաճակատի, ամեն ինչ հաղթանակի ռաժար» նշանարանի տակ ոտքի է ելնում առնական սովետական ժողովուրդը, և այդ հաղթանակը կոփվում էր թե՛ հազարավոր իրավետներ ձգվող ռազմաճակատներում տեղի ունեցող թե՛ ու զոռ մարտերում, թե՛ գիշեր ցերեկ անցող աշխատանքի լծված րադում զործարաններում, թե՛ գիտա-հետադոական րարարատրիաներում և թե՛ կոյսոցային լայնածավալ դաշտերում:

Այդ օրերին Մոսկվան արագորեն վերածվում է ռազմական անառիկ միջնաբերդի՝ հանդիսանալով Կարմիր Բանակի կարևորագույն ճակատամերձ գինանոցը: Հարյուր հազարավոր մոսկվացիներ Կարմիր Բանակի շարքերն են մտնում. նրանք ռազմա-նականներում մարտիկների առաջին շարքերում րենանալով հերոսական սխրագործությունների րաշխյուն օրինակներ են արձանագրում: 120 հազարից ավելի մոսկվացիներ կամավոր կերպով մտնում են աշխարհագորայինների շարքերը, 500 հազար հողի, գրվալորապես կանայք, պաշտպանական ամրություններ էին կառուցում: Ռուսների տարափի, օդային տաշնապի սառսուտազդեցիկ սուղոցների տակ անդամ Մոսկվայի հերոսաշխատավորները շարունակում էին անվահերոս անձնուրաց կերպով կռիել հաղթանակի զենքը:

19-11 թվի հոկտեմբերին ռազմաճակատն րեզուլտ մոտենում է Մոսկվային, Մոսկվայի վրա են նետվում 35 հիտլերական րետիր գիվիդիաներ, ֆաշիստական հրամանատարությունը փորձում էր «աքցանների» մեջ առնել Մոսկվան: Մահացու վտանդ էր սպառնում մայրաքաղաքին: Ռտքի է ելնում ու հոռվու հակադրոհի նախապատրաստվում ողջ Մոսկվան՝ ահարկու ու անպարտելի կազմակերպվում են կոմունիստական ջոկատներ, ոտեղծվում աշխարհագորայինների նոր գրամասեր: 3-4 օրից նոր կազմակերպված համարումները գրավում են պաշտպանական դիրքերը: Հոկտեմբերի 19-ին Մոսկվայում

պաշտպանական վիճակ է հայտարարվում:

Իր պաշտպանության համար մղվող դուռ մարտերում սակայն մենակ չէր Մոսկվան. նրան օգնության է շտապում սովետական ողջ երկիրը. հայրենասիրական վսեմ գաղափարներով տոգորված և թշնամու հանդեպ ցասումնայից՝ մարդկային հեղեղը անվերջ զծպի Մոսկվայի մատույցներն էր հորդում Ռուսից, Սիբիրից, Հեռավոր Արևելքից, Միջին Ասիայից, կովկասից, Դեպի Մոսկվա ձգվող րոլոր տեսակի ուղիներով գիշեր ու ցերեկ անընդհատ շարժվում էին տանկերի, ականանետների, հրետանու, պարենի անվերջանալի շարասյունները: Օրեցօր ավելի քան լարված բնույթ էին րնդունում Մոսկվայի համար մղվող մարտերը. գերմանական ֆաշիստների զեծ նրա նվիրական պատերի տակ արիաբար մարտնչում էին ռազմազգ Սովետական Միության րոլոր ժողովրդների գավակները — ռուսները, ուկրայնացիները, րեկոուսները, հայերը, վրացիները, ադրբեջանցիները, զազախները, ուզբեկները, թուրքմենները, տաջիկները, կիրգիզները, լիտվացիները, լատիշները, էստոնացիները, մոլդավացիները, կարելները և շատ ու շատ ուրիշները: Յուրաքանչյուր մարտիկի համար հավասարապես թանկ ու հարազատ էր Մոսկվան: Եվ մայրաքաղաքի միլիոնավոր րաջարի պաշտպաններ ամրակուռ պատենշ են ստեղծում նրա շուրջը, որի պողպատյա կրծքին դարնվելով ռազազած թշնամին ջարդ ու փշուր է լինում:

Այդ օրերին ամբողջ աշխարհը շունչը պահած իր հայացքը րենտել էր Մոսկվայի պատերի տակ ծավալվող պատմական խոշորագույն մարտերին ու ակնդես սպասում էր նրա ելքին: Այստեղ, հնավուրց Մոսկվայի պատերի տակ վճռվում էր հանուր մաշվուության րախուր, աղտտասեր ժողովրդների ապուզան կոփվում էր այդ ահեղ մարտերում, սրունց ելքից էր կախված — կամ մնալ ֆաշիստական ստրկատիրության ճիրաններում ու հավետ սառսպել նրա երկաթի դարձապարի տակ կամ րնդմիշտ ազասագորվել ֆաշիստական ժահոնոտ դարձնապուլն ժանտախտից: Հիտլերյան ստահակներն ու Սովետական Միության խայտադեռ թշնամիները ողջ աշխարհով մեկ փողահարում էին Մոսկվայի մոտադուտ անկման մասին: Ֆաշիստական ճիվազները Մոսկվայի վրա նետելով իրենց ամենարեսուրս դարաքանակները, սին հույսեր էին տածում մայրաքաղաքի կայծակնային գրավումով ավարտել պատերազմը: Սակայն, իրենց զավթողական հաշիվների մեջ նրանք չարաշար սխալվեցին և տապալվեց հիտլերական րանակները հարձակումը:

Մոսկվայի մատուցյանը սեղի ունեցող պատմական մեծ ու խոշոր ճակատամարտերում հերոսական կարմիր Բանակը կործանիչ պարտության մատնեց թշնամու զորքերին։ Փառապանք մատուցող պատերի տակ իրենց գերեզմանը գտան երեք հարյուր հազար հիտլերականներ, Ձյունն սալանով ծածկված մերձսովետական դաշտերում կարմիր Բանակն առաջինը հողմացրիվ արեց գերմանական բանակի ռապարտելիությանն առասպելը, առասպել, որ հյուսիս էր եվրոպական մի շաղք երկրներում նրա ձեռք բերած էժանադին հաղթանակներին հետևանքով։

1942 թվի ամռանը ֆաշիստական հրամանատարությունը նոր հարձակում է ձեռնարկում, ձգտելով Մոսկվան կտրել իր ունեցած լուրջալի ու Ուրալի թիկունքից և այսպիսով գրավել այն Սակայն, այս անգամ էս, ինչպես միշտ, հզոր կարմիր Բանակը, մեր էպոսայի ամենահանճարեղ զորավար ու ստրատեգ մեծ Ստալինի ղեկավարությամբ, ձախողում է թշնամու պլանները և ուժասպառ անելով նրան հերոս քաղաք Մոսկվայից հեռացնում ու կոմկուսյան լեռնամատուցներում, անցնում է վճռական հարձակման։ Թշնամին պարտություն պարտության հետևից կրելով դժուրում էր անվերջ դիպի Արևմուտք։ Սովետական հողը քալ առ քալ մաքրվում էր թշնամուց։ Սովետական Միության մայրաքաղաքում կարմիր Մոսկվայում ուժգին որոտալ են սկսում հաղթանակի սալուտները՝ ի պատիվ հաղթանակից հաղթանակ ընթացող քաղաքի սովետական զորքերի։ Գիշերները Մոսկվայի երկնակամարը լուսավորվում էր հսկա հրամուռություններով։

Սովետական զորքերը 1945 թվի գարնանը ընդհուպ մոտենում են թշնամու որջին՝ Բեռլինին ու գրավում այն։ Այստեղ էս մարտիկների առաջին շարքերում ընթանում էին մոսկվացիները։ Սովետական Միության հերոս՝ մոսկվացի Սամսոնովը, իր ստորաբաժանման գլուխն անցած, առաջինը սովետական դուռ է պարզում պարտված Բեռլինում գերմանական Ռայխստագի շենքի վրա։

Հայրենական պատերազմի տարեգրքում փայլուն էջեր է արձանագրել Մոսկվան։ Ահհհար է հողվածի սեղմ էջերում, թեկուզ համառոտ կերպով, թվարկել այն բոլոր անմահ սխրագործությունները, որ կատարել են մոսկվացիները։ Այդ սխրագործությունների մեջ մեծ բաժին ունեն մոսկվացի կանայք, որոնք աչքի զարնող խոշոր դեր խաղացին ոչ միայն ռազմաճակատներում ու աշխատանքային ճակատում, այլ և իրենց արյուն

ի սպաս դրին հայրենիքի պաշտպանությանը։ մոսկվացի զոհերները մոտ կես միլիոն լիտր սեփական արյուն տվին կարմիր Բանակի վիրավոր զինվորների ու սպաների կյանքի փրկության համար։ Երբեք չեն մոռացվի պատերազմի ահեղ տարիներին մոսկվացիների կատարած անխիվ ու անհամար սխրագործությունները։ Այսօր Մոսկվայի միլիոնից ավելի մոսկվացի պաշտպանները իրենց կրծքների վրա հպարտությամբ կրում են զինվորական ու աշխատանքային փառքի Մոսկվայի պաշտպանության համար մեդալը, որի վրա պատկերված են լենինի սրբազան դամբարանն ու Մոսկվայի կրեմլը։

Մեծ Հայրենական Պատերազմի հաղթական ավարտից հետո Մոսկվայի աշխատավորությունը ողջ սովետական ժողովրդի հետ միասին ձեռնամուխ հղավ պատերազմի հասցրած վերքերը բուժելու և հետպատերազմյան հնգամյա պլանի կենսագործման աշխատանքներին։ Ժողովրդատնտեսության հնգամյա պլանում Մոսկվան առաջատար դեր է խաղում։ Բովանդակ ձեռքի նորակառույցներին Մոսկվան է մատակարարում կատարելագործված մեքենաներ, դադահներ, ճշգրիտ գործիքներ և այլ սարքավորում։ Մայրաքաղաքում խոշոր աշխատանքներ են ծավալվել նաև քաղաքային տնտեսության պոլի. կառուցվում են հայրուհավոր նոր տներ, սկսվել են առաջին ութ քաղաքային շենքերի շինարարության նախապատրաստական աշխատանքները, շարունակվում է միտո-րապոլիտենի շորերով հերթի շինարարությունը, ավարտվել է արդեն պատերազմի տարիներին սկսված Սարատով-Մոսկվա գաղամուղի կառուցումը, բարելավվում է քաղաքային տրանսպորտը, օրեցօր աճում են կուլտուր-լուսավորական հիմնարկությունների քանակը, և այլն։ Այս բոլորի հետ միասին մոսկվացիները անշեղորեն բարձրացնում են աշխատանքի արտադրողականություն ու արտադրանքի որակը՝ նոր տեխնիկայի յուրացման, առաջավոր տեխնոլոգիայի կիրառման ու արտադրության ռացիոնալ կազմակերպման շնորհիվ։

Մոսկվան հանդիսանում է սովետական մեծ պետության քաղաքական, տնտեսական ու կուլտուրական կենտրոնը։ Այստեղ է գտնվում Սովետական Միության կառավարությունը և Համամիութենական կոմունիստական պարտիայի կենտրոնական կոմիտեն։ Այստեղ հնավուրդ Մեծ կրեմլյան դահլիճներում են տեղի ունենում ՍՍՌՄ Գերագույն

Սովետի սեփականիքը և բուլղերիկյան պարտա-
լի կոնֆերանսները: Պարտիայի ու սովետա-
կան պետության գործիչները ժողովրդի վրա-
տաճարությունը վայելելով ալատել են վճռում
սովետական պետության քաղաքական, տըն-
տեսական ու կուլտուրական զարգացման
կարևորագույն խնդիրները: Այստեղ, սովե-
տական պետականությունը խորհրդանշող
կրեմլում են սեփականությամբ պետական կարև-
որագույն Հիմնարկությունները — ՍՍՌՄ
Գերագույն Սովետը, ՍՍՌՄ Մինիստրների
Սովետը, Կրեմլում և ապրիլ ու աշխատել սո-
վետական պետության հայր Վլադիմիր Իլյիչ
Լենինը, Կրեմլում է ապրում ու աշխատում
Լենինի գործի մեծ շարունակող Իոսիֆ Վիս-
սարիոնովիչ Ստալինը: Այսպես, Մոս-
կվայից է հանճարեղ ստրատեգ Ստալինը ղե-
կավարել սովետական անպարտելի ժողովրդի
պայքարը ընդդեմ հիտլերյան զավթիչների:
Մոսկվայից է մեծ Ստալինը ընկալեց ստալին
ՍՍՌՄ-ում կոմունիզմ կառուցող միլիոնա-
վոր սովետական մարդկանց աշխատանքին:

Սոցիալիստական Մոսկվան իր մեջ մար-
մնավորում է ՍՍՌՄ-ի ժողովրդների մեծ
բարեկամությունը: Ենթ Ստալինը Մոսկվայի
շուրջը համախմբել ու հպարտական միաս-
նական մի բնականի մեջ է ներգրավել Սո-
վետական Միության բոլոր ժողովրդներին:
Բալտիկ ծովից մինչև Խուսկական օվկիանոս-
ը, բենուային սատուցներից մինչև Անդրկաս-
պյան շխկացած ավազները տարածվում է
լայնածավալ ու բերքառատ սովետական եր-
կիրը՝ իր հսկա գործարաններով, հարուստ
հանքերով, բերրի դաշտերով, հոյակապ եր-
կաթուղիներով, հզոր էլեկտրակայաններով,
ջրառատ գետերով, անձայրածիր անտառ-
ներով, մրդաշույ ալպիներով: Եվ Մոսկվան
այս ամենը միավորում է միասնական սոցիա-
լիստական վիթխարի մի տնտեսության մեջ,
ընթացք տալով միլիոնավոր մարդկանց կամ-
բին ու աշխատանքին, կոմենտրեք, և՛ հեռա-
վոր Կուրիլյան կղզիներում, և՛ դաժան Արկ-
տիկայում, և՛ Ղազախստանի ու Թուրքմեն-
ստանի ավազուտներում, և՛ արևալառ ան-
դրկովկասյան ռեսպուբլիկաներում, և՛ ցրե-
տաշունչ Սիբիրում, և՛ Միության գոհոր Ու-
րալում, և՛ աշխարհի տանիք Պամիրում կա-
րելի է հանդիպել բազմաթիվ բարձրորակ
մոսկվացի բանվորների, ինժեներների, ար-
տադրության հմուտ հրամանատարների,
կազմակերպիչների, բազմավաստակ դիտնա-
կանների և ղանազան մասնագիտություն ու-
նեցող անձանց, որոնք հղափրական օգնու-
թյուն են ցույց տալիս կոմունիզմ կառուցող
բազմազգ սովետական ժողովրդին: Միաժա-
մանակ սովետական երկրի բոլոր ծայրու-

մասերից Մոսկվա է ժամանում ուսումնաժա-
րավ երիտասարդության մի հսկա բանակ,
որի համար Մոսկվան դիտություն, ստեղծա-
գործություն անսպառ շտեմարտն է հանդի-
սանում: Մոսկվան Սովետական Միության
բոլոր ժողովուրդների համախմբող կադ-
րերի կոմիտեի սրտնչիկ դարբնոց է հանդի-
սանում:

Մոսկվան սոցիալիստական կուլտուրայի ու
դիտության կենտրոնը, Լենինի գործի միջնարկը-
ղը և մարդկության ամենաառաջավոր գաղա-
փարախոսության օջախն է հանդիսանում:
Մոսկվայում է գտնվում սովետական դիտու-
թյան շտաբը — ՍՍՌՄ Գիտությունների Ակա-
դեմիան, գրանից գատ Մոսկվայում գոյու-
թյուն ունեն նաև մի շարք նոր կազմակերպ-
ված ակադեմիաներ — ինչպես Գրիտուկ Լենի-
նի անվան Դուլպատնտեսական դիտություն-
ների Ակադեմիան, Ռժկակսն, Հրետանային,
Մանկավարժական դիտությունների ակադե-
միաները, Ճարտարապետության Ակադե-
միան, Դեկարվետներին Ակադեմիան և մի
շարք խոշորագույն այլ դիտա-հետազոտու-
կան հիմնարկություններ, որոնք սպասարկում
են երկրի ժողովրդատնտեսության ու կուլ-
տուրայի բոլոր բնադավառներին: Մոսկվայի
գիտնականներն աշխատում են բազմազան
գիտական պրոբլեմների վճռման վրա և ի-
րենց հայտնագործումներով ու գյուտերով
նոր ուղիներ են հարթում համաշխարհային
դիտության ու տեխնիկայի համար: Սոցիա-
լիստական շինարարության գործնական
խնդիրներին, ժողովրդի հետ սերտ կապված
սոցալատար դիտության մեծ քաղաք է հան-
դիսանում Մոսկվան: Նա միաժամանակ ժո-
ղովրդական կրթության խոշորագույն կենտ-
րոն է: Մոսկվայի բարձրագույն, միջնակարգ
ու այլ ուսումնական հիմնարկներում սովո-
րում են մոտ մեկ միլիոն մարդ: Մայրաքա-
ղաքի հետգույն համալսարանում սովո-
րում են 38 տղաթյունների պատկանող ու-
սանող-ուսանողուհիներ: Դպրոցաշինարա-
րության, կահավորման ու երեխաներին լրիվ
ընդգրկելու տնայարեզում Մոսկվան աշխար-
հում առաջին տեղն է գրավում, Մոսկվայում
գործում են երկու հազարից ավելի դրսգա-
լաններ, հարյուրավոր բանվորական ա-
կումդներ, կուլտուրայի տներ: Դիրքը, թերթը,
ռադիոն մոսկվացիների անրաժանելի սեփա-
կանությունն են գարծել:

Մոսկվայում են կենտրոնացված նաև մեծ
թվով գեղարվեստական թանգարաններ, ուր
ի մի են հավաքված ռուսական անցյալի
վրձինի մեծ վարպետների ստեղծագործակա-
նությունները, ինչպես նաև սովետական խոշո-

րագույն նկարիչների ու քանդակագործների կրկնորը:

Մոսկվան նշանավոր է նաև որպես բեմական արվեստի կենտրոն: Այստեղ գործում են 37 թատրոն, որոնց թվում Մեծ թատրոնը, Փոքր թատրոնը, Մոսկվայի Գեղարվեստական թատրոնը հանդիսանում են սովետական ժողովրդի ազգային պարծանքը: Սովետական թատերական արվեստի ծաղկումը հանրածանոթ փաստ է: Մոսկվայի թատրոնների տաղանավոր կոլեկտիվների ստեղծագործական աշխատանքի շնորհիվ թատերական արվեստը զբաղեւ է մի նոր ու բարձր աստիճանի վրա, որի համար էլ իրավամբ սովետական թատերական արվեստը աշխարհում առաջին տեղն է գրավում:

Մոսկվան հանուր աշխարհին հայտնի է նաև որպես սովետական թուրքարվեստ երաժշտության խոշորագույն կենտրոն: Մոսկվայում են կենտրոնացած սովետական ականավոր կոմպոզիտորներն ու վոկալ և գործիքային երաժշտության հանրահայտ կատարողները: Միութայն ժողովուրդների ազգային երաժշտական կադրերի պատրաստման իսկական դպրոց է հանդիսանում Մոսկվան: Նա ստեղծագործական ներշնչման անսպառ աղբյուր է ներկայացնում իրենից: Նա ամեն կերպ նպաստում, օժանդակում է եղբայրական ժողովուրդների ազգային երաժշտական կուլտուրայի զարգացմանը:

Խոշոր է Մոսկվայի զերը միջազգային քաղաքական կյանքում: Մոսկվան մարմնավորում է ՍՍՌՄ-ի առաջատար դերը խաղաղության ու դեմոկրատիայի համար մղվող պայքարում՝ ընդդեմ իմպերիալիստական ռեակցիայի և պատերազմի հրձիգների: Մոսկվայի անունը հանրածանոթ անուն է դարձել: Երկրագնդի վրա գոյություն չունի ուրիշ մի այլ քաղաք, որի անունն այդչափ տարածված չի: Աշխարհի բոլոր մասերում հայտնաբերվում լինում է նրա անունը: Մոսկվան դարձել է Սովետական Միության խորհրդանիշը, նա նույնացվում է Սովետական Միության հասկացողության հետ: Երկրագնդի շատ ժողովուրդներ «Մոսկվա» բառի տակ հասկանում են Սովետական Միությունը: Ինչ է Մոսկվայի համաշխարհային նշանակությունն ու հմայքը, նա դոմում է ամբողջ մարդկության ուշադրության կենտրոնում, նա տեսանելի է աշխարհի բոլոր անկյուններից, նա հորիզոններ չի ճանաչում, անընդհատ կենդանի է նրա հորիզոնները: Հզոր ու վիթխարի նա հպարտորեն վեր է խոյացել երկրագնդի մեկ վեցերորդ մասի փարթամ կրծքի

վրա: Նրան են հառել իրենց սիրագործով հայտնաբերող աշխարհի բազմամիլիոն աշխատավորները: Ճնշված ու հալածված ժողովուրդները, նրանից են ակնկալում ու նրանից սպասում մարդկության փրկությունը: Նրանք յիսույա են, որ հզոր Մոսկվան, խաղաղության ու դեմոկրատիայի այս անառիկ միջնաբերդը ի վիճակի է կանխելու համաշխարհային նոր սպանդի կազմակերպումը և սանձահարելու իմպերիալիստական ներկած մթնոլորտում սնված ու ռեակցիո մոլուցքով բռնված պատերազմի հրձիգներին: Մոսկվային են հառել իրենց երկշոտ հայտնաբերող նաև պրոգրեսիվ գողափարների ամեն դույնի ու երանգի թշնամիները, իմպերիալիստական գիշատիչները, ղուլարսկրատիայի ստոր երկրպագուները, դեմոկրատիայի փետուրներով պճնազարդված ժողովրդյան թշնամիները: Ահարեկված կոմունիզմի ուրվականից նշանք դուրս են նյութում Սովետական Միություն՝ աշխարհի պրոգրեսիվ մարդկության հզոր հենարանի ու անդամական պաշտպանի դեմ: Սակայն նրանց ստոր փորձերը մատնված են ձախողման: պրոգրեսիվ մարդկությունն, իր ավանգարդում ունենալով անպարտելի Սովետական Միությունը, ջախջախիչ հարվածներ կհասցնի միջազգային ռեակցիայի ուժերին: Մոսկվան կոմունիզմի դրոշմ բարձր ծածանելով անվտանգ կերպով աշխատավորական զանգվածներին առաջնորդում է զեպի կոմունիզմի բարձունքները, զեպի մարդկության երջանկաբեր ապագան: Նա աշխարհի մեկ վեցերորդի վրա բարձրացած վիթխարի փարոս է հանդիսանում, զեպի կոմունիզմի զաղտթները տանող ուղին՝ լուսավորող:

Մոսկվայի միջազգային մեծ նշանակության մասին է վկայում այն փաստը, որ նրա 800-ամյակի տոնակատարությունը չբոմ արձագանք է դոնել արտասահմանյան երկրներում: Բացի ստացված ողջույնի հաղարավոր հեռագրերից, նրա տոնակատարությանը մասնակցելու համար Մոսկվա էին ժամանել արտասահմանյան երեսուն պետությունների մայրաքաղաքների պատվիրակությունները:

Մոսկվայի 800-ամյակը նշվեց նաև արտասահմանյան շատ երկրներում: Այդ երկրների մամուլը, ռադիոն լայնորեն նշելով պատմական նշանավոր տարեթիվը, մանրամասն տեղեկություններ էին հաղորդում 800 տարվա ընթացքում Մոսկվայի ունեցած պատմական զարգացման մասին: Արտասահմանյան բազմաթիվ քաղաքներում Մոսկվայի 800-ամյակին նվիրված ձեռնարկներ ու ցուցահանդեսներ էին կազմակերպվել:

Մոսկվան խոշոր զեր է խաղացել հատկապես հայ ժողովրդի կյանքում: Հայ ժողովուրդը անսահման երախտապարտ է իր հորազատ, իր փրկիչ Մոսկվային:

Ինչպես հայտնի է, առաջին համաշխարհային սպառնալիցի տարիներին մղձավանջային օրեր ստեղծվեցին հայ բազմաշարժար ժողովրդի համար: Նրա թուրքահայ հատվածը ենթարկվեց զանգվածային ջարդի ու տարագրման. արյան դետեր հորդեցին Հայաստանի ծաղկուն լեռնահովիտներում, հրկիզված գյուղերի ու քաղաքների հրդեհի բոցերի լեզվակները երկինքը լիզեցին: Հայ ժողովրդի դարավոր թշնամի թուրք կուլակները ամենայն ճշտությամբ կատարեցին զերմանացի մարդակերների մշակած ծրագիրը բաղամարյան կուլտուրայի տեր հայ ժողովրդի գլխովին քնաշենման մասին: Թուրքական յաթաղանից մազապուրծ ազատվածներ մի մասը ապաստան գտավ Կովկասում, իսկ մի մասն էլ ցրվեց, փռվեց սփյուռքով մեկ: Մոսկվան կովկասահայ հատվածը և կովկասում ապաստան գտած հայորդիները ևս զերծ լինեցին քնաշենումից: Դաշնակցական տիրահաշակ իշխանության օրերին թուրքական բանակը կովկաս ներխուժելով արշավում և ավեր սփռեց ամենուրեք. ահարկու վրտանդի տակ զրվեց մի բուռն հայ ժողովրդի ֆիզիկական գոյությունը: Մահվան անդունդի եզրին կանգնած հայ ժողովրդին փրկության ձեռք մեկնեց այդ օրերին միայն ու միայն ռուս մեծահոգի ու աղնիվ ժողովուրդը: Կարմիր Մոսկվայից հնչեց փրկության այդ ձայնը: Հայ աշխատավորությունը տապալելով դաշնակցական կառավարության անարդ լուծը, ռուսացիայի ալ զրոշը պարզեց ըրբիական Մասսի ստորստում: Նորաստեղծ Սովետական Հայաստանի կառավարությունը երաշխական օգնություն խնդրեց Մոսկվայից: Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ ռեյտիցիայի հանձարեկ տալանդներ՝ անմահ Լենինը և մեծ Ստալինը շահապաղեցին ալ օգնությունը կազմակերպել: Կասեցվեց թուրքական արշավանքը և հայ ժողովուրդը փրկվեց իր ֆիզիկական գոյությունը սպառնալից վերահաս վտանգից:

Այնուհետև սոցիալիստական ռուսացիայի գլխավոր շտաբը հանդիսացող Մոսկվայի զեկավարությամբ հայ ժողովուրդը ձեռք բերեց անկախություն, սկսեց տարել սեփական պետական կյանքով, կերտել իր երջանկարեք ալազան: Այսօր Սովետական Հայաստանը վերածվել է ծաղկուն երկրի և սովետական ժողովուրդների երաշխական քնաշենում իր արժանավայել աշխուժումը և դաւմումը: Տնտեսական ու կուլտուրական հզոր

վերելք է տարում ներկայումս Սովետական Հայաստանը. ծաղկում, փթթում են ալստեղ գիտությունն ու արվեստը. նա վայելում է մեծագոր Սովետական Միության պաշտպանությունը ու եղբայրական ժողովրդների սերն ու համակրանքը: Սովետական բուրք արեկ տակ միայն հայ ժողովուրդը հնարավորություն ստացավ իր դարավոր իդեեր իրականացնելու, իր եղանակի կյանքը կոնկրետ հայ ժողովրդի տնտեսական ու կուլտուրական այս հախտուն վերելքը ողջ պատմությունը սերտորեն կապված է լքնալ Մոսկվայի անվան հետ. արդի հայ իրականության մեջ ամեն քայլափոխում կարելի է հանդիպել Մոսկվայի ցուցաբերած օժանդակությանը. մեծ ու նշանակալից է նրա ավանդը հայ նորագույն պատմության մեջ:

Հայ ժողովուրդը Մոսկվայի հետ կապված է եղել շատ վաղուցվանից. զեռես պարսկաթուրքական տիրապետության օրոք հայ ժողովուրդը իր հայացքը հառել է միշտ Մոսկվային, նրանից անկնկալելով իր ազատագրությունը: Հայ ժողովրդի լավագույն ներկայացուցիչներն ալստեղ են պաշտպանություն փնտռել պարսկա-տաեկական բռնակալների զեմ: Մոսկվան հայ ժողովրդի կուլտուրական հնազույն օջախներից մեկը և ամենակարեւորն է հանդիսացել. նա անհրահատելի զեր է խաղացել նորագույն ժամանակաշրջանի հայ կուլտուրական կյանքի դարգացման պրծումը: Հայ դրականության, արվեստի, հասարակական կյանքի դարգացման պատմությունը շաղկապված է նրա անվան հետ: Ալստեղ՝ Մոսկվայում են հաղորդակից դարձել ռուսական մեծ կուլտուրային հայ ժողովրդի գավախները, անվել ռուս մեծ զեմակրատներն ռեյտիցիոն-զեմոկրատական դադափարներով: Մոսկվան եղել է ու միում է երկու՝ հայ և ռուս ժողովուրդների կուլտուրական կապերի կենտրոն, ինչպես նաև հայկական կուլտուրայի, գրականության, արվեստի դարգացման ազդու կենտրոն: Հայ մտավորականության մի բանի սերունդներ իրենց կրթությունն ստացել ու շարունակում են ստանալ Մոսկվայում: XIX դարում Մոսկվան հանդիսացել է ռուսահայ կուլտուրական վերածնունդի կենտրոնը. անցյալ դարի 50-ական թվականներին նշանավոր դրապարակախոս Ստեփանոս Նազարյանը մեծ սեպուցիոններ-զեմոկրատ Միքայել Նալբանդյանի աշխատակցությամբ սկսում է Մոսկվայում հրատարակել «Հիստորիա» պարբերականը, որը խոշոր ազդեցություն է ունենում հայ մտավոր կյանքի վրա: 1815 թվականին Մոսկվայում հիմնադրվում է Լադարյան ձեմարանը, որն իր շարյուրամյա գոյության ընթացքում կրթական մեծ օջախի

դեր է խաղում հայ ժողովրդի ուսումնածորավ դավանների համար: Մոսկվան հանդիսացել է նաև հրատարակական կենտրոն: 1911 թվականից սկսած այստեղ են լույս ընծայվել բազմաթիվ հայերեն գրքեր ու դասագրքեր: Այստեղ են առաջին անգամ հայերեն լեզվով տպագրվել Պաշկինի, Լեբոնտովի (1843 թ.) երկերի թարգմանությունները: Բաղմամբիվ ակտիվոր հայ գործիչներ իրենց կրթությունն ստացել են Մոսկվայի համալսարանում, Պետրովյան ակադեմիայում: Մոսկվայում են ուսանել, աշխատել ու ակնաձուր դարձել XIX դարի ուսանհայ առաջատար հասարակական մտքի անվանի գործիչները՝ Բ. Պատկանյանը, Մ. Նալբանդյանը, Ս. Նաղարյանը, Ս. Շահազիզը, Ա. Մասուրյանը, Վ. Տերյանը և ուրիշները: Մոսկվայում, և հատկապես Լաղարյան ճեմարանում են հույակ ստացել նշանավոր գիտնականներ Մ. էմինը, Զ. Մսերյանցը, Գ. Խալաթյանը, Կ. Կոստանյանը և ուրիշները: Ներկայումս մոսկովյան բաղմամբիվ կրթական հիմնարկներում հաղարավոր հայ ուսանողներ են սովորում. նախկին Լաղարյան ճեմարանի վերածվել է Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի Տան, որին կից գործում են բարձր տիպի ստուդիաների— ռեժիսորական, կոմպոզիտորական, գեղանկարչական, բանդակագործական և խորհրդաճիկ խմբերը, ուր մի քանի տասնյակ տաղանդավոր հայ երիտասարդներ համապատասխան որակավորում են ստանում: Սովետական Հայաստանի արվեստի ճակատում աշխատողներից շատ շատերը իրենց որակավորումն ստացել են Մոսկվայում. այստեղ է ստացել իր որակավորումը նաև Սովետական Միության տաղանդավոր կոմպոզիտոր Արամ Խաչատրյանը:

Եվ վերջապես Մոսկվայի անվան հետ է կապված հայ ժողովրդի տարադիր հատվածի

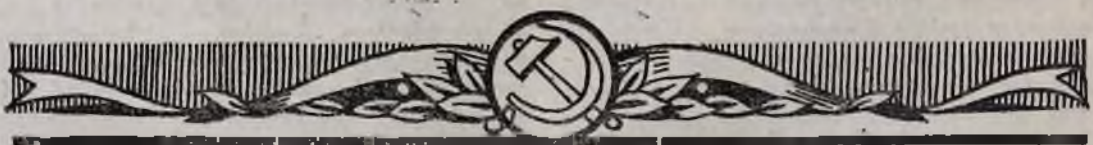
վերադարձը իր սիրասուն Հայրենիքը— Սովետական Հայաստան: 1915 թվի դեկտեմբերի 2-ին Մոսկվայի ռադիոկայանները ի լուր սփռուղիի հայության հաղորդեցին Սովետական Միության կառավարության որոշումը՝ սփյուռքում ցրված հայերին Սովետական Հայաստան ներգաղթելու թույլտվության մասին: Այսպիսով սկիզբ դրվեց հայ ժողովրդի տղաձագաճման, հայրենի օջախի շուրջը համախմբվելու, սովետական ծաղկուն հայրենիքում իր երջանիկ կյանքը կերտելու սրբազան գործին:

Հայ ժողովրդի օրհասական օրերին, իրր նրա կյանքը մաղից էր կախված, օգնության ձեռք չկառկառեցին նրան տարինիս շարունակ քարկկամական խոստումներ անող ո՛չ Անդրիան, ո՛չ Ֆրանսիան և ո՛չ էլ Ամերիկան: Հետագայում էլ նրանք խստառ մոռացության մասնեցին հայ ժողովրդի արդարացի պահանջները իրենց հայրենի սրբազան հողի վրա համախմբվելու մասին: Ու միայն Մոսկվայում էր, որ օգնության ձեռք երկարեց կործանման անդդի կզրին հասցված հայ ժողովրդին և այսօր էլ ձեռնամուխ է ծղել նրա աստանդական հատվածների իր Սովետական Հայրենիքում կենտրոնանալու համար: Նախավորություններ ստեղծելու գործին:

Միյուղի հայությունը խոշոր երախտագիտական զղացմունքներով է համակված հանդեպ Սովետական մեծ Միության, հանդեպ նրա ընաշխարհիկ մայրաքաղաք Մոսկվայի: Չնայած թշնամիների բանսարկություններին, դավերին, բանաստեղծներին ու զրպարտանքներին, սփյուռքի հայությունը անվարան կերպով շարունակում է ընթանալ իր ընտրած միակ ճիշտ ու երջանկաբեր ուղիով: Հայ ժողովրդին ղեկի երջանկության զագաթները տանող այդ ուղին լուսավորված է Մոսկվայի վիթխարի ուղեցույց փարոսի կենսաշող ճառագայթներով:

Բյուր ողջո՞ւյն սպիտակափառ Արարատի ստորոտից հերոսական Մոսկվային:

Փա՛ռք հզոր Սովետական Միության պանծալի մայրաքաղաքին:

1812 ԹՎԻ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ ՀԱՅԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆԸ ՎԵՐԱԲԵՐՈՂ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐ

այ ժողովրդի մասնակցությունը 1812 թվի Հայրենական առաջին պատերազմին մեր պատմագրության կողմից գրեթե ուսումնասիրված չէ։ Մեր պատմագրության մեջ տակավին բացակայում են այդ ժամանակաշրջանում պարսկա-տաճկական բռնակալ լծի տակ հեծող, ազատատենչ Հայ ժողովրդի բռնած դիրքին վերաբերող ուսումնասիրությունները։ Անտարակույս, Հայ ժողովուրդը, որ դարեր ի վեր բարեկամական սերտ կապեր էր ստեղծել ռուս մեծ ու ազնիվ ժողովրդի հետ, իր ազատագրությունը նրանից ակնկալելով, չէր կարող անտարբեր գրտնորվել։ Համաշխարհային պատմական խոշոր նշանակություն ունեցող մի այնպիսի դեպքի հանդեպ, ինչպիսին էր աշխարհակալ Նապոլեոնի արշավանքը Ռուսաստանի վրա։ Հայ ժողովուրդը չէր կարող սառնասիրտ կերպով դիտել կյանքի ու մահվան այն մեծ գոտեմարտը, որ ռուս ազատասեր ու արիասիրտ ժողովուրդը մղում էր իր երկիրը ճերխուժած և հոխորտանքի մոլուցքով բռնված թշնամու դեմ։ Հրդեհի բացերով բռնված Մոսկվայի մատույցներում վճռվում էր ոչ միայն Ռուսաստանի քախտը, ռուս ժողովրդի անկախության, ինքնուրույնության խնդիրը, այլ և բազմաթիվ երկրների ու ժողովուրդների ազատության ու փրկության խնդիրը։ Ռուսաստանին էր վիճակված Նապոլեոնի աշխարհակալական ձգտումները սանձահարելը, նվաճելու և փրկելու անհրաժեշտ պատվով կատարեց ու ավարտեց այդ մեծ գործը։ Օտար զավթիչների դեմ մղվող պատերազմը համաժողովրդական լայն ընդլայնված պայքարի էր ինչպես հանուն Հայրենիքի պաշտպանության. պարտիզանական շուկա-

ները հանգիստ ու դադար չէին տալիս թշնամու կանոնավոր զորքերին և իրենց խզախ հարձակումներով ուժասպառ էին առնում նրանց։

1812 թվի պատմական այդ օրերին աշխարհը իր հայացքը բեռնել էր Ռուսաստանում ծավալվող դեպքերին։ Հայ ժողովուրդը ևս իր սիրադուրով հայացքը ուղղել էր մեծ Ռուսաստանին, որի հաղթանակը իր համար կենսական կարևոր նշանակություն ուներ։ Սուլթանական Թուրքիայի և շահական Պարսկաստանի ծանր լծի տակ տառապող Հայ ժողովուրդը վաղուց ի վեր սպասում էր իր ազատագրությանը, որին հասնելու համար նա իր հույսը դրել էր միայն ու միայն մեծ Ռուսաստանի վրա, նրանից ակնկալելով իր դարավոր իղձերի ու բաղձանքների իրականացումը։

Ցանկանալով որոշ լավիով օգնած լինել Հայ ժողովրդի պատմությանը գրադրողներին, տպագրության հնչ հանձնում ՀԱՍՏԱՊԱՏԻ Գրատեղի կենտրոնական արխիվում մեր կողմից հայտարարված մի քանի փաստաթղթեր, որոնք վերաբերում են Հայ ժողովրդի մասնակցությանը 1812 թվի Հայրենական առաջին պատերազմին և այդ պատերազմի հանդեպ ցուցաբերած նրա վերաբերմունքին։ Սակայն, նախքան այդ փաստաթղթերին անցնելը, մենք ցանկանում ենք մի փոքր շնորհավոր կատարել մեր նյութից ու ծանոթանալ մի քանի պատմական իրողությունների վրա, որոնք նախապատրաստել են Հայ ժողովրդի մասնակցությունը 1812 թվի Հայրենական պատերազմին։

Որ հայ ժողովուրդը իր քաղաքական իրավունքների իրականացումը կապում էր մեծ Ռուսաստանի հետ, այդ մասին են վկայում դեռևս 1699 թվին Անգեղակոթում տեղի ունեցած ժողովի որոշումները, ապա Իսրա-

և Ա. Օրբիի, Ղարաբաղի մելիքների և Գանձու-
սարի Ազուանից կաթողիկոսի խնդրագրերն
ու վարած բանակցությունները ռուսաց ար-
քունիքի հետ Ռուսաց կայսր Պետրոս Մեծը
դեռևս 1724 թվի նույնմբեր 10-ին հրապա-

րակած իր հրովարտական ստանձնել էր հայ
ժողովրդի հովանավորությունը։ Ահա այդ
հրովարտակի հայերեն թարգմանությունը,
որը պատվում է ՀԱՅՍՏ Պետական կենտրո-
նական արխիվում։—

Աստուծոյ ողորմութեամբն

Մեկ Պետրոս Առաքին, կայսր և ինքնակալ ամենայն Ռուսաց

և այլն, և այլն, և այլն:

Պատուականագոյն Պատրիարքին Եսա-
յիայ, և պատուելի իւղբաշոյ՝ Աւանին և Միր-
զին և այլ ամենայն պատուելի իւղբաշոյ և
կառավարացն, և ամենայն պատուելի
հայոց ժողովուրդեանն, Մեր կայսերական
ողորմութիւնն ու շնորհատրութիւնը:

Յայտնեմք ի ձեռն այսու մերով ողորմու-
թեան գրովս, որ մեք ի ձեռն ի ձէնջ առաքե-
ցելոյ Անտոն քահանային և քէմիսայ Զալա-
սլուն, ամենախոնարհ մատուցմունքն ընկա-
լաք, որովք և գրովանդակապէսն պատ-
մեցեալ եղեն զխնդիրն Ձեր, որ մեք զՁեզ
հանդիման աղգաւ Ձերով ի ներքոյ մերոյ բարձ-
րագոյն կայսերականի խնամոցն ընկալնու-
ցումք և վասն ընակութեան և արձակ ապա-
հով կենցաղավարութիւն Ձերոյ, մեր նոր
ստացեալ պարսից յերկրի տեղեացն, որք են
շուրջ ընդ Կասպիական ծովուն, զպատշա-
ճաւոր տեղս աւելն հրամայեցաք, յորում և
դուք հանգիստ կենցաղավարեցէք, և զբրիս-
տոնէական հաւատն Ձեր, առանց արգելման
ըստ Ձերոյ օրէնի պաշտել կարողանայցէք,
զի մեք զպատուական ժողովուրդն հայոց
ի ներքոյ յատուկ ողորմութեան մերոյ ունիմք

Գրեցաւ ի Ստեփ-Պետկորոյ

ի նոյնմբերի 10, 1724 թուին^{*)}

Բացի այս հրովարտակից, Պետրոս Մեծը
իր մահվան պահին անգամ յի մոռացել իր
հոգատարութիւնը հայերի նկատմամբ. նրա
կտակի 15-րդ կետում հայերի մասին աս-
ված է. —

«ԺՆ. Աշխատել միշտ ի Հայաստանէ գաղ-
թել զհայ ժողովուրդն ի Ռուսաստան, զի
նոքա են քաջ վաճառական և օգտաւէտ
տէրութեանս»^{**)}

Պետրոս Մեծից հետո հայ-ռուսական հա-
րաբերութիւնների համար նոր փուլ է ըսկա-
վում Եկատերինա Բ կայսրուհու օրոքը 1761
թվին Ռուսաստան է գալիս Հովսեփ Էմինը և
բանակցում ռուսաց արքունիքի հետ 1766

թվին Սիմեոն Կաթողիկոսը հատուկ պատ-
միչականութիւն է ուղարկում Եկատերինա
կայսրուհու մոտ 1768 թվի հունիս 30 թվա-
կիր հրովարտակում Եկատերինա Բ կայս-
րուհին հետևյալն է գրում Սիմեոն Կաթողի-
կոսին

«... Արդ որպէս յառաջ քան զայս բարձ-
րագոյն նախնիքն մեր և յաւիտենական փա-
ռացն արժանաւորք մեծն Պետրոս կայսր և
կայսերուհի Եկատերինէ Ալեքսանդրական յօժա-
րեցան պահել զպատուելի աղպս Հայոց վասն
Քրիստոնէութեան առանձին շնորհօք կայսե-
րական ողորմութեան իրեանց (զոր ցուցա-
նեն և թուղթն առաքեցեալք ի նոցունց
յամի Տեառն 1724 և 1726. առ Պատրիարքն
այնր ժամանակաց՝ Եսայի և Ներսէս, և առ
հարկերապետս և առ տաճարատեալս և առ պ-

^{*)} ՀԱՅՍՏ Պետական կենտրոնական արխիվ. ֆոն.
№ 56, Եկեղեցական բաժին, գործ № 114, էջ 74

^{**)} Նույն տեղ, ֆոնդ № 57, գործ № 157, էջ 116:

մենայն պատուելի Հայկազուն)՝ նույնպէս և մեր ընթացեալ զհետ փշաւտակալ բարձրագոյն նախնեաց մերոց՝ Վառապապէս շնորհաց որպէս գերապատիւ Սիմէոն Վաստատուն պատրիարքին, այնպէս և յաջորդելոցն յետ նորա յաթոռ Պատրիարքութեան, և յարիւրապետաց և աշխուսեղանց և ամենայն պատուելի Հայկազանց՝ պահել ընդ խնամքով շնորհաց մերոյս Կայսերական սղորմութեան, որպէսզի և ազգ Հայկազանց, բնականաբար յերկրի Ռուսաց Կայսերութեան մերոյ, կալցին զդաւանութիւն իրեանց՝ չողնորական կանոնօր և եկեղեցական կարգօր ընդ կարգաւորութեան նորա (սոսինքն պատրիարքի)»^{*)}։

Ճարտակելով իր բանակցութիւնները Ռուսաց արքունիքի հետ, Սիմէոն կաթողիկոսը 1778 թվի մայիսի 14-ին մի կոնդակ էլ հղում է Մոսկվայի Պատեն արքեպիսկոպոսին, ազնւելով մոռացութեան չմատնել քրիստոնյա մի ժողովրդի, որը շրջապատված է մարգակերպ պատաստող զայներով և կրում է անասանելի զրկանքներ։

Այդ կոնդակում նա գրում է. —

«...Տաճար Սբբոյն էյմիածնի պարտաւորի ազօթել առ Աստուած զառողջութենէ և զբարեկենդանութենէ Աստուածապա՛ գլխոյ սիրելիագոյն օրն և գորովագութ հալանաւորի օգոստափառ կայսերուհւոյ ամենաողորմած թագուհւոյ Սկասերինա Աւետիկանային, նոյպէս և ամենասիրելի որդւոյ նորա, սբբոյ խաչի օգնականութեամբ ծաղկազարդելոցն անդին ժառանգի Պափիկ Պետրովիչի և բարեօրհնեալ զուգակցի նորա բարեպաշտ թագուհւոյն և մեծ իշխանուհւոյ Մարիա Յեօդորովնային, այլ և բարեպաշտ և մեծ իշխան Աղեքսանդր Պափիկիչին և ամենայն զօրաց և զօրականայ նորա, զԱստուածահաստատ թագաւորութենէն, զաթոռոյ և զԱրքեպիսկան ժառանգութենէն, Թագաւորն թագաւորաց Քրիստոս պահեսցէ զնա ի բազում ամս ընդ սիրագոյն որդւոյ նորա և ժառանգի փառաւոր յաղթարքեր ի վերայ ամենայն թշնամեաց նոցա ի փոռս և ի պատիւ անուան սբբոյ խաչի Փրկչին մերոյ, ի Վաստատութիւն սբբոյ եկեղեցւոյ նորա և ի փառս ամենայն Վառապեղոց ի նա և մանաւանդ մեր Վարդապետարհրդցոյ Այսու ազագաւ խնդրեմ ի բարեծնունդ սիրոյ ձեռքէ, զի Աստուածապապ և մեծ Կայսերուհին ևս առաւորութեամբ և ողորմութեամբ առ մեզ, առ սուրբ

Աթոռս և համայն եկեղեցիս մեր գերագանդ ողորմութեամբ, յտրեհաճութեամբ և յուսադրանօք կոչելով ի բարձրագոյնի իւր հովտնաւորութիւն, և բնկալեալ իրեն դիւրս հաճեցի պարգեւել զողորմածագոյն իւր հովտաւորակ. զնոյն և զուր, բարեծնունդ եղբայր մեր, մի՛ արհամարհեսցիք գործել, իսկ զմեզ դանկար և ջաւօք վատեցեալ եղբայր ձեր մի՛ տարիք մոռացման, այլ երբեմն ախորժագոյն գրով ձերով մի՛ անտես առնէք մխիթարել զմեզ իրեն զույնպիսիս՝ որ ի միջի մարդակերպ գալոց պատաստողաց ցտանիին յանդադար ծաղրածութեան և յայլ բազում նեղութիւնսս»^{*)}։

Սոսկվայի Պատեն արքեպիսկոպոսը 1779 թվի ապրիլի 10-ին, ի պատասխան Սիմէոն կաթողիկոսի կոնդակի, հետեւյալն է գրում. — «...Ուրեմն որքան ևս առաւել ընդ անձն ձեր՝ պատուեալ հովտութեամբ. եկեղեցւոյ Քրիստոսի, և առ ազգ Հայոց՝ որ բաց ի պատուոյ քրիստոնէականութեան, փառօք քաջութեան, և բարի կառավարութեան ի նախկին ժամանակս բարգաւաճեալն էր. վասն զի չէ ինձ անյայտ, թէ քանի հուշակեալք են ի պատմութեան անուանք Հայկայ, Տիգրանայ, Արշակայ և Տրդատայ, յորոց հիմնադիր էղի և փառաւորեցաւ աշխարհ Հայաստանի։ Որքան առաւել մտախո՛ լինիմ զայնոցիկ ծաղկեալ ժամանակեացն Հայաստանի, այնքան առաւել զայժմեան ծառայեցուցեայն ի բարբարոսաց զրութենէ նորա կարեկցութեամբ հարուածիմ, իրաւունք հեռուն անքննելի են, և ամենայն գործք նորա արդարք. բայց զի ընդ արդարութեան և բարութեան նորա անբաժան է, ուրեմն ևս ի որտէ՛ և իրոն քրիստոնեայ ըսնկամ և ազօթեմ առ բարեգլխածն Աստուած, զի թեթևացուցէ և ի սպառ եղծցէ զծանրացեալ ի վերայ ձեր լուծ լուծութեան, և ազգին Հայոց դարձուցէ զնախկին փառս իւր. զվշտացեալն քրիստոնէականութիւն ուրախացուցէ ազատութեամբս»^{**)}։

Ղուկաս կաթողիկոսի օրօք հայ-ռուսական հարաբերութիւնները նոր հոնի մեջ մտան։ Ռուսաւորանի թեմի հայոց առաջնորդ Հովսեփ արքեպիսկոպոս Սրկախարազովկ—Արդուխանը մտնելով կապեր ստեղծելով ռուսաց

*) Սսեր Մագիստրոս Մսերեանց, Պատմութիւն կաթողիկոսաց Եջիմանի, 1876 թ. Մոսկուա, էջ 161—162.

*) Սսեր Մագիստրոս Մսերեանց, Պատմութիւն կաթողիկոսաց Եջիմանի, 1876 թ. Մոսկուա, էջ 157—158.

**) Նուրբ, էջ 157—160.

արքունիքի հետ, եռանդուն կերպով աշխատում էր իրականացնել հայ ժողովրդի բազմանքը — ռուսների օժանդակությամբ Հայաստանը ազատագրել պարսկական ու թրքական ծանր լծի տակից: Հայաստանի զանազան վայրերից, հայ ազատագրական շարժման նվիրված անձիք բազմաթիվ դիմումներ էին ուղղում Արդությանին, խնդրելով նրան արագացնել այդ հրատապ հարցի լուծումը ռուսաց արքունիքում:

1777 թվին սրբապիսկոպոս Արդությանը կազմում է 18 հոդվածից բաղկացած մի դաշնագիր, որը հետագայում խմբագրվում ու լրացվում է իշխան Պոտյոմկինի և Եկատերինա Բ կայսրուհու կողմից: Այս դաշնագրում նախատեսվում էր հայկական պետականության վերականգնումը (որպես գահակալ նկատի էր առնվում իշխան Պոտյոմկինը), նշված էր թագավորանիստ քաղաքը, Հայաստանում պահվելիք ռուսական զորքերի քանակը, նրանց Հայաստանում մնալու ժամկետը, հայկական բանակի կազմակերպման վարժեցման ու պահպանման խնդիրները և այլն: Ստորև բերում ենք այդ դաշնագրից երեք հոդված, որոնք փայլուն օրինակ են հանդիսանում հայ-ռուսական մեծ ու վաղեմի բարեկամության:

Ը

Տունն Հայոց ծանիցէ՛ զկայսերութիւն Ռուսաց զիւրազատիչ ի գերութենէ, կալով մնասցէ՛ բարեկամ ընդ բարեկամս և թշնամի ընդ թշնամիս կայսեր, և կայսրն սիրեսցէ՛ զբարեկամս և առեսցէ՛ զթշնամիս Հայոց:

Ժ

Ամենայն ոք, թէ՛ կարգաւոր և թէ՛ զինուոր, որ ընդ հովանաւորութեամբ կայսերն է, պատուեսցի ի Հայոց ազգէն, սոյնպէս և կարգաւորս և զինուորս Հայոց պատուեսցեն Ռուսք, որպէս զազա իւրեանց առանց խրտութեան:

ԺԱ

Զկերպ Աստուածապաշտութեան Ռուսաց պատուեսցին Հայք, պաշտելով յեկեղեցւոյ իւրեանց ըստ ծիսի և կրօնի Հայաստանեայց — նմանապէս արասցեն և Ռուսք:*)

Բազմաթիւ վայրերից դիմումներ էին արվում Ղուկաս կաթողիկոսին, խնդրելով ու հորդորելով վերջինիս՝ հետամուտ լինելու այդ դաշնագրի կենսագործմանը: Հետագա-

յում թե ինչպիսի արգելադրւթ հանգամանքներ օազգցրս այդ դաշնագրի կենսագործման դեմ, սեր խսդոր սահմաններից դուրս է, և նրանով զբաղւելը մեզ շատ հեռու կտաներ:

Էջմիածնի կաթողիկոսների վարած քաղաքականությունը շանդապ ռուսների պատճառ է հասցրսանում, որպեսզի պարսիկները էլ ալելի խստացնեն իրենց բռնությունները հայոցի և մասնավորապես էջմիածնի նկատմամբ: Կ. Պոլսի հայ ամիրաներին, իշխաններին ու ժողովրդին 1798 թվին ուղղված մի գրության մեջ հիշատակվում է, որ, շսայած պարսից խաների հանդապ էջմիածնի վարած հեզաբարո քաղաքականության, պարսից բռնավորները ասպատակությունները վերջ ու սահման չունեն. — «Թէ որպէս հեզաբարոյ քաղաքականութեամբ վարելով ընդ բարբարոսաբանութիւն բռնակալ խաներացն պարսից... եվ յարուցմունք պարսից բռնակալաց անդադար ալեծփեն զշրջապատս Արարատեան զաւառին...»):

Այնուհետև իրար են հաջորդում ռուս-պարսկական և ռուս-թուրքական պատերազմները, որոնց հետևանքով էլ ալելի վատթարանում է հայ ժողովրդի, առանց այն էլ անմխիթար, վիճակը: Այս մասին նիփեմ կաթողիկոսի մի կոնդակով, ուղղված շնդկաստանի վիճակի նվիրակ Փիլիպոս արքեպիսկոպոսին, կարդում ենք. — «Եւաւոր նեղութեան փորձի, քանզի յայս կողմանցս յաշխարհաց թէ օսմանեան տէրութեան և թէ ի պարսից եղեալ ժողովուրդն մեր օրհնեալք՝ թէ ի կողմանէ պատերազմաց, թէ ի յանտանելի ժախտամահէն և թէ ի սղութենէ կերելեաց՝ յոյժ նեղութեան միջի կան խղճալիքն. վասն որոյ ի նոցունց շտանեմք յօգնութիւն, բաց միայն նախ յԱստուած ունիմք յոյս՝ և ապա յայդ կողմի օրհնեալ ժողովրդացն (եթէ և դոքա իցեն ի յաջողութեան շնորհիւ Տեառն) և կամ ի պատրաստի եղեալ դրամացն ակնկալութիւն մերէ»):

Այսպես էր դրութիւնը Հայաստանում. երբ Ռուսաստանի քաղաքական հորիզոնի վրա նոր ամպեր էին կուտակվում. նապոլեոնը նախապատրաստվում էր արշավելու Ռուսաստանի վրա: Հայ ժողովուրդը, շնարած իր ծանր վիճակին, ուշի ուշով հետևում

*) ՀՍՍՌ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 87, գործ № 9, էջ 17—21.

*) ՀՍՍՌ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 87, գործ № 8, էջ 8.

**) ՀՍՍՌ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 87, գործ № 28, էջ 8.

էր հետափոր հորիզոնների տակ արագորեն ծավալվող իրադարձություններին: Հայ ժողովրդի համակրանքը Ռուսաստանի կողմն էր: Ինձ նախքան Նապոլեոնի արշավելը Ռուսաստանի վրա, 1811 թվի ապրիլի 7-ին իզմիրից ներսես արքեպիսկոպոսին հասցեագրված մի նամակում խոսվում է նապոլեոնի զորքերի իսպանիայում կատարած վայրագությունների, Ֆրանսիայի առջև խոստովանող գերմանական թուլամորթ թագավորի և հյուսիսային առյուծի՝ Ռուսաստանի մասին:

«...երկու ամաց հետէ սաստիկ մարտ է կալլիսացոց ընդ տէրութեան Սպանիոյ. անյուսալին Սպանիա օգնականութեամբ կամ միառորութեամբ արքային ծովու անյաղթելոյն ևնկլոյի ի դիմի հարեալ բազում արեան ճապաղիք գործեաց. և շարաշար կոտորմամբ ի փախուստ յաճախումն հանապազորդեաց զգօրս կալլիոյ, յամօթ կայսերն հերմանիոյ, և մինչ ցայսօր յար ի դիմի հարման են պատրաստական բաւական եղև սպանիացոց կարգաւորք և կանայք մարտնչիլ ընդ թշնամիսն սպարապետօք ևնկլիոյ. արիական պատերազմողք դեռ ի հեռուստ զննեն. ո՛չ ընթանան յառաջ ունին զանցս իւրեանց ամբապահալ, դայ հանապազ կալլիայ խուռն րազմութեամբ և դառնայ մնացորդովք խայտառակ, զայս առնէ զէնն վառօթն և կառավարութիւն ևնկլիոյ:

Առիւծն հիւսիսային մերձեալ մինչ ի սպառուած վերջին Սվրոպիոյ դադար առեալ ի ուռուս ճուփ այժմ ի քունէ. թէպէտ սիրտ նորա արթուն»⁹⁾:

Դիմանագիտական հարաբերությունները Ռուսաստանի և Ֆրանսիայի միջև օրեցօր լարված բնույթ էին ընդունում. Աղեքսանդր կայսրը իր քրոջն այցելելու համար նույնիսկ անկարող էր մայրաքաղաքից հեռանալ. «Մենք այստեղ, — ասում է նա, — շարունակ սպասողական վիճակումն ենք. հանգամանքներն այնպես սուր են, ամեն ինչ այնպես լարված է, որ րոպե առ րոպե կարող են պատերազմական գործողություններն սկսվել: Ինձ համար անկարելի է հեռանալ իմ վարչության և իմ գործունեության կենտրոնից: Ըս պետք է սպասեմ ավելի բարենպաստ մոմենտի և կամ պատերազմը բոլորովին կխանգարի ինձ»¹⁰⁾:

1812 թվի մայիսի 22-ին Ռուսարեստում

հաշտություն է կնքվում Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև՝ Ռուսաստանի համար քավականաչափ նպաստավոր պայմաններով: Ռուսաստանի կողմից հաշտության բանակցությունները վարում էր ականավոր զորավար Կուտուզովը: Այսպիսով դադարում է ռուս-թուրքական վեցամյա պատերազմը և ռուսական Դանուբյան բանակի համար հնարավորություններ են ստեղծվում Հայրենական պատերազմին մասնակցելու համար:

Ռուսաստանն իր ամբողջ ուղադրությունը կենտրոնացրել էր Նապոլեոնի սպասվող մոտալուտ արշավանքի վրա և բնականաբար չէր կարող առաջվա պես զբաղվել Կովկասյան գործերով, Կովկասի ժամանակավոր կառավարչապետ Նշանակված Մարքիզ Պաուլիչը չափազանց թույլ մարդ էր և անկարող ներկրը ղեկավարելու. դրա համար էլ Կովկասում նապոլեոնի գործակալներն ու լրտեսները պարարտ հող էին գտնում՝ կովկասյան ժողովուրդներին Ռուսաստանի դեմ դրդեցնելու, ապստամբություններ կազմակերպելու, խռովություններ սերմանելու համար: Նապոլեոնի գործակալները վխտում էին հաև Պարսկաստանում, Թուրքիայում ու բազմաթիվ այլ նրկներում: Սակայն, ի պատիվ հայ ժողովրդի, պիտի ասել, որ նա թե՛ Թուրքիայում, թե՛ Պարսկաստանում և թե՛ մանավանդ Կովկասում անդրդվելի մնաց ռուսների հանդեպ ունեցած իր բարեկամական հարաբերությունների մեջ: Կովկասի հայերը Ռուսաստանի մեծ փորձության տարիներին անդամաճառ կերպով շարունակեցին իրենց ընտրած ուղին, նրանք ցուցաբերեցին մեծ անձնազոհություն ու հավատարմություն, իրենց կյանքը վտանգի տակ դնելով նրանք մեծամեծ զոհողությունների գնով Կովկասում անհրաժեշտ աջակցություն ու օժանդակություն ցույց տվին ռուսներին:

1812 թվականի Հայրենական պատերազմի օրերին հայ ժողովրդի ցուցաբերած հավատարմության մասին գոյություն ունի Կովկասի նոր կառավարչապետ Բախչևի վկայությունը: Վերջինս իր 1813 թվի մայիսի 13-ին կայսեր ուղարկած զեկուցագրում հետևյալն է գրում այդ մասին. — «...Հայոց ազգը, որ Վրաստանի ազգաբնակչության մի նշանաւոր մասն է կազմում, ոգևորւած ամենահաւատարմական հպատակութեան գոհութեամբ այն բարձր հովանաւորութեան և անճառելի ողորմածութեան համար, որ Ձերդ Կայսերական Մեծութիւնից թափում էն այս ամբողջ ազգի վրայ, կայ և մնում է օրինակելի շերմնաւառութեամբ և անվրդով

⁹⁾ ՉՍՍԲ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 57, գործ № 22, էջ 6:

¹⁰⁾ Ե. Տաթև, Նապոլեոնի արշավանքը Ռուսաստան 1812 թվին, 1939 թ. երևան, էջ 30:

Հաւատարմութեամբ առ կայսրութիւնն Ռուսաց, Այն ժամանակից ի վեր, երբ հաստատվել է երկրիս մէջ ռուսական կառավարութիւնը, հայոց համայնքը միշտ օրինակելի կերպիւ հաւատարիմ է գտնուել գէպի նրան... Կառավարութիւնը հայերի մէջ միշտ գտել է հաւատարմութիւն, որ ոչինչ հրապարանքներով խախտուել կարող չէր և տեսել է շարունակ ջերմեանդ ծառայութիւն Ձերդ Մեծութեան:

Չեմ կարող նմանապէս չզեկուցանել Ձերդ կայսերական Մեծութեան, որ Թիֆլիզի պատուաւոր քաղաքացիք, որոնք հայք են, երբ անցեալ տարուայ վրաստանում եղած հացի պակասութեան պատճառաւ դադարած էին Թիֆլիզ հաց բերել և այստեղ գտնուող մեր զորքերին հացի պակասութիւն էր սպառնում, նոքա (Թիֆլիզի հայք) այն ժամանակների հանգամանքների վերաբերմամբ շատ մեծ ծառայութիւն ցոյց տուին, յանձն առնելով հասցնել Թիֆլիզի մթերանոցին մոտ 800 չէթուէրթ (5.600 փութ) հաց, որ և կատարեցին պետական գանձարանի համար շատ ձեռնտու պայմաններով, և այսպէս ահա մի առ ժամանակ ազատ պահեցին Թիֆլիզում գտնուող զորքերը հացի պակաս-

ութիւնից: Ռաբրադոյն բարեհաճութեամբ ինձ յանձնարարած քուր զործերում ուղեցոյց ունենալով ինձ սրբազան ճշմարտութիւնը, ես հաստատուն պարտք անձինս եմ համարում հասցնել Ձեր բարձրագոյն խնդնոց վրաստանաբնակ հայերի այդպիսի պատուական ջերմեանդութիւնը: Հաւատարմութիւնը և անձնութիւնը առ Ձերդ Մեծութիւն հաւատացած լինելով, ինչ նոցա որն է քաջութիւնը ցոյց տալով տեղի ևս նշանաւոր օգուտներ պիտի լինի թէ (պետական) ծառայութեան և թէ երկրիս զործերի համար, եւս պիտի կրկնապատկէ նոցա ջերմեանդութիւնը և նոյնիսկ վրացի ազգերի մէջ էլ մրցումն յառաջանէ, եւ դիմում եմ Ձերդ կայսերական Մեծութեան սրտի յատուկ ողորմածասիրութեան, ամենհպատակբէն խնդրելով քախտաւորացնել վրաստանաբնակ քուր հայոցը Ձերդ Մեծութեան բարձրագոյն շնորհակալութեամբ, որ արտաբայտուած լինի յանուն այս համայնքի տուած հրովարտակի մէջ^{*)}:

Աղեքսանդր կայսրը չի հապաղում խնդրված հրովարտակը տալու: ստորեւ բերում ենք այդ հրովարտակը:—

Աստուածային ողորմութեամբ

Մեք Աղեքսանդր Առաջին

Կայսր և ինքնակալ Համայն Ռուսաց

եվ այլն, և այլն, և այլն:

Համօրէն սիրեցեալ և հաւատարիմ հպատակ Մեզ ազգին Հայոց, բնակելոց ի վրաստան և ամենայն վիճակի անձանց, որք բաղկացուցանեն զայն Մերս Կայսերական ողորմութիւն:

Ճշմարիտ բաւականութեամբ տեսաք Մեք ի յայտարարութենէ գլխաւոր Հրամանատարին Մերոյ որ ի վրաստան դախործելին սրտի Մերոյ զնոր վկայութիւն այնոցիկ ղգացմանց հաւատարիմ հպատակական գոհունակութեան, որովք քուր հասարակութիւնը Հայոց ի վրաստան բնակելոց միշտ եղեալ են ոգևորեալ առ բարձր հովանաւորութիւն և առ Հայրական հոգատարութիւն Մեր զբարեխաւութենէ նոցին և համօրէն ժողովրդեան այնր կողման: Նոքա ապացուցեալ են զայսոսիկ ղգացմունս ի բազմատեղեակ փորձս հաստատուն հաւատարմութեան յամենայն դիպումս:

Նոքա հանդիսացուցին զանձինս օրինակելի հաստատութեամբ և անձնընծայութեամբ յայնժամ, երբ թեթեւատութիւն և շարակամութիւն ի նսնիր ջանային սասանե-

ցուցանել զհաստատուն ի մէջ խաղաղութիւն ի վրաստան, և ի միջի խռովայոյզ հանգամանաց կացին մնացին հաստատուն և անսասան ի ջերմեանդութեան իրեանց առ Մեզ և առ գահն Մեր, զոհելով զստադուածս իրեանց և զամենայն միջոցս, նաև իսկ զկեանս իրեանց յօգուտ Մերս ծառայութեան և ի բարօրութիւն հասարակաց: Այս օրինակ ջերմեանդութիւն քովանդակ Հայազգեաց վրաստանու և ամենայն վիճակի անձանց սոյն ազգի, ծառայութիւնը և մեծագործութիւնը նոցա զնեն ի վերայ Մեր դախործելի պարտաւորութիւն վկայել առաջի ընդհանուր տիեզերաց զՄերս առ նոսա արարացի գոհունակութիւն և բարեհաճութիւն: Պահեսցի այս վկայութիւն ի պատիւ և ի փառս նոցա ի յիշատակս սերնդոց:

Մնամք առ նոսա ամենեսին Մերս Կայսերական ողորմութեամբ բարեհաճ:

^{*)} Ա. Երիցեանց, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութիւնը և Կովկասի Հայք XIX դարում, II մաս, 1894 թ. Թիֆլիզ, էջ 63—65:

Տուալի գլխավոր բանակի Մեծում ի քաղաքն Տեպլից, որ ի Բոհեմիայ, ի 15 սեպ-

տեմբերի յամի ի Մենդենէ Քրիստոսի 1813, և Մեծա թագաւորութեան ի տաւն և երեք.

Ի քնազրին իսկական ձեռամբ Նորին Կայսերական Մեծութեան ստորագրեալ է՝

ԱՂԵՔՍԱՆԻՐ

(Վազնեացեալ է քաղաւորական կանցլեր Գրաք Ռումեանցն)

1812 թվի հունիսի 24-ի գիշերը Նապոլեոնը հրաման արձակեց իր բանակներին, անցնելու Նեման գետը։ Այսպէս սկսվեց Հայրենական առաջին պատերազմը։

16 աշխատանքային ժողովուրդներ, որոնք առաւելում էին Նապոլեոնի երկաթե կրակի տակ, պատերազմի նետովեցին Ռուսաստանի դեմ։ Նապոլեոնը հուլիս ամսին շտապ կարճ ժամանակամիջոցում ավարտել Ռուսաստանի նւթմանը։ Սակայն, նա չարաշար սխալվեց իր խելաւեղ հաշիվներում։ Անձայրածիր Ռուսաստանի ժողովուրդը հանուն հայրենիքի պաշտպանութեան ոտքի ելավ հայրենիքի սրբազան հողը օտարերկրյա զավթիչներէն իր կրեքով պաշտպանելու համար։

Հայրենական առաջին պատերազմի օրերին, ինչպէս հայտնի է, հայ ժողովուրդը բնակվում էր երեք պետությունների սահմաններում։ Հայ ժողովրդի գերակշռող մեծամասնությունը գտնվելով պարսկա-թուրքական դժան լծի տակ, հնարավորություն չունէր բացառապէս կերպով եղբայրական օգնություն ձեռք մեկնելու իր հյուսիսային մեծ րարեկամին՝ ռուս ժողովրդին, վաղուց Ռուսաստան ներգաղթած ու այնտեղ պատուաբար գտած հայերը ռուս բարեկամ ժողովրդի հետ միտոյին մասնակցեցին պատերազմին։ Ինչպէս տեսանք վերը բերած փաստաթղթերից, ռուսների ձեռքով տակաւին պետ Նոր ազատագրված Կովկասի հայք ևս իրենց օժանդակությունը ցույց տվին։

Հայ ժողովրդի քաջարի ուղիներն իրենց ռուս եղբայրների հետ կողք կողքի Հայրենական պատերազմի ռազմաճակատներում կռվեցին Ռուսաստան ներխուժած օտարերկրյա զավթիչների դեմ։ Այդ պատերազմին մասնակցեց մի շարք հայ մարտիկներ թագանդավոր զորավարների անուն վաստակեցին, անմահ փառապատի հյուսելով թե իրենց և թե հայ ժողովրդի համար։ Հետևորդ սերունդները երախտագիտութեան ու հպարտության մի տաճարին զգացմունքով են միշտ հիշում պատմության ոսկե էջերում առհասարակ պարտված նրանց անմահ անունները, որոնք հայ-ռուսական բարեկամութեան խիղախ մարտիկների շիրջնք զրանցից մի քանիսն են իրենց հիշում։

պանծ լեռների զավակ դեներալ Մադաթովը, որը ռուսական երրորդ բանակի առաջապահ զորամասերի հրամանատար էր և մարտեր էր վարում Նապոլեոնի զորքերի դեմ Լուցկ ու Բրեստ քաղաքների շրջաններում։ Պատերազմի ընթացքում բարձր հրամանատարության կարգադրութեամբ Մադաթովի զորամասերը թշնամու խորը թիկունքում պարտիզանական կռիւներ մղելու և թիկունքը կազմալուծելու համար փոխադրվում էին Վարշավայի շրջանը։ Մադաթովի զորամասերը փայլուն կերպով կատարելով բարձր հրամանատարութեան այդ առաջադրանքը 1812—1813 թ. թ. ձմեռանը ծանր կորուստներ են պատճառում թշնամու նահանգող, ջախջախված լեռների մնացորդներին։ 1813 թվի հոկտեմբերին Մադաթովը մասնակցում է Լյուպցիգի հռչակավոր ճակատամարտին և վերադարձվելով, մինչև մարտի վերջը չի թողնում ռազմի գաշտը։ Իսկ 1814 թվին ռուսական հաղթական ըստիկի հետ միասին Մադաթովը մտնում է Փարիզ։

Գեներալ Դավիթ Դեյլանովը մասնակցել է Հայրենական պատերազմի ընթացքում մղված գրեթե բոլոր ճակատամարտերին, որոնց թվում Բորոդինոյի հռչակավոր ճակատամարտին։ Նա ևս ռուսական զորքերի հետ մտել է Փարիզ։ Սրա եղբայր մայոր Դեյլանովը նույնպէս մասնակցել է Բորոդինոյի ճակատամարտին։

Գեներալ Դավիթ Արուսեանցը, մի շարք ճակատամարտերի մասնակցելով, նույնպէս Փարիզ է մտել ռուսական զորամասերի հետ միասին։ Իսկ հրետանու գեներալ, Հովհաննէս Աբա-Մելիքը մասնակցել է Բորոդինոյի ու Լյուպցիգի ճակատամարտերին։

Գեներալ Պավել Մելիքովը մասնակցել է մի շարք ճակատամարտերի, որոնցից մեկում կորցրել է իր այ ձեռքը։

1812—1814 թ. թ. պատերազմական ամբողջ կամպանիային մասնակցել է մայոր (հետագայում դեներալ) Լադար Հովակիմի լադարյանը, իսկ իսկ Տեպլան եղբայրներից մեկը մասնակցել է Բորոդինոյի ճակատամարտին, իսկ մյուսը մահ գտել վիրտերակի

*) 2008 Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 57, գործ № 139, էջ 71

տակ տեղի ունեցած ճակատամարտում, Բազմաթիվ ճակատամարտերի է մասնակցել փոխգնդապետ Ավետ Խրիստաֆորովի: Ռումանովը, ինչպես նաև աղյուտանտ (հետագայում գեներալ) Բարսեղ Հովակիմի Բեյրությանը, լեյք-գվարդիայի գուսարական գնդի շտաբ-օֆիցեր, 22 տարեկան Հարություն լազարյանը մասնակցել է քառսուռն ճակատամարտի, աչքի ընկել իր խիզախությամբ ու արիարար զոհվել լայացիգի ճակատամարտում:

Հայրենական առաջին պատերազմին մասնակցել են նաև գվարդիական սպաներ Գասպարյան իզբայրները, գվարդիական ոտմիստներ Արա-Մեկից իզբայրները, սպաներ Լախյանը, Հայրապետյանը, Սմբատյանը, մուղավահայ գեներալ Միրզոյան Մանուկ պիլը, ոտմիստներ Գալստյանը, Դեյլանովը և բազմաթիվ այլ անձինք:

Հայ ժողովրդի մասնակցությունը 1812 թվի առաջին հայրենական պատերազմին պատահական ընդթիվ չի կրում. հայ մարտիկների հանդես գալը ուսական բանակի շարքերում ունի իր հնադարյան պատմությունը. դեռևս 11-րդ դարի կեսերին, 1062 թվին Կիևի ուսական իշխանության վարած պատերազմական դործողություններին մասնակցում էր հայկական մի զորամաս. 1410 թվականին Գրյունվալդի նշանավոր ճակատամարտին մասնակցեցին հայկական երկու դնդեր, որոնք ուսական, լեհ-լիտվական և չիխական զորքերի հետ միասին չախչախիլ հարվածներ հասցրին տետոն ասպետների ավազակային բանակներին: 1720-ական թվականներին Պետրոս Մեծի զորքերի մեջ էր մտնում հայկական մի զորամաս՝ հայազգի գեներալներ Եղիազար Քրիստափորյանի և Հովհաննես Յուզբաշյանի հրամանատարությամբ: Ռուս մեծ զորավար Ա. Վ. Սուվորովի անմիջական ղեկավարությամբ ուսական զորքերի շարքերում մարտնչում էին իսիզախ, բազմաթիվ շքանշաններով պարգևատրված հայ ռազմիկներ Մանյանը, որը իրավիճակի բերդի գրավման պահին ընկավ հերոսաբար, Լալայանը և Հաստատյանը (հետագայում գեներալ): 1780-ական թվականներին իշխան Պոտյոմկինի գլխավորած բանակում էր աշխատում գեներալ Ա. Լազարյանը: 18-րդ դարի վերջերում ուսական բանակում նշանավոր դեմքեր էին հանդիսանում Հարություն Արարատյանը, Վահանովը և ուրիշները: 19-րդ դարի սկզբներին ուսական բանակի շարքերում Հակոբ և Վանի Աթաբեկյանների ղեկավարությամբ հանդես եկան առաջին հայ կամավորական

խմբերը: Պավել կայսեր ժամանակ հայտնի էին ընդհանուր զորապետ Քուզանյանը, Արապետյան երկու իզբայրները, հեծելազորի զորապետ Մանուշահրյան երկու իզբայրները և այլն, Նվ կայսրի շատ օրինակներ կարիլ է բերել:*)

1812 թվի հայրենական պատերազմին իրենց մասնակցությունն են բերել նաև Բասարաբիայի և Մուդավիայի հայերը. սակայն այս մասին տարաբախտաբար քիչ տեղեկություններ են պահպանվել: Պահպանվել է թեմի առաջնորդ Գրիգոր արքեպիսկոպոսի 1812 թվի հունիս 2 թվակիր նամակը՝ ուղղված Նիքոմեդ կաթողիկոսին, Այս նամակում նա համառոտակի տեղեկություններ է հաղորդում իր թեմի մասին, գլխավորապես կանգ առնելով Բասարաբիայի նոր կառավարչապետ գեներալ Պահմետովի հայերի նկատմամբ ունեցած սիրալիր վերաբերմունքի վրա: Նամակում հայտնում է, որ Պահմետովը օրենքներ է մշակել Բասարաբիայում բնակվող ժողովուրդների համար ու օրենսդրում մեծ գովաստանքով է արտահայտվել հայերի մասին. «...նվ այս առևտրս ժողով արարեալ բոլոր ազնուականաց, ընթերցալ գիրքն ախ ի լսելիս ամենեցուն, և մինչ էհառ բանն յաղաքս ազգիս Հայոց, այնքան մեծ գովասանութիւն գրեալ էր վասն նոցա, մինչև ամենայն մօլտօվանք հարկեցան նախանձու մահուամ քրտունս երեսաց իրուցանել...»):

Նամակից իմանում ենք, որ գեներալ Պահմետովը մասնակցել է հայրենական պատերազմին և զրկվել իր աջ ոտքից: Չնայած նամակում չի խոսվում թե ի՞նչ առիթով է նա հայերին գովասանել, սակայն հավանական է, որ Պահմետովը ի նկատի առած լինի հայերի մասնակցությունը հայրենական պատերազմին: Գրիգոր արքեպիսկոպոսը խնդրում է կաթողիկոսին Պահմետովի անունով օրհնության ու շնորհակալության կոնդակ հղել. «...ի ծունկս անկեալ աղաչեմ զսրբազնասրբութիւն տէրութեանդ յատուկ շնորհակալական կոնդակ օրհնութեան առաքել առ սա...»):

*) Ռուսական բանակում աչքի ընկած հայ զինվորականների մասին տես Մ. Ներսիսյան, «Շալիքի մասնակցությունը 1812 թվականի հայրենական պատերազմին», «Սովետական Հայաստան» օրաթերթ, № 6558 և «Բազմաթիվ», 1843 թ., թի. 32, էջ 349:

**) ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԱՐԽԻՎ, ֆոնդ № 87, գործ № 43, էջ 81—83:

***) Նույնը:

Սույն նամակում խնդրում է նաև օրհնության ու շնորհավորական կոնդակներ հղել Թիֆլիսի երկու հայ պետական աստիճանավորների անունով—գրանցից մեկը հայրենական պատերազմի մասնակից փոխգնդապետ Ավետ Խրիստաֆորովիչ Թումանովին էր, որին ինչպես երևում է ծանոթ պետք է լիներ նաև Եփրեմ կաթողիկոսը՝ Ռուսաստանի թեմի առաջնորդ եղած ժամանակը. ճշմարիտ դուք դստ տեսնալ իցէք ի տան հօրեղբորն Պաւել Պետրովիչ Թումանովի ի Գրիգորիոսյոյ, ի Պետերբուրգ*): Գրքախտաբար չի խոսում Թումանովի պատերազմին մասնակցած լինելու մասին, այլ թվում է նրա ստացած մոտ երկու տասնյակ շքանշանները:

Երկրորդը գննելու Միրզոյան Մանուկ պեյն էր, որը մեծ ծառայություններ էր մատուցել ռուսներին Բուխարեստի հաշտության ժամանակ և հետո էլ ռուսական հպատակություն ընդունելով արժանացել էր գեներալի կոչման ու մեծ պարգևների: Գրիգոր արքեպիսկոպոսը խնդրում է կոնդակ ուղարկել Մանուկ պեյին ավասն նոր կայսերապարգև եներալական աստիճանին, վասն ողջանդամ ընտանիս տեսանելու, վասն գիւղորայս առնելու ի Պեսարապիոյ և վասն հպատակ լինելու ողորմած կայսերս Ռուսաց**): Նամակում որոշակի չի խոսվում հայրենական պատերազմին Մանուկ պեյի մասնակցելու մասին, սակայն, այն ակնարկից, որ նա ողջանդամ վերադարձել է իր տունը, պիտի ենթադրել, թե Մանուկ պեյը ևս մասնակցել է այդ պատերազմին, արժանանալով ոչ միայն գեներալի կոչման, այլ և պարգևատրվելով մի շարք կալվածքներով Բեսարաբիայում: Մանուկ պեյի մասին պահպանված մի այլ փաստաթղթից իմանում ենք, որ Մանուկ պեյ Միրզոյան մե-

ծահուշակ իշխան ի Ռուսչուք քաղաքէ Մուտափոյ անցնալ ի Ռուսաստան միջնորդ եղև ընդ մէջ ռուսաց և օսմանեանց ի հաշտութեանն Պուքրեշի, և ապա վերաբնակելով ի Հնչեշտ գիւղաքաղաքի Բեսարապիոյ՝ պատուեցաւ յոյժ յԱ Աղեքսանդր կայսրէ Ռուսաց...»):

Մանուկ պեյի մասին հիշատակություն կա նաև ռեազմավէպ-ի 1843 թվի թիվ 22-ում. թվելով ռուսական բանակում ալքի ընկած հայազգի զորավարների անունները, ռեազմավէպ-ը գրում է. «Աղեքսանդր Ա կայսեր ժամանակը խիստ անուանի եղան Միրզոյան Մանուկ պեյ քաջ իշխանը...»): Եվ թվում է այնուհետև մյուսների անունները:

Ողբերգական է եղել Մանուկ պեյի վախճանը: Բեսարաբիայի հայոց թեմի առաջնորդ Գրիգոր արքեպիսկոպոսի նամակը դեռ կաթողիկոսին չ'առասած, մանկնկալ կերպով մահանում է նա. այս մասին իմանում ենք դարձյալ Գրիգոր արքեպիսկոպոսի մի նամակից, որը նա գրել է հունիսի 23-ին իր բարեկամ ղմն աղա Դանիել Թորոսին:

1817 թվի հունիսի 20-ին գլխավոր հրամանատար զրաֆ Բենիկսենը, Պահմետովը ու այլ բարձրաստիճան անձինք հյուր են գալիս Մանուկ պեյին: Մաշից առաջ գեներալներին մեկը ցանկություն է հայտնում տեսնել արաբական նժուլգների խաղը. Մանուկ պեյը հրամայում է ախոռապետին խաղացնել նժուլգը, սակայն նկատելով, որ ախոռապետը չի կարողանում երիվարը խաղացնել, իջեցնում է նրան ու խնայել հեծնում. այս ու այն կողմ քշելուց հետո Մանուկ պեյը հոր իջնում է երիվարից, ուշաթափ ընկնում է աստիճանների վրա և նույն երեկոյան էլ մահանում: Ստորև բերում ենք Գրիգոր արքեպիսկոպոսի այդ նամակը.—

Գերագնիւ աղա Դանիել Թորոսին

Իմ օրհնեցեալ բարեկամ .

Ամսոյս 19-ին հրաման ի նորին կայսերական մեծութենէ ընկալեալ մեր պայժառ Մանուկ պեյն վասն քաղաքաշինութեան մեծ ուրախութիւն ունէր ի սրտի, և ընդ այնմ մինչ լուծալ էր թե գլովինիգոմանտոնուշի գրաֆ Պենիքսոնն հանդերձեալ է մերձ նորին գիւղովքն անցանելոյ, մեծահանգէս պատրաստութիւնս տեսաւէր ընկալման զնա, գրեալ

էր և առ մեզ, թէ փութացուք երթալ անդր, զի մի՛ ամաշեսցուք ասէ յառաջի այսպիսի հիւրից, բայց իմ հիւանդագին և ի մահճի գոլոյն չկարելով երթալ, պատասխանեցի ցալիս, որ չկարեմք հաղորդ լինիլ այնմ խրախճանութեանց: Ուստի ամսոյս 20-ին ընդյառաջ ելեալ գրաֆ Պենիքսոնին, Ռուզնիշին և Պահմետովին, բերեալ է ի տուն իւր արժանատոր յարգմամբ: Եվ յետ քանի

*) ՀՍՍՌ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 52, գործ № 43, է. 81—83:

**) Նույնը:

*) ՀՍՍՌ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 57, գործ № 9, էր 59:

**) ռեազմավէպ 1843, թիւ 22, էջ 350:

ժամու մինչև պատրաստեալն կերակուրն տալ, ասացեալ է եներալ ոմն Մանուկ պեյին, թէ կարելի է որ այդ արապի ձիւնքն իաղացուցեն ըստ իւրեանց թալիմի, և Մանուկ պեյն հրամայեալ է ամիլախոռի իւրում և մինչև տեսեալ է թէ ոչ կարէ արժանաւորապէս իաղացուցանել զերկարսն, իշուցեալ է զնա և ինքն նստեալ, և քանիցս անգամ ի յայս կոյս և այն կոյս խաղացուցանելն երկարին իջեալ է երկարէն և իսկոյն յուշաթափ անկեալ ի վերայ աստիճանացն և իսկոյն եներալը յափշտակեալ, տարեալ են ի ներս և եղեալ ի վերայ ախանի, շուրջանեալ երեսացն արթնացուցել են, որ և իմպրով է շուր խմելոյ, և ասացեալ է թէ հարկ է իւրս արին թողուլ, բայց ի յայնմ պահու չէ գտանեցեալ անդ ոչ իւր բժիշկն և ոչ քրաֆի, վասնորոյ մինչև քաղաքէն բժիշկ հասցանին

ուխներորդ ժամու գիշերոյն աւանդիպ է զհոգին իւր առ Անտուած ի ներկայութեան բազմութեան իշխանաց, վասնորոյ ահա այսպէս պակասեցաւ յառաջարկութիւն և պատմութիւն Մանուկ պեյի։ Արդարեւ արդեամբը շունէր մէկ ստակի օգուտ, սակայն անուամբ և պատուով մեծ յոյժ վասն ազգի և եկեղեցւոյ, վասնորոյ զմնացել մատաղատունի իշխատակս պահեալ զօրացուցէ տէր զհոգին լուսաւորելով ի միսիթարութիւն յազգի։

Այսօր ի ներկայութեան բազմութեան իշխանաց ամենայն յազգաց, և ինքեան իսկ դրա՞ Պենիքսօնի ամփոփեցաք զմարմինն մերձ յեկեղեցւոյ դրան սուրբ Անտուածածնի, Ամենայն իշխանաւոր եղբարք ձերոց կարօտական զողջոյն նւիրելով մնամ վասն ձեր աղօթարար խոհարհ

Գրիգոր արքեպիսկոպոս Պ. Հայոց

յունիսի 23

1817

Ի Բիշնով²⁾

Սույն նամակը ուղարկված է եղել Ռուսաստանի թեմի առաջնորդ Հովհաննես արքեպիսկոպոսին, իսկ վերջինս էլ ուղարկել է այն Ներսիս արքեպիսկոպոսին՝ իր կողմից հետևյալ բառերն ավելացնելով. «Ահա ասպարախտութիւն ազգի, որ արնպիսի հոյակապ իշխանէ գտաք զրկեցեալ»¹⁾։

Թե ինչպիսի բարոյական ու նյութական օժանդակություն է ցույց տվել հայ ժողովուրդը նապոլեոնի դեմ ուսաների վարած պատերազմի օրերին և պատերազմից հետո էլ ինչ մասնակցություն է ունեցել երկրի վերաշինման գործին, հայ պատմագրության կողմից տակավին լուսաբանված չէ։ Արխիվային նյութերի մեջ թուուցիկ ակնարկներ կան այն մասին, որ հայերը անմասն չեն մնացել երկրի վերաշինման գործում ու իրենց լուծան են ներդրել, արժանանալով շնորհակալության։ Այս տեսակետից որոշ հետաքրքրություն է ներկայացնում Ռուսաստանի հայոց առաջնորդ Հովհաննես արքեպիսկոպոսի մի նամակը, գրված 1814 թվի սեպտեմբերի 2-ին և հասցեագրված Ներսիս արքեպիսկոպոսին։

«Ի 15 ամսոյս յաղազս նորահաստատ

¹⁾ ՀՍՍՌ Պետական կենտրոնական արխիվ. ֆոնդ № 57, գործ № 50, էջ 70։

²⁾ Նույեզլ

տպարանին կայսերականի, որ ի Ս. Պետերբուրգ կոմիտէին մեծ ժողով արար՝ որում էին դասք հոգևորաց և մարմնաւորաց, սրբազան արհնաց և դասք աւագ քահանայից և բնաւին պատուելի մինիստրաց և բաւական աստիճանաւորաց, ազնուհեաց և գերազանցահեաց և ալլոց, սրում նախագահք էին սրբազան մետրոպոլիտն Ամբրոսիոս և ամայծառափայլ կենսազ Ղօյիցյինն, հրաւիրեցաք և մեք առ այն ժողով հանդերձ մերովքն հոգևորականօք։ Գոհ եմ, զոհ եմ ի Տեառնէ, որ ի մէջ այնքանաց աղանց և դասուց վեհագունից զանուն ազգիս հայոց յատկապէս փայլեցաւ, հայեցեալ զգումար նուիրանաց և անհարստութեան ազգի և սակաւութեամբ ժողովրդականաց առ համեմատութեամբ ազգացն ոռւաց և միւսոց և աստուածապարգև հարստութեանց նոցին՝ մատուցին զշնորհակալութիւնս բազումս ի յազգէս մերմէ ի հոգևորականաց և ի մարմնաւորականաց և յատկապէս սրբազան մետրոպոլիտն և նորին պայծառափայլութիւն և ալլք բազումք։ Քանզի իւրաքանչիւրոյ անձին և ազգի նուէր, որ ի կարեկցութիւն տպարանին, ի պարզ տօմարի յատկացեալ յիշատակի քաղում շնորհակալութեամբ առ յատեանն մեծի ինքնակալին ամենայն ամբ մանաւանդ ի ժողովս կոմիտէին։ Եվ սույն այս յիշատակեալ նուէր է, որ շարժեալ ի բարեսէր կամաց մատուցանէ միանգամայն զգումարս նուիրանաց և գրեալ ի ժողովարի

անդ յիշատակի շնորհակալութեամբ: Արդ մինչ սոքի լառաջարկութիւն հասին առ մեզ պարաւորի զմեզ համարելով՝ առ յարգանք քարծրագոյն հրամանի հ յառաջարկութեան յետեան ածար, ի ձեռս ի յանուն տպարանին, ի հոգևորականաց և ի մարմնաւորականաց ազգիս մերում գումարս իբր 29.000 առաւելս և այլ աւելի ըսյոց կարի աշխատակցութեամբ»):

Հայրենական առաջին պատերազմին իյ մասնակցութիւնն է բերել նաև հայ հոգևորականութիւնը: Հայ հոգևորականները թե եկեղեցական արարողութիւններին և թե ժո-

Յաջորդ Մանուէլ վարդապետն հրաման

Հոգևոր կառավարութեան Գրիգորիոսյան

Յունիսի 26 և յուլիսի 7 դրեցեալն ձեր ստացեալ ամսոյս 25 զբարօք կառավարութեանց միամտեցուցանէք զմեզ՝ յորում պարտիք միշտ զգուշ լինել: Եւսմ ժամանակի ամենեցուն մեր պարտաւորութիւնն է ըստ կարեաց մերոյ ջերմեռանդ սրտի ազօթող լինիլ վասն յաջողութեան և զօրութեան նորին կայսերական Մեծութեան, վասն հրամայեմ, երկու եկեղեցին տեղւոյդ երեկոյ

ղովորդի մեջ շրջապոյնելու ընթացքում տերեղհատ հորդորել, հուսադրել, հավատ տնեանդ են ներշնչել սոսական գեներ հասնակի նկատմամբ: Այս տեսակետից հետաքրքրական է Մանվել վարդապետի (կարծում ենք, որ սա պիտք է լինի Մանվել վարդապետ Գլխավորիանեցին.— Գ. Ա.) մի հրամանագիրը, ուղղված Գրիգորիոսյանի հոգևոր կառավարչութեանը: Նա առաջարկում է քաղաքի երկու հայ եկեղեցիներում առավորող մեծ ջերմեռանդութեամբ աղոթել ամենապարտաւոր հայեր հաջողութեան և թշնամուկորագրութիւ պարտութեան համար: Ահա այդ հրամանագիրը.—

յառաւուս ջերմեռանդութեամբ և ծանուցմամբ տէր ողորմեա՝ ասասջիք, որով յաջողեսցէ ամենագորն Աստուած քրիստոսսէր կայսերն մեր դթշնամիս նորա կորաղութա առնել:

... Խաղաղութիւնն ընդ այլազգեացն լուար մեր ևս աստ. քայց Աստուած զմեծ խաղաղութիւն ի միս կողմանէ շնորհեսցէ, վասն որոյ հրամայեալ եմ միշտ տէր ողորմեա սսել:

Մանուէլ վարդապետ և յաջորդ

1812 յուլիս 20

Ի Գարաառն^{*)}

Ժամանակի հայոց հայրապետ Եփրեմ կաթողիկոսը, ապրելով պարսկական քրդականութեան պայմաններում, երբեք չի դադարել իր հայացքը բեռնած պահել հեռավոր հյուսիսում քարեկամ ռուս ժողովրդի մղած հերոսական պայքարին՝ օտարներէյա զավթիչներին դէմ:

Եփրեմ կաթողիկոսի 1814 թ. հուլիսի 20-ի թվակիր կոնդակից, հասցեագրված Քերովք վարդապետին, իմանում ենք, որ նա շնորհավորել է կայսր Ալեքսանդր Ա-ին և նրա նախարարներին՝ ռուսների տարած փայլուն հաղթանակի համար.— «Մեք ևս,— գրում է Եփրեմ կաթողիկոսն իր այդ կոնդակում,— ահա ըստ պահանջման պարտաւորութեան ցրեցաք զթուղթ շնորհաւորութեան տիեզերահռչակ յաղթութեան նորին կայսե-

րական Մեծութեան և նախարարաց նորին, և այլոց մեծամեծաց, որոյ աթոռն հաստատուն պահեսցէ Տէր մինչև ի կտտարած աշխարհի. ամէն»):

Նապոլեոնի պարտութիւնից հետո ռուսական քաջարի զորքերը հաղթարշավ ու կրնկակոխ Փարիզ են մտնում: Նապոլեոնը դաշնակից պետութիւններին կողմից աքսորվում է էլքա կղզին. սակայն 1815 թվին նա աքսորավայրից փախչելով նորից Զուլմայիս է վերադառնում ու իշխանութեան գլուխ կանգնում: Նոր արշավահեղութիւններին հետո կրկին անգամ պարտվելով աքսորվում է Ս. Զեդինեի կղզին:

Բեսարաբիայի թեմի հայոց առաջնորդ Գրիգոր արքեպիսկոպոսը շտապում է Եփրեմ կաթողիկոսին հաղորդել Նապոլեոնի կրկնակալանավորման ու աքսորման լուրը, որը անհուն հրեշմանքով է համակում ժերմինի

*) ՀՅԱՐ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 57, գործ № 37, էջ 1:

**) ՀՅԱՐ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 57, գործ № 14, էջ 4:

*) ՀՅԱՐ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 57, գործ № 26, էջ 12:

Հայրապետի սիրտը Պատասխան կոնդակով, գրված 1815 թ. սեպտեմբերի 25-ին, նփրեմ կաթողիկոսը հայտնում է, որ հրճվանքով ու գոհունակությամբ էջմիածնի ողջ միաբանության հետ միասին ջերմ աղոթքներ են վերառաքում առ բարձրյալն, արևշատության խնդրելով ուսաց կայսեր և նրա զորքերի ու զորապետների համար:

«... Յաղաք ծանուցանելուդ զգանազան մեղապատկան որպէսութիւնս և մանաւանդ անտեւելուդ զկրկին կալանաւորութիւն բռնաւորին տիեզերաց և զառաւել զերազանցութեամբ բարձրանալն ամենաբարեպաշտ և ամենաողորմած ինքնակալ մեծ Կայսերն ամենայն Ռուսաց, թէ ո՞րքան անպատում հրճուանօք առլցեալ փառս և գոհութիւնս վերառաքեցաք առ Ամենաբարձրնալն Աստուած և զո՞րքան օրհնութիւնս և խնդրուածս մատուցաք նմա և մատուցանեմք քոլոր միաբանութեամբ վասն զօրութեան և վասն երկարութեան անգին կենաց Նորին Կայսերական Մեծութեան և ամենայն զօրաց և զօրապետաց Նորին, արդարեւ չէ՛ կարելի բովանդակել ընդ գրով. ուստի մեծապէս շնորհակալ եղեալ զձէնք, օրհնեցաք և օրհնեմք զարժանաւորդ օրհնութիւն, որ պարարեցեր զօսկերս մեր այնպիսի համբաւովք բարութեան:

Ուրախ եղաք նաև ո՛չ սակաւ վասն տարածման ի վերայ ձեր զաւազան կերպիւ շնորհաց և ողորմութեանց Նորին Կայսերական Մեծութեան ռոճիկ կարգելոյն և այլն, ի ձեռն Նորին Պայծառափայլութեան կնիազ Գոլիցինի, բարերար Հօրն հոգևորականաց ամենայն ազգի, առ որ և բախտաւոր համարիմք զձեզ, ըստ որում ո՛չ միայն արժանի եղէք այնպիսի կայսերական շնորհացն և ողորմութեանցն, այլ և դուք եղէք սկիզբն և պատճառ ծավալման նոյնպիսի շնորհաց և ողորմութեանց և ի վերայ այլոց մերայնոցն, որպէս և զկնի ձեր՝ սրբազան Յովհաննէս արքեպիսկոպոսն Ռուսաստանու Հայոց ընկալնելով զայնպիսի շնորհս ողորմութեան յԱմենաողորմած Աթոռոյ Նորին Կայսերական Մեծութեան գրեալ ծանուցեալ էր մեզ, նոյնպէս և Վրաստանու Հայոց սրբազան Ներսէս արքեպիսկոպոսն ևս ընկալնելով զգեղեցիկ բարի առաջադրութիւնս ի Նորին Պայծառափայլութենէ յազաքս բարեկարգութեան վիճակի իւրոյ, յետ լրացուցանելոյ զնոյն, աներկբայ եմք, զի նա ևս ունի արժանանալ շնորհաց և ողորմութեանց ի Նորին

Կայսերական Մեծութեան յամենաողորմած Աթոռոյ, զոր հաստատուն պահեսցէ Տէր մինչև ցկատարած յաշխարհի ի պարծանս սուրբ խաչին իւրոյ և ի հովանաւորութիւն ամենայն քրիստոնէից և յատկապէս անայցելու ազգիս մերոյ...»):

Նփրեմ կաթողիկոսը հնարավորություն չունենալով 1815 թվին Ռուսաստան այցելելու և անձամբ շնորհավորելու ռուսների տարած պատմական մեծ հաղթանակը, այդ գործը հանձնարարում է Ռուսաստանի հայոց առաջնորդ Հովհաննէս արքեպիսկոպոսին: 1815 թվի օգոստոսի 4-ին վերջինս իր շքախմբով Սոսկվայից մեկնում է Պետերբուրգ և իշխվանում Լազարյանների տանը: Հովհաննէս արքեպիսկոպոսը նախքան կայսեր ներկայանալը այցելում է այլազավան եկեղեցիները գործերի տնորեն իշխան Աղեքսանդր Նիկոլանիչ Գոլիցինին:

Օգոստոսի 28-ին Հովհաննէս արքեպիսկոպոսը իր շքախմբով ներկայանում է կայսեր, հայ ազգի ու հայ հոգևորականության անունից գոհունակություն հայտնելու պատմական մեծ հաղթանակի առթիվ: Կայսրը սիրալիր ընդունելությունից հետո փոխադարձաբար իր գոհունակությունն է արտահայտում:

Օգոստոսի 30-ին կատարվում է կայսեր անվանակոչության տոնահանդեսը, ուր մեծամեծ պարդիների են արժանանում մի շարք նախարարներ ու բարձրաստիճան անձնավորություններ. դրանց թվում Ամենայն Հայոց Հայրապետ Նփրեմ կաթողիկոսին շնորհվում է ասպետության կապիկների Աղեքսանդր Նևսկու առաջին աստիճանի շքանշանը, իսկ տաճահանդեսին ներկա եղող Հովհաննէս արքեպիսկոպոսը պարգևատրվում է Ա. Ամնայի առաջին աստիճանի շքանշանով: Այս մասին տեղեկություն է հաղորդում Հովհաննէս արքեպիսկոպոսը իր հետևյալ նամակում՝ ուղղված Ներսէս արքեպիսկոպոսին.

*) ՀՄՍՌ Պետական կենտրոնական արխիվ, ֆոնդ № 67, գործ № 24, էջ 21—23:

Ի նկատի առնելով, որ սույն կոնդակում շուրջփոխ են նաև մի շարք այլ խնդիրներ, որոնք վերաբերում են էջմիածնի Մայր Աթոռի անապահով ու աղքատիկ վիճակին պարսկական խառնակ բռնատիրության պայմաններում, հայ ժողովրդի ծանր կացությանը, Երուսաղեմի վանքի անմիթար վիճակին ու Մայր Տաճարի վերանորոգության ձեռնամուխ լինելուն, և որոնք պատմական հետաքրքրություն են ներկայացնում, հոգվածի վերջում հավելվածի ձևով տալիս ենք կոնդակի տիվ բնագիրը:

Բարձր Սրբազան Ներսէս արքեպիսկոպոս

Գերամեծաւ եղբայր իմ ի Քրիստոս

Պահպանողական շնորհիւ Ամենաբարձր-
նոյն Աստուծոյ ի 4 յօգոստոսի ամսոյ ելեալ
ի Մօսկովոյ ի 21 նորին մտաք ի Աստուածա-
հաստատ մայրաքաղաքս ի Ս. Պետերբուրգ,
և գտաք հանգիստ մեզ և օթարան օրհնեալ
տունն լազարեան և դյարգանս արժանաւորս
նշ սակաւ:

Ի 24 նորին գնացեալ առ Աղեքսանդր Նի-
կոլայիշ կենազ Գոլիցինին՝ գտաք զարժանա-
ւոր յարգանս սիրոյ և մեծարանաց, և զոյս
խնդութեան և շնորհ զեղութեան:

Որոյ մարդասիրական շնորհինն և շնրմե-
ռանդ վերապատուութեամբն ի 23 նոյնոյ ամ-
սոյ, աւուր վերափոխեալ երկրորդ կիւրա-
կէին ի երկրորդ ժամուն յետ փրկարար սուրբ
պատարագին ներկայացաք արժանապէս առ
յԱթոռոյ նորին Սուրբ Կայսերութեան յեր-
կրքապագութեան՝ հանդերձ ընդ մեզ եղելովց
վարդապետօք Լ. քահանայիւք, և գերաժառձ
վարդապետութեամբ ի խորհ խոնարեալ մա-
տուցաք զառժանաւոր մաղթանաւ երկրպագու-
կան համբուրիս, ի դիմաց սրբոյ Աթոռոյ,
նորին Սրբաղնութեան համայն հոգեւորա-
կանաց՝ և ողջոյն ազգի հայոց մեզ յանձն
եղելոց՝ և գտեալ զերեսս մեծի Արքային իրըն
դերեսս հրեշտակի, և քանց բերանոյ նորին
որ առ ազգ մեր և Աթոռն Արարատեան և
նորին Սրբութեան և իսկ առ մեզ լի քաղ-
ցութեամբ՝ վասն որոյ յցաք անպատմելի
խնդութեամբ և ընկալնուլ զյուսալի բանս
դրութեան և ողորմութեան հաւատարիմ
խոստմամբ արժանաւոր վերապատութեամբ
շնորհակալեալ վերադարձաք ի տուն մեծաւ
բերկրութեամբ օրհնելով զանգին կեանս նո-
րին Սուրբ Կայսերութեան:

Իսկ ի հետեւեալ կիւրակէին, որ օր 30 էր
աւստին և տօն հրաշալի հանդէս վեհ աեռուա-
նակողութեան իւրոյ Կայսերադանի սուրբ
թագաւորութեան: Ընդ այլ վարձատրելի նա-
խարարից և այլոց աստիճանաւորաց պը-
սակեալ բարեհաճեցաւ նորին Սուրբ Կայսե-
րութիւն զսրբաղնակատար զլուսն մեր եր-
թանիկ հայրապետին, վասն որոյ շնորհաց
ահա նորին Սրբութեան ի նորոյ զաստիճան
և կաւալէր զասպետութեան Ալեքսանդր Նեակի
Առաջնոյ Աստիճանի, որ քարծր է քան զա-
ռաքինն, և այն ի պարծանս ազգի և ի վար-
ձատրութիւն իւրոյ հաւատարմութեան:

Նոյնպէս և ի յանուն մերս նուաստութեան
շնորհեալ եղև ի նոյն դրանէ, նշան զասպե-
տութեան և կաւալէր սրբոյ Աննայի առաջնե-
րորդ աստիճանի ողորմածաբար:

...Արդ՝ որպէս մեզ, նոյնպէս և առհասա-
րակ մեր օրհնեալ Տէրութիւնս գտանեցեալ
ամենայն ազգ և ազինք ունի ծառայել՝ սոյն
ընդարձակ ողորմութեան կայսերական ի
փոխարինութիւն հաւատարմական մտերմու-
թեանց՝ առ որս գտանին ազգ մեր յաւելեալ
ի նոյն ընթաց մտերմութեան քան զամենան:

Նվ նոյն շնորհ ողորմութեան, զոր կայսե-
րական բարձրագոյն հրամանաւ մանիֆեստի
տարածիլ հանդերձեցաւ ի մեր ուրախութիւն
և ազգի զնոյն մանիֆեստ առեալ առաքեցաւ
առ մեր Սրբութիւն ի բերկրանս ընդ որ
առաքի և զօրինակ նորոգ բարձրագոյն կա-
ւալէրի կայսերական պարզեագորի որ առ
նորին բարձր վեհապետութիւն: Նոյնպէս և
ցմեղ շնորհեցելոյն: Ինքնակալ սուրբ կայսե-
րութիւն յազազու բարեկարգ և աշխարհօգուտ
խաղաղարկութեանց, յանձն արարեալ զամե-
նայն հարկաւոր տնօրէնութիւն իւրում պետու-
թեան հաւատարիմ գործաւորաց և ինքն ընդ
պատկանեալ իւրովն, ի մին ամսոյս ելեալ
աստի ուղղեաց զգնացս տէրամբ, յիսուսի
դէպ ի Փարէժ, ընդ թախանձանաց և ընդ քու-
րի խորհրդոյ բարեխոթ՝ յայլ տէրութեանց
համախոհից. յուսամ մինչև ցելն հոկտեմբե-
րի բարեկարգեալ զամենայն ի շինութիւն աշ-
խարհի՝ ուրախութեամբ վերադարձցի կրկին
ի գիրկ հայրնեակց՝ յԱթոռ սուրբ Կայսերու-
թեան իւրոյ՝ զոր Տէր հաստատուն արասցէ
մինչև ցկատարած աշխարհի:

Նվ ի վերայ յայսմ կայսերական շնորհաց
յաւելեալ եղեն ի վերայ մեր մանաւանդ ան-
պատում շնորհ հայրական սորին բարձր
սրբաղնութեան Ամենապատիւ Ամբոսիոս
մետրապօլիտի և բարերարի հօր մերում և
Տեառնս, նոյնպէս և մարդասիրական շնորհ
աստ գտանեցեալ սրբադանից արքեպիսկո-
պոսոց և համայն հոգեւորականաց, քանզի
սորին բարձր վեհափառութեան սրբու-
թիւն ի ընկալնուլն մերս խոնարհ երկր-
պագութիւն և ուլջոյն, և ի գիտելն զառաւա-
ղեղ խնամաց և ընդունելութեանց նորին Աս-
տուածապսակեալ մեծի ինքնակալի և Կայ-
սեր, շարժեալ ի հոգւոյն սուրբ յորդորեալ
եղև ի սէր, և ի վեր քան զարժանն մեր րն-
կալէր ի յարդանս սիրոյ՝ ընդ արձակեաց
առ մեզ զմեծաբանս և ընդ որում մերձեալ
էին աւուրք հանդէսիս վեհ տօնախմբութեան
շնորհաւոր Անուանակողութեան մեծի ինքնա-
կալին, որ ի 30 յօգոստոսի, և ինքն հան-

դերձեալ էր յայնմ աւուր մատուցանել զփրկարար պատարագն ի մայր եկեղեցին՝ որում գտանիլ հաղիւ կարելի է լինելն Կայսեր և Կայսերազանց՝ նոյնպէս և մեծարեւակաւարարից նշանակրից, մինչև ի՛ իսկ լինել նոքօք ի եկեղեցին հրաւիրեցաք և մեք, ի նորին Սրբութենէ ի նոյն հանդէս հոգեւոր ի եկեղեցին սուրբ, զոր զնացեալ անդ ընդ այլովք մերովք յիրաւի հանդիսացաք ընդ հանդիսակցաց, զի ի Բազաւորէն զսկսեալ մինչև ցրուր երեսիսն անդ ի եկեղեցին պարզապէս տեսնեաք, նոյնպէս և նոքին առ մեզ ի սեղանի անդ որոց ի ծանօթից ոմանք եւ յառաջ խաղացեալ զային ի ողջոյն ի երեւելաց անտի, թողում ասել նորին պայծառափայլութեան Աղեքսանդր Նիկոլայիլ

Անեաղ Կոլեցիինի անհամեմատ բարերարութեանցն զեղանակ, որ զոյով առ սպառնորին սուրբ Կայսերութեան մի րձ ընդ մե՛րձ ի ցոյց հանդիսին յայնմիկ ի տեսանելն զմեզ ի սեղանի անդ առ ընթեր նորին սրբազնասրբութեան արեւական պետութեան՝ յառաջեց առ մեզ վաղվադակի առ հիացումն սիրոյ և շնորհատեանց ցմեզ սրբազան պատրիարքին մերոյ և հայրապետի զընկալնուլն զկապետական նշանի և բարձր կաւալէրի Ալեքսանդր Նևսկի տուեցեալ Առաջին Աստիճանի բարեհաճութենէ նորին Ամենաողորմ սուրբ Կայսերութեան, նոյնպէս և ցմեզ շնորհեցելոյն սրբոյ Աննայի առաջին-երրորդ աստիճանի և կաւալէրի՝ մատույց զշնորհատուրմըն պատշաճապէս:

Յովնանէնս արքեպիսկոպոս Հայոցս Ռուսաստանու

(1815 թ.)

Հայրենական պատերազմի հաղթական ավարտի կապակցութեամբ պարգևներ ին արժանանում եմ Մոլդավիայի և Վրաստանի հայոց թեմերի առաջնորդներն ու այլ բազմաթիւ հայ հոգևորականներ՝ պատերազմի տևողութեան ընթացքում իրենց ցուցաբերած աջակցութեան համար: Վրաստանի թեմի առաջնորդ Ներսէս (Աշտարակեցի) արքեպիսկոպոսը պարգևատրվում է վեղարի խաչով, որի մասին նա, կաթողիկոսին գրած 1816 թ. սեպտեմբեր 20 թվակիբ նամակում, հետևյալն է հաղորդում. — «...Ես սուրբ օրհնութեամբ ձեր ընկալայ ի 3 ամսոյս ուղղակի առ իս առաքմամբ կնիւթ Պօլիցիէն զխաչ կրելի ի վերայ վեղարի, յօրինեալ ըստ չափու լայնութեան բուլի մատր, շրջանակն 70 հատ արծա, և ի մէջն ընդ երկայնքին 4 հատ կապոյտ մաքուր եաղուժ պայծառադոյն՝ բաժանեալ ի միմեանց իւրաքանչիւրքն 212 հատ ալմազիւք, և ի թևն յերկոսսին մի-մի նմանատիպ եաղուժ՝ բաժանեալ ի միջակիտի եպիսկոպէն նոյնպէս՝ երկու երկու հատ ալմազիւք, ըստ որոյ երկայնութեան խաչին կայանայ ի չափ միջամատի բարեյարմար ձեռաց, և թևքն ըստ այնմ բաղդատութեան բաական հարուստ ձևով և նիւթով, զոր և ես ընդ ընկալնուլս այն զի ուղղակի առ մեզ էր առաքեալ, առեալ տարաք զնա առ կուսակալն արկեղբ իւրով, ընդ որ և նա ուրախութեամբ բազմաւ յայտնեաց զյոյժ զօհունակութիւնս զի առանց իւր չէր

յօժարեալ այնպէս ի գործ դնել ըստ օրինի, և անդէն ինքն առեալ զվեղարն մեր խրեդեանց կնոջ իւրոյ իւրով ձեռամբ զայն կտրել, և ի լրմանն եղեալ ի զուրս մեր՝ նախ ինքն շնորհատեանց համբուրի և այնպէս ապա արձակեաց յառանձնարանէ իւրմէ:»

1814 թվի օգոստոսի 30-ին հրատարակված բարձրագոյն հրովարտակի 11-րդ պարբերութեան մեջ հոգևորականների նկատմամբ ասված է. — Մեր սրբազնադոյն հոգևորականները, որոնք Ամենաբարձրալի սեղանի առջև իրենց ջերմ արտասուքներով ուստուածային օրհնութիւնն էին մաղթում հանուր Ռուսաստանի զենքի հաղթանակի համար և հայրենիքի հանդիպ ջերմեանդ հավատով ու սիրով լցված, իրենց բարեպաշտութեամբ օրինակ հանդիսանալով քաջալերում էին ժողովրդին, անասան կամք ու կուռ միասնականութիւն ներշնչելով նրան, այդպիսիները, ծայրագոյն հովվապետից սկսած մինչև վերջին քահանան, արժանի են իրենց կրօնների վրա կրելու հատուկ սահմանված 1812 թ. մականգորութիւնը կրող խաչը: Կայսրը հրամայում է այդպիսի խաչերով պարգևատրել նաև հայադավան հոգևորականներին: Բարձրագոյն հրամանի համաձայն այլադավան եկեղեցիների գործերի կառավարիչ Օսիպ Պետրովիչ Գեոգրգիաւիովն խաչեր է ուղարկում Ռուսաստանի հայոց թեմի առաջնորդին՝ հրահանգելով բաշխել համաձայն բարձրագոյն հրովարտակով սահմանված կանոններին:

*) ՀՍՍՌ Պետական կենտրոնական արխիւ, ֆոնդ № 57, գործ № 37, էջ 3:

*) ՀՍՍՌ Պետական կենտրոնական արխիւ, ֆոնդ № 57, գործ № 41, էջ 41:

Ռուսաստանի թեմի առաջնորդ Հովհաննես արքեպիսկոպոսը թարգմանելով Գեղդիդավ-լովից ստացված գրությունը՝ իր կից գրու-

թյամբ ուղարկում է այն, խաչիքի հետ միասին, Վրաստանի թեմի առաջնորդ Ներսես արքեպիսկոպոսին։ Ստորև բերում ենք այդ թարգմանությունը և կից գրությունը։

Սրբազնագոյն պետ՝

սղարմած Տէր իմ

Բարձրագոյն հրովարտակի՝ հրատարակեցելոյ ի 30-էն օգոստոսի 1814 թուականի՝ ի 11-րդ պարբերութեան կայ կերպագրեալ։ Սրբազնագոյն հոգևորականք մեր՝ որք առաջի սեղանոյ Ամենաբարձրելոյն վերակարգային շնորհ արտասուած իրեանց զօրհնութիւնն Աստուածային ի վերայ զինու և զինւորութեան Ամենայն Ռուսաստանեայց, և որք բարեպաշտութեան օրինակօք իրեանց, ի նշան շնորհմանդութեան առ հաւատն, և սիրոյ՝ առ Հայրենիս, քաջալերէին զժողովորդս ի միով հոգևով պնդապէս հաստատութիւն, կրեցցեն ի վերայ պարանոցի իրեանց, սկսեալք ի ծայրագոյն հովիւէն մինչև ցվերջին քահանայն, զյատկապէս սահմանեալն առ այս զխաչ, մակագրութեամբ 1812-րդ թուականին։

Եվ ի նոյն օր՝ յ30 օգոստոսի 1814 թուոյ, տուեալ եղև բարձրագոյն հրաման մի-նիստրին Հոգևոր գործոց և Ազգային լուսաւորութեանց, ընդ ներքոյ հետեւեալ զօրութեան, Շրջավարտակաւ մերով ի սոյն թուոյ հրատարակեցելով՝ սահմանեցաք մեք յազազ հոգևորականաց՝ զխաչ, առ ի նշանաւոր առնել զերեւելի մեծագործութեան այն, որ ի 1812 թուականին, ձեզ առաջադրելով զձեռն այսր յատկութեան ի մերս վերահաստատութեան մատուցանել, հրամայեմք յատենել որքազնագոյն կառաւարդիչ սինօթիկ զհաճութիւն մեր, զի յիշեալ նշանաւ յատկացցեն այնոցիկ միայն հոգևորականք, որք ցմուտն 1813-րդ թուականին սրբազնագործոք էին։

Նորին կայսերական Մեծութիւնն բարձրա-

պէս բարեհաճեցաւ հրամայել, զի այնպիսեօք խաչիք զարդարեալ լիցին և հոգևորականք Հայոց դաւանութեան։

Ի հետևումն որոյ, պատիւ ունիմ առաքել առ ձեր սրբազնութեան ընդ սմին, ի հասուցելոց առ այժմ առ իս ի պ. մինիստրէն յառաջին նուագիս զ10 հատ խաչս ներքոյ հետեւեալ քացահայտութեամբ։

1) Սրբազնութիւն ձեր ինքնին կրեալիք ի վերայ ձեզ զխաչն, որ ձեզ պատկանի։ 2) Միւսոց հոգևորականաց ի ձեզ հաւատացեալ վիճակի եղելոցն բաժանեալիք զխաչս, հանդերձ թղթով որոյ օրինակն ի սմին գնի, ձերովդ ստորագրութեամբ։ 3) Բաժանումն այնոցիկ խաչից՝ ոչ այլ ի հիմնապէս պարտի լինի, եթէ ոչ ի վերայ հիման վերոյ բարձրագոյն հրամանին, որ ի 30-էն օգոստոսի, 1814 ամին, տուեալ, թէ՛ այսու նշանաւ յատկացին այնոցիկ միայն հոգևորականք, որք ցմուտն 1813 թուոյ սրբազնագործոք էին։ 4) Ի միջոյ հոգևորականացն ընդ դասաստանու եղելոց՝ ընդ բարձրագոյն հրամանին, այնոցիկ միայն ունին իրավունս զայն յատկութիւն ստանալոյ, որք գտեալ են զուղղութիւն ի դատաստանի։ 5) Զառ այժմ առաքեցեալ խաչս որոց ունիցիք յանուանէ բաժանել ձեր սրբազնութիւն, առաքեալիք առ իս զյանուանէ վրեժն ցուցակս այնց, ժանուցանելով հանդերձ, թե՛ ո՞րքան ևս հարկաւոր են խաչք վասն հոգևորականաց ձեր վիճակի։

Ունիմ պատիւ մնալ իմովս ճշմարիտ յարգութեամբ։ Զերում սրբազնութեան ողորմած տեսնող իմում խոնարհագոյն ծառայ

Օսիպ Գեղդիդավով

1818 մարտ 4

№ 225*)

Ի 4-է՛ մարտի գրեցելովն ժանուցանեալ առ իս պայծառափայլ կնէազ Գոլիցինն՝ թէ ըստ առաւնոյ բարձրագոյն հրամանին՝ հոգևորական կառավարչութեան վերստին յանձնեցաւ նորին բարձր գերագանցութեան պարոն Դեղդիդավովին՝ ուրեմն յայնմիւ կարգաւոր-

րեալիք լընթացս ձեզ պարգևեալ գործոյ՝ ցուցնելով թէ իմքն զնալոց իցէ ի Մոսկով կամ առ սպաս նորին կայսերական մեծութեան, զոր Տէր առաւնորդեցել։ Եվ ի 5-է՛ յիշեալ ամսոյն պարոն Օսիպ Գեղդիդավովն առաքելով առ իս զքանի խաչս ոսկեալ պղնձեայ՝ մին յանուն մեր վերաբերեալ և միայն մերոց հոգևորականաց՝ թէ այսու բարձրագոյն հրամանաւ նորին կայսերակա-

*) ՀԱՍՏ Գեղդիդավովն ինքնապէս արեւել. Գոլիցին 1857, գործ № 28, էջ 17։

նի մեծութեան (գորոյն թարգմանութիւն թուում ըստ երկրաբանութեան իրեն) առաքեցաւ առ ձեզ զքանի խաչս զի ըստ մտաց հրամայագրին, ի ծայրագոյն հովութեան ձերմէ մինչև ցլետին քահանայն ունիցին կրել ի պարանոցի ի վերայ ննդագոյն լենթի ընդ կարգին Վլադիմէրի՝ առաջինն դուք ունիցիք կրել օրինակ տալով միւսոցն, իսկ զմիւսքն որոյ աղծան տեսիլք՝ այնու օրինակաւ դուք ստորագրեալ յանձնեցիք ձերոց հոգևորականաց. առ յայնպիսիս՝ որք սրբազնագործողք էին ի 1812 թուականէ մինչև ցմուտն 1813 թվականին, և ի վերայ ա՛յսր ամենայնի բարեհաճեցիք ևս ծանուցմամբ յայտնել թե ո՞րքան

և՛ս հարկաւոր են խա՛չ ձերոց հոգևորականաց բաց այդցանէ. Միւս և՛ս հրամայէ թէ որո՛ց տալ հարկաւորի գխա՛չս՝ նոքնն յետ տալոյն ձերոյ՝ ունիցիք յանուանել յայտնել մեզ. ի հարկէ ցարդ առ ձեզ և՛ս են առաքեցեալ և կարէք գիտեալ ըստ ամենից հանդամանացն. մեք զտալով ձեզ ձանձրոյթ թողաք ի լուսնեան վասն ոչ ունելոյն մեր զժամանակ ընդ ամենից ոմանց գրելն. Եվ ընդ որում շնորհակալ ընդ այդր պատշաճագոյն թարգման վասն որոյ ցմեզ հասեալ թարգմանութեան վերստին օրինակեալ ահա ընդ գրոյս առաքեմք ի ձեր ծանօթութիւն:

Յովհաննէս սուրբապիսկոպոս Հայոցս Խոստատեմու

1818 թ. ապրիլի 30

Ի Ղզար քաղաք՝)

Վրաստանի և Իմերեթիայի հայոց վիճակային կոնսիստորիայի գործերում պահպանվել են հոգևորականների ծառայությանը ցուցակները, որոնցից պարզվում է, որ բարձրագույն հրովարտակի հիման վրա բազմաթիվ քահանաներ պարգևատրվել են 1812 թվի հաղթանակի խաչերով: Ստորև բերում ենք պարգևատրված մի շարք քահանաների անուն ազգանունները:—

Յակոբ քահանայ Տէր-Աբրահամեան Եաւրոսեանց— Պողոս Պետրոսի եկեղեցւոյ Երուսաղէմի գեղջ. 59 ամաց: Համաձայն հրովարտակի նորին կայսերական մեծութեան վասն յաջողութեան պատերազմին, որ ի 1812 ամի ընդ գաղիացիս, ընկալեալ է պղնձեայ խաչ պարանոցի Վլադիմիրեան լենտիս:

Սիմէոն քահանայ Տէր-Անդէասեանց— Սուրբ Աստուածածին եկեղեցւոյ Դուռնի գեղջ. 85 ամաց: Համաձայն... ընկալեալ է պղնձեայ խաչ պարանոցի Վլադիմիրեան լենտիս:

Յովհաննէս քահանայ Տէր-Առաքելեան Բերամեանց— Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ Վաղրովան գեղջ. 54 ամաց: Համաձայն... ընկալեալ է պղնձեայ խաչ պարանոցի Վլադիմիրեան լենտիս^{*)}:

Յուրակ սրբազնագործ հոգևորականաց Տփլիսայ և Հաւլարարայ՝ վասն 1842 ամի:

*) ՀՍԽՍՀ Պետական կենտրոնական արխիւ. ֆոնդ № 57, գործ № 38, էջ 15:

**) ՀՍԽՍՀ Պետական կենտրոնական արխիւ. ֆոնդ № 58, գործ № 2, էջ 846—864, ի 1843 ամի ցուցակ ծառայութեան ի վիճակէն Սոմխէթի:

Աստուածատուր քահանայ Տէր-Մելիքսեդեկեան Տէր-Աստուածատրեանց. 62 ամաց: Վարձատրեալ է համաձայն հրովարտակի նորին կայսերական մեծութեան վասն յաջողութեան պատերազմի, որ ի 1812 ամի ընդ գաղիացւոց. պղնձեայ խաչի պարանոցի Վլադիմէրի լենտիս:

Կաթողիկէ եկեղեցւոյ Հայոց Տփլիսայ Յարութիւն աւագ քահանայ Տէր-Վարդանեան Վարդանեանց— 73 ամաց:

Վարձատրեալ է... խաչի պարանոցի Վլադիմէրի լենտիս:

Ղազար աւագ քահանայ Սարգսեան Սահառունի— 68 ամաց:

Վարձատրեալ է... խաչի պարանոցի Վլադիմէրի լենտիս:

Յակոբ քահանայ Տէր-Առաքելեան Դովլաթեանց— 66 ամաց:

Վարձատրեալ է... խաչի պարանոցի Վլադիմէրի լենտիս:

Նորաշէնի Ս. Աստուածածնի եկեղեցւոյ Յովհաննէս աւագ քահանայ Հայրապետեան Պարոնքեկեանց— 76 ամաց:

Վարձատրեալ է... խաչի պարանոցի Վլադիմէրի լենտիս:

Ս. Նշանի Նսայի աւագ քահանայ Մկրտումեան Զիւլեանց— 64 ամաց:

Վարձատրեալ է... խաչի պարանոցի Վլադիմէրի լենտիս:

Բեթղաճէմայ Մելիքսեդեկ աւագ քահանայ Տէր-Դավթեան Տէր-Սահակեանց— 66 ամաց: Վարձատրեալ է... խաչի պարանոցի Վլադիմէրի լենտիս:

Մովսէս քահանայ Մարգարեան Տէր-Յակոբեանց— 91 ամաց:

Վարձատրեալ է... խաշի պարանոցի Վլադիմէրի լենտիւ

Մարտիրոս Գաճանայ Տէր-Գրիգորեան Տէր Յովհաննիսեանց — 66 ամաց:

Վարձատրեալ է... խաշի պարանոցի Վլադիմէրի լենտիւ

Աւետեաց եկեղեցւոյ Սասի աւագ քահանայ Մեթոյեան Գանդուրեանց — 64 ամաց:

Վարձատրեալ է... խաշի պարանոցի Վլադիմէրի լենտիւ

Սասախի Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ Թարութիւն քահանայ Աստուածատրեան Մատուրեանց — 76 ամաց:

Վարձատրեալ է... խաշի պարանոցի Վլադիմէրի լենտիւ

Էջմիածնեաց Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ Հաւարարայ Յովհաննէս քահանայ Տէր-Ազարեան Տէր-Սարգսեանց — 66 ամաց:

Վարձատրեալ է... խաշի պարանոցի Վլադիմէրի լենտիւ

Մարտիրոս Յոհաննեան Բարայեանց — 69 ամաց:

Վարձատրեալ է... խաշի պարանոցի Վլադիմէրի լենտիւ

Կոկիոյ Ս. Աստուածածնի եկեղեցւոյ Ներսէս քահանայ Տէր-Գրիգորեան Տէր-Ներսէսեանց — 82 ամաց:

Վարձատրեալ է... խաշի պարանոցի Վլադիմէրի լենտիւ

Դանիէլ քահանայ Տէր-Զաքարեան Բէգիջանեանց — 61 ամաց:

Վարձատրեալ է... խաշի պարանոցի Վլադիմէրի լենտիւ^{*)}

Յուդակ Ժառայութեանց սրբազնագործ պաշտօնէից Սղնախայ և մերձակայ գիւղօրէից, Թէլաու և գիւղօրէից նորա և Գօրոյ՝ Նահանգաւ հանգեքծ.

Սղնախ Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ Պօղոս աւագ քահանայ Տէր-Ստեփանեան — 80 ամաց:

Համաձայն Հրովարտակի Նորին Կայսերական Մեծութեան վասն յաջողութեան պատեհազմին, որ ի 1812 ամի ընդ գաղղիացիս, ընկալեալ է զպղնձեայ խաշ պարանոցի Վլադիմիրեան լենթիւ

Գէորգ քահանայ Նրալեան — 84 ամաց:

Համաձայն Հրովարտակի... ընկալեալ է զպղնձեայ խաշ պարանոցի:

Մարտիրոս քահանայ Տէր-Ստեփանեան — 59 ամաց:

Համաձայն Հրովարտակի... ընկալեալ է զպղնձեայ խաշ պարանոցի Վլադիմիրեան լենթիւ:

Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ Սղնախայ Աւետիս աւագ քահանայ Տէր-Բարսեղեան Խերովեանց — 50 ամաց:

Համաձայն Հրովարտակի... ընկալեալ է զպղնձեայ խաշ պարանոցի Վլադիմիրեան լենթիւ:

Ի Նասոմխար գեղջ Աւետիս քահանայ Թարութիւնեան — 67 ամաց:

Համաձայն Հրովարտակի... ընկալեալ է խաշ պարանոցի Վլադիմիրեան լենթիւ:

Վելիսցիխոյ Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ Թարութիւն քահանայ Ղազարեանց — 67 ամաց:

Համաձայն Հրովարտակի... ընկալեալ է խաշ պարանոցի Վլադիմիրեան լենթիւ:

Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ Մուկուտուն գեղջ Տէր-Սարգիս քահանայ Մկրտումեանց — 73 ամաց:

Համաձայն Հրովարտակի... ընկալեալ է զպղնձեայ խաշ պարանոցի Վլադիմիրեան լենթիւ:

Քանդայ գեղջ Հրեշտակապետ եկեղեցւոյ Առաքել քահանայ Յակոբեանց — 60 ամաց:

Համաձայն Հրովարտակի... ընկալեալ է զպղնձեայ խաշ պարանոցի Վլադիմիրեան լենթիւ:

Ի վիճակին Թելաու Բաղդասար աւագ քահանայ Տէր-Սարգսեան Տէր-Բաղդասարեանց — Ս. Գէորգ մայր եկեղեցւոյ Թելաու:

Համաձայն Հրովարտակի... ընկալեալ է զպղնձեայ խաշ պարանոցի Վլադիմիրեան լենթիւ:

Թաղէոս աւագ քահանայ Տէր-Սահակեանց Ս. Աստուածածնի մայր եկեղեցւոյ Գօրոյ — 58 ամաց:

Համաձայն Հրովարտակի... ընկալեալ է զպղնձեայ խաշ պարանոցի Վլադիմիրեան լենթիւ:

Մովսէս աւագ քահանայ Տէր-Բարսեղեան Տէր-Բարսեղեանց — Ս. Ստեփանոս հաշէն եկեղեցւոյ Գօրոյ — 63 ամաց:

Համաձայն Հրովարտակի... ընկալեալ է

*) ՀՍՍՐ Պետական կենտրոնական արխիւ. ֆոնդ № 82, ցօրծ № 2, էլ. 72—180.

դպրոցական խաչ պարանոցի Վլադիմիրեան լենթիւ

Յարութիւն քահանայ Աբրահամեան Ան-
տոնեանց— ի Ս. Աստուածածնի եկեղեցւոյ
Յիսեթալու— 71 ամաց:

Համաձայն... խաչ պարանոցի Վլադի-
միրեան լենթիւ

Գրիգոր քահանայ Տէր-Աբրահամեան Զա-
նեանց— ի Ս. Աստուածածնի եկեղեցւոյ Ղա-
րախաշու— 67 ամաց:

Համաձայն Հրովարտակի.... ընկալեալ է
դպրոցական խաչ պարանոցի Վլադիմիրեան
լենթիւ

Տէր-Մովսէս Յարութիւնեան ի ստրկական
ցեղէ, ծնուած 1749 թ., ընկալեալ է ի կայ-
սերէ դմի սեաւ խաչ լենթիւ

Նահապետ քահանայ Տէր-Ղազարեան—
ի ցեղէ քահանայական, ծն. 1754 թ., 80
ամաց. ընկալեալ է ի 1812 ամի ի կայսերէ
դմի սեաւ խաչ լենթիւ

... և այլն")

Հետագայում 1812 թվի հայրենական պա-

*) ՀՍՍՌ Պետական կենտրոնական արխիվ. ֆոնդ
№ 83, գործ № 187, էջ 1—84:

տեղագրից հետո հայ-ռուսական բարեկա-
մական հարաբերությունները էլ ավելի սեր-
տացան: Հայ ժողովուրդը անվերապա՝ կեր-
պով իր բախուղ կապեց ոուս մեծ ժողովրդի
բախտի հետ: Ռուս ժողովրդի հանգստի հայ
ժողովրդի տածած համակրանքը փալուս
կերպով արտահայտված ենք գտնում հայ
գրականության մեծ ուսմիրա հաշատուր
Արովյանի անմահ՝ «Վերջ Հայաստանի» վե-
պի հետևյալ տողերում.—

«Օրհնվի էն սհաթը, որ ոսի սրհնած ոսոյ
Հայոց լիս աշխարհը մտավ ու զգլբաշի անի-
ծած շար շունը մեր երկրիցը հալածեց: Քա-
նի որ մեր բերնումը շունը կա, պետք է զի-
շեր ցերիկ մեր ցաշած օրերը մտքներս բե-
րենք ու ոսի երեսը տեսնելիս՝ երեսներիս
խաչ հանենք, Աստուծուն փառք տանք, որ
մեր աղոթքը յսեց, մեզ ոուս թագավորի հզոր
աստուածահաստատ ձեռի ուսիք բերեց:»

Հանրահայտ է, որ հայ ժողովրդի պարա-
վար իղծերն ու բաղձանքները բրականացան
միայն ու միայն ոուս մեծ ժողովրդի եղբայ-
րական աջակցության շնորհիվ՝ Հսկտեմբեր-
յան մեծ ռեուլուցիայի կենսաշող արևի ներ-
քու

ԵՓՐԱՏ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԵՓՐԵՄ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԿՈՆԴԱԿԸ

ՅԻՍՈՒՄ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԾԱՌԱՅ ԵՎ ՇԼՈՐՀԻՒ ՆՈՐԻՆ ՏԷՐ ԵՓՐԵՄ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԵՎ ԾԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԳ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵՎ ԲԱՐՁՐԱԳԱՀ ԲԱՅՐ ԱՔՈՒՈՅ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԷՋՄԻԱՍԷ:

Ողջոյն Քրիստոնէական նուիրեմք սիրով և օրոսութեամբ բազմաւ Կերականութիւ սրբազան Կրիգոր արքեպիսկոպոս սիրեցեալ հարազատող սրբոյ Աթոռոյս և մեր ուրախ լինիլ ի Տէր:

Վերկոսին որպիսածանոյց գրութիւնսդ առ ընկալեալ ըստ ժամանակին, ուրախ լեալ եմք յոյժ վասն բարի առողջութեան ձերոյ և յաղագս օր քան օր առաւելութեան ջերմ սիրոյդ և հարազատութեանդ առ սուրբ Աթոռս, առ մեզ և առ բոլոր միաբանութիւն մեր՝ սրտադիր եղեալ և մխիթարեալ յամենայնի:

Որպէս յայտնի է և ձեզ գիարդութիւն կառավարութեան զհակապաշտ սրբոյ Աթոռոյս ընդ իշխողացն ներկրիս ըստ բերմանց ժամանակին, մեք ես ի ներկայս վասն ինչ ինչ հարկատրաց եկեալ էաք աստ յԵրևան ի տեսութիւն և ի խօսակցութիւն ընդ բարձրապատիւ զօվաթլու սարտարին տեղւոյս, և յաջողութեամբ Տեառն Աստուծոյ, որ ի ձեռին ունի զսիրտս ամենայն իշխողաց. բարեպէս յաջողեալ ամենայն խնդրի մեր ի նմանէ, գտաք զապահովութիւն յամենայն գիմաց՝ թէ կողմանէ գիւղիցն մերոց և թէ այլոցն թէն զանազան զբաղմունք հոգսակրութեանց վասն կառավարութեան սրբոյ Տանն Աստուծոյ յայսմիկ պակասաւոր նեղ ժամանակի՝ ո՛չ թոյլ տան մեզ ունիլ բնաւ զյանդորրութիւն:

Յիշեալ երկոքին գրութիւնքն ձեր մնացեալ դուով անդ ի սուրբ Աթոռն, որ ինչ ի նշանաւոր բանից անտի եկն ի միտս, արժան վարկաք պատասխանել ձեզ աստէն համառօտիւ:

Յաղագս ժանուցանելոյդ զզանազան մեղապատկան որպէսութիւնս և մանաւանդ անտելոյդ զկրկին կալանաւորութիւն բռնաւորին տիեզերաց և զառաւել գերազանցութեամբ բարձրանալն ամենաբարեպաշտ և ամենաողորմած ինքիակալ մեծ Կայսերն ամենայն Թուաց, թե ո՞րքան անպատում հրճուանօք առջեալ փառս և զոգովիւնս վերառաքեցաք առ Ամենաբարձրեալն Աստուծոյ և զո՞րքան օրհնութիւնս և խնդրուածս մատուցաք նմա և մատուցանեմք բոլոր միաբանութեամբ վասն զօրութեան և վասն երկարութեան անգին կիսաց նորին Կայսերական Մեծութեան և ամենայն զօրաց և զօրապետաց նորին, արդարեւ չէ՛ կարելի բովանդակել ընդ գրով. ուստի մեծապէս շնորհակալ եղեալ զձէնք, օրհնեցաք և օրհնեմք զարժանաւորդ օրհնութիւն, որ պարարեցե՛ր զոսկերս մեր այնպիսի հումբաւելք բարութեան:

Ուրախ եղաք նաև ո՛չ հակաւ վասն տարածման ի վերայ ձեր զանազան կիրպիւ շնորհաց և ողորմութեանց նորին Կայսերական Մեծութեան ռոճիկ կարգելոյն և այլն, ի ձեռն նորին Պայծառափայլութեան կնիազ Գոլիցինի բարերար Հօրն հոգեւորականաց ամենայն ազգի, առ որ և բախտաւոր համարեմք զձեզ, ըստ որում ո՛չ միայն արժանի եղէք այնպիսի Կայսերական շնորհացն և ողորմութեանցն, այլ և դուք եղէք սկիզբն և պատճառ ծաւալման նոյնպիսի շնորհաց և ողորմութեանց և ի վերայ այլոց մերայնոցն, որպէս և զկնի ձեր՝ սրբազան Յօհաննէս արքեպիսկոպոսն Թուաստանու Հայոց ընկալնելով զայնպիսի շնորհս ողորմութեանս յԱ-

մենաողորմած Աթոռոյ Նորին Կայսերական Մեծութեան գրեալ ժանուցեալ էր մեզ, նոյնպէս և Վրաստանու Հայոց սրբազան Ներսէս սրբեպիսկոպոսն ևս ընկալեալով զգեղեցիկ բարի առաջադրութիւնս ի Նորին Պաշտօնափայլութենէ յաղաքս բարեկարգութեան վիճակի իւրոյ, յետ լրացուցանելոյ զնոյն, աներկրալ էմք, զի նա ևս ունի արժանանալ շնորհաց և ողորմութեանց ի Նորին Կայսերական Մեծութեան յամենաողորմած Աթոռոյ, զոր հաստատուն պահեսցէ Տէր մինչև ցկատարած յաշխարհի ի պարծաճս սուրբ խաչին իւրոյ և ի հովանաւորութիւն ամենայն Քրիստոնէից և յատկապէս անայցեալ ազգիս մերոյ:

Սուրբ Երուսաղէմի Նուիրակ Կարապետ վարդապետի բարեմասնութիւնս գրեալ էիք զօրութեամբ իրաւի՝ ուրախ եղաք ո՛չ սակաւ, երանի՜ եթէ բազումք ի վարդապետաց մերոց զարդարեալ լինէին նոյնպիսի բարեմասնութեամբք, ի միախորութիւն աղբիւն և յուրախութիւն մեր:

Անտի ի սուրբ Երուսաղէմայ յանքեալսն եկեալ էին ևս երեք եպիսկոպոսացուք ի սուրբ Աթոռս մին քան զմիւս զերազանցեալ բարեմասնութեամբք, որք էին սեղուոյն աւագ լուսարար Սիմէօն վարդապետն, Հնդու Նուիրակ Կարապետ վարդապետն, և մուսաւառ լի քաջ գիտնական և ճարտարարսն Դիոնէսիոս վարդապետն, զորս ո՛չ անաղան ձեռնուղղեալ եպիսկոպոս և ոխրաշահեալ ամենայն պարագայիւք մայրաքրթութեան ըստ արժանեոյ յարգութեան իւրեանց. զՍիմէօն և Կարապետ եպիսկոպոսունսն ուղևորեցաք զէպ ի մեծն Պօլիս, և զԴիոնէսիոս եպիսկոպոսն պտհեցաք առ մեզ ի սուրբ Աթոռս. քանզի՝ անդ ի մեծն Պօլիս սրբազուն Պատրիարքն և սուրբ Երուսաղէմայ վէրիլ Պօզոս վարդապետն բոլոր խորհրդական ամիրայիւք ի խորհուրդ մտեալ վասն դտանելոյ զհնարս աղատութեան ի 3.000 քէսայ պարտուցն, որով նեղի մինչև ցայսօր սուրբ Աթոռն Երուսաղէմայ, արժանի էին համարեալ կոչել անդ առ ինքեանս առ ի խորհրդակցութիւն զերեւելի միաբանսն նորին, թէ զեղեալսն ի սուրբ Աթոռն՝ անդ և թէ ի վիճակս նուիրակութեան. վասն որոյ որպէս ի Զմիւտին և ալ վիճակս գրեալ էին առ երեւելի նուիրակ վարդապետսն և եպիսկոպոսաւսն ժողովիլ անդ ի մեծն Պօլիս, նոյնպէս յիշեալ սրբազան Պատրիարքն և վէրիլ Պօզոս արքեպիսկոպոսն գրեալ էին մեզ վասն յիշեալ առ մեզ եկեալ եպիսկոպոսացն յայնց, զի զնոցին երկուսն ուղևորեցուցաք առ ինքեանս, և զմինն պահեսցուք առ մեզ մինչև ցմիւս անդամ

գրութիւնս իւրեանց առ մեզ վասն նոյն մրնացողին ի սուրբ Աթոռս մեր:

Իրաւի իրաւի՝ ցաւմք յամենայն սրտէ վասն այնպիսի նեղութեան սուրբ Աթոռոյն Երուսաղէմի, այլ զի՝ նշ կարեւոր առնել, եթէ ո՛չ խնդրել ամենաշերմեռանդ ուղթիւք, զի նա ինքն Աստուած այլ արասցէ երկուց սուրբ աթոռոցն իւրոց՝ աղատելով ի պարտուց և յամենայն նեղութեանց. քանզի ահա սուրբ Աթոռ մայրս լուսոյ ևս՝ թէպէտ ի մասին հոգեւորական վայելչութեանց վայելչացեալ է աւելի և վայելչանայ օր քան զօր գեր քան զառաջինն. այլ ի մասին մարմնական պիտոյից և հարկաւորաց զրկեալ կայ, մինչ իսպառ մինչև հայթաթանօք և օր ըստ օրական պարտութեանցուցանել զաւուրս և զրկեանս մեր, և ազգ մեր ևս գոլով ընդ ամենայն տեղիս ի յանյաջողութեան թէ ի կողմանէ խափանման առիցն և տրիշն և թէ այլոցն պատճառաց, չի՞ք յուստեքէ օգնականութիւն աղատութեան մեզ ի պարտուց, որ զիգեալ լինի օր քան զօր կուտակութեամբ ըստ պահանջման հարկին՝ մասնաւոր ի ներկայս, որ մեծ ծախուք սկզբնաւորեալ էմք նորոգել տալ զխախտեալ տառնիսն աստուածակերտ սրբոյ Տաճարին. առ որ կարելի է թէպէտ. զի ասասցին ոմանք յազգէս մերմէ՝ թէ յայսպիսի նեղ ժամանակիս ի՞նչ հարկ էր այնպիսի մեծածախս զործառնութեան հեռնամուկ լինիլ. որոց զայս տամք պատասխանի. զի՝ նշ առնեաք սպա, զի եթէ ո՛չ փութացաք ձեռնամուկ լինիլ. յայնժամ օր քան զօր առաւել լինէր իսպառումն, և մի ծախսն՝ բազմապատիկ յոյժ. մինչև զժուարին լինէր ազգովին ևս նորոգելն. և մեք լինէաք մեղադրելի յազգէն մերմէ. զայսպիսիս բարոյութեամբ նոցա առ մեզ՝ թո՛ղ դու պարտութեան հոգ տանէիր նորոգութեան, յետոյ զհատուցումն պարտուց ի մէնջ խնդրելի, և այլն. զայսոսիկ ևս մտածեալ մեր. հարկ յանձին կալաք ձեռնամուկ լինիլ, յուսալով նախ յԱստուծոյ և ապա յօգնականութիւն աղքատ ժողովրդեանն մերոյ, որոյ վասն և ի կողմունս Հնդկաց յատկապէս իմտատիաճի առաքեցաք զյարգելի Կրթանէս արքեպիսկոպոսն, և մտադրեալ էմք առաքել ևս զմամնս ի քանի պատշաճաւոր տեղիս: Ըստ որոյ ի դոյն յայդ փոքր փիճակի քում ևս յորոց կարելի իցէ՝ ի դիմաց մերոց ողջոյնն և օրհնութիւն տուեալ սիրով, զկամաւոր իմտատիայս խնդրեցեալ վասն նորոգութեան տանեացն սրբոյ Աթոռոյն. զի այժմ այնպիսի ժամանակ է, որ փոքր նուէրքն՝ մեծ է հանդիսանալոց առաջի

հոգևոր մայրութեան ուրին. որպէս և դու սիրեցիս, հարազատդ մեր մինչ առաքեալ էիր շնուէրս նուիրակութեան օրհնեալ վիճակիդ՝ որ է հարիւր պաճախութիւն ոսկի. թէ՛ սկէտ և տակաւին չէ՛ հասեալ, այլ յանձնեցեալ է ի Մօզդոկ ուրումն հարազատի առ ի հասուցանել, որպէս և գրեալ է ձեզ ի հարկէ Տէր Մելիքսէթ աստգ քահանայն Ղամազեան, սակայն իբրեւ հասեալ համարելով, այժմէն իսկ մատուցանեմք ահա զշնորհակալութիւն, օրհնելով զքեզ և զժողովուրդսդ, զորս Տէր օրհնեցէ իւր անանցանելի օրհնութեամբն, վարձատրելով յամենայնի, նոցա՝ ըստ տրոցն, քեզ՝ ըստ աշխատանացն. իսկ վասն բաժանեալ վիճակին Ուռումէլայ, զոր գրեալ էիր՝ զայլ ոք նուիրակ առաքել անդ, Պօլսոյ սրբազան Պատրիարզն ևս գրեալ էր՝ կամ առաքել զոք, և կամ զկոնդակն և զսուրբ միւտոնն առ ինքն յղել, զի անտի վարդապետաց իւրոց զոմն առաքեցէ անդ:

Մեք քանի ամսով յառաջ զայս՝ զկոնդակն և զսուրբ Միւտոնն առաքելով առ յիշեալ սրբազան Պատրիարզն, գրեցաք նմա, զի

ունդ հղեալ մեր ղտնձտնակաց վերականգնող և անուածուտուր արքեպիսկոպոսին պօսեցւոյ՝ առաջադրեցէ ի ղիմաց մերոց. եթէ յանձնառու լիցի, զնա առաքեցէ կոնդակաւ և սրբալոյս մեռոնաւ, իսկ եթէ նա ո՛չ յանձնառցէ, յայնժամ զայլ ոք առաքեցէ: Այժմ ակն ունիմք թէ մինչև ցարդ՝ կամ զյիշեալ արքեպիսկոպոսն առաքեալ իցէ անդ նուիրակ, և կամ զայլ ոք, զոր ի հարկէ լուեալ յինիք և դուք Որոյ վասն գրեմք սիրեցեալ հարազատիդ մերում, զի ով ոք և եկեալ իցէ, կամ սնիցի զալ, դու զքեզապատկան օգնականութիւնս մի՛ խնայեսցես ի նմանէ թէ դրով առ սրս արժանի է, և թէ այլով ամենայնիւ ի յօգուտ սրբոյ Տանս և ի բազմապատիւ քեզ շնորհաց մօրս լուսոյ և վարձուց անախտ փեսայի սորին, և շնորհակալութիւն և օրհնութիւն մեր հանդերձ արժանատոր գովութեամբ:

Յաւել քան զայս յանձն առնելով զքեզ և զվիճակդ ի շնորհս խնամոց և պահպանութեան Տեառն Աստուծոյ, և ցանկանալով միշտ ախորժելի լրոյ բարի առողջութիւն ձերոյ և ալ մեղապատկան գիտելնաց ի ձէնք:

Մնամք ի սրտէ ձեզ միշտ բարեացակամ

Կարողիկոս Ամենայն Հայոց ԵՓՐԵՄ

1815 օգոստոսի 25

Յանապատս մեր, սր յօրեան*)

*) ՀՅՍՏ Պետական կենտրոնական արխիւ, ֆոնդ

№ 57, գործ № 24, էջ 21—22.

Տ. Տ. ԳԵՎՈՐԳ Զ

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԻ ԵՎ, ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Սկսած 27-ին, Ս. Գևորգ տոնի ու Մայրազույն Պատրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Գևորգ Զ-ի անվանակոչության տոնի օրը, Մայր Տունարում հանդիսավոր պատուրագ մատուցվեց:

Պատուրագիչն էր Տ. Կառապետ Եպիսկոպոսը:

Պատուրագից հետո Վեհափառ Հայրապետ Տ. Տ. Գևորգ Զ-ի անվանակոչության տոնի անթիվ հայրապետական մայրանի՝ կատարվեց ամբողջ Միաբանության մասնակցությամբ և հոծ բազմության ներկայությամբ: Մայրանի՛ց ստաջ պաաշանավոր խոսք ասաց Տ. Կառապետ Մերազանը:

Միաբանությունը և ժողովուրդը Վեհափառ Հայրապետի աչքն առնելով քաջանքան նրա օրհնությանը:

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻ

Մ Ա Յ Ր Ա Յ Ո Ր

Սեպտեմբերի 25-ին Հոգևոր ճեմարանում Հանդիսավոր նիստ տեղի ունեցավ՝ երրորդ ուսումնական տարվա սկսվելու առթիվ։ Նիստին ներկա էին Ս. Էջմիածնի Միաբանության անդամները, ճեմարանի դասախոսական կազմը և սաները։

Նիստին ներկա էր նաև ՀՍՍՌ Մատենադարանում գիտական աշխատանք էադարձնող Համար Ռուսաց Ուղղափառ Եկեղեցու Պետ՝ Ալեքսի Պատրիարքի կողմից Սովետական Հայաստան գործուղված Նիկոլայ Պետրովիչ Դոկտուրովը։

Ճեմարանի վերատեսուչ Մ. Մինասյանը նիստը բաց անելով ողջունեց դասախոսական կազմին և Հին ու նոր սաներին, հաշտություն ու եռանդ ցանկանալով նրանց՝ ուսման երրորդ տարում։

Ուղշույնի խոսքով հանդես եկան նաև Գեր. Գևր. Սուրեն և Կարապետ եպիսկոպոսները, Սահակ վարդապետը, դասախոս Դիլոյանը և Մասկվայից հյուր եկած Նիկոլայ Պետրովիչ Դոկտուրովը։

Սեպտեմբերի 28-ին Մայր Աթոռ այցելության վերաբույժների երրորդ անդրկովկասյան համագումարի, որի նիստերը տեղի էին ունենում Երևանում, մի խումբ մասնակիցներ, դրանց թվում Հայաստանի, Վրաստանի ու Ադրբեջանի մի շարք ակնավոր պրոֆեսորներ ու բժիշկներ։ Հյուրերը Մայր Տաճարում ներկա եղան Ս. Պատարագին, դիտեցին թանգարանը և ապա թանգարանապետ Տ. Սահակ վարդապետի ուղեկցությամբ այցելեցին

լեցին Վեհարանը, ուր արժանացան Վեհափառ Հայրապետի ընդունելությանը։

Հոկտեմբերի 11-ին, Մ. Թարգմանչաց տոնի շրջ, Ս. Էջմիածնի Հոգևոր ճեմարանի դպրիճում կազմակերպվել էր դրական-գեղարվեստական երեկույթ։

Տոնի նշանակության մասին արտահայտվեցին Գեր. Սուրեն եպիսկոպոսը և Տ. Սահակ վարդապետ Տեր-Հովհաննիսյանը։

Թարգմանչաց տոնի մասին հիմնական զեկուցում արեց ճեմարանի վերատեսուչ Մ. Մինասյանը։

Երեկույթին մասնակցում էր Հոգևոր ճեմարանի սաներից կազմված երգչիկ խումբը՝ Տեր Նիկողայոս ազադ քահանա Րավելյանի ղեկավարությամբ։

Հոկտեմբերի 12-ին Մայր Աթոռ այցելեցին Հայկական ՍՍՌ մուսուլմանների կրոնական պետ՝ Ղազի Ենյա Ալասկյար Մահադումովը և նրա տեղակալ Միրզա Ալակյանը Բայրամովը։ Նրանց ուղեկցում էին Երևանի Դամիր-Րուպդի մզկիթի գործադիր օրգանի նախագահ Արամ Ֆարաշևը և Հարիր Ռեզաբեկովը։

Հյուրերը թանգարանը գիտելուց հետո Մայր Տաճարում ներկա եղան Ս. Պատարագին։ Պատարագից հետո նրանք Տ. Սահակ վարդապետի ուղեկցությամբ այցելեցին նաև Վեհարանը, ուր արժանացան Վեհափառ Հայրապետի ընդունելությանն ու հյուրասիրությանը։

Ծայրագույն Գատրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գևորգ Զ խորը վշտով հայանում է Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ, Հոգևոր Ճեմարանի ղաասախոս և „Ելմիածին“ ամսագրի խմբագրական կոլեգիայի անդամ

ԵՂԻՋԵ ՎՄՐԴԵՊԵՏ ՀԱՐՈՒԹԵՈՒՆԹՅՆԻ

մահը, որը տեղի ունեցավ սեպտեմբերի 21-ին:

ՀՍՍՌ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻՆ ԿԻՑ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳՈՐԾԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ՅԱՎ ԱԿՑԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐԸ

ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԵՎ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Գ Ե Վ Ո Ր Գ Զ-ԻՆ

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից Հայ Եկեղեցու գործերի Խորհուրդը ցավակցություներով է հայտնում Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ ԵՂԻՋԵ ՎՄՐ-ԴԵՊԵՏ ՀԱՐՈՒԹԵՈՒՆԹՅՆԻ վաղաժամ մահվան առթիվ:

ՀՍՍՌ ՄԻՆԻՍՏՐՆԵՐԻ ՍՈՎԵՏԻՆ ԿԻՑ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԳՈՐԾԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԻ

23 սեպտեմբեր 1947 թ.
Երևան

Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը խորը վշտով հայտնում է Խորհրդի անդամ, Հոգևոր Ճեմարանի դասախոս և «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրական կոլեգիայի անդամ

ԵՂԻՁԵ ՎՍՐԴԱՊԵՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ

մահը, որը տեղի ունեցավ սեպտեմբերի 21-ին:

Էջմիածնի Հոգևոր Ճեմարանի վարչութիւնը, դասախոսական կազմը և սաները խորը վշտով հայտնում են Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ, Ճեմարանի դասախոս և «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրական կոլեգիայի անդամ

ԵՂԻՁԵ ՎՍՐԴԱՊԵՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ

մահը, որը որը տեղի ունեցավ սեպտեմբերի 21-ին:

«Էջմիածին» ամսագրի խմբագրութիւնը խորը վշտով հայտնում է Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ, Հոգևոր Ճեմարանի դասախոս և ամսագրի խմբագրական կոլեգիայի անդամ

ԵՂԻՁԵ ՎՍՐԴԱՊԵՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ

մահը, որը տեղի ունեցավ սեպտեմբերի 21-ին:

ԵՂԻՉԵ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՀՐԱՊԻՐՈՒՆՅԱՆ

Սեպտեմբերի 21-ին, կարճատև հիվանդությունից հետո 56 տարեկան հասակում իր մահկանացուն կրեց Ս. Էջմիածնի սիրված միաբան և Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ Տ. Եղիշ վարդապետ Հարությունյանը:

Հանգուցյալ Եղիշ վարդապետը ծնվել է 1891 թվին, նոր Նախիջևան քաղաքում, Սիջնակարդ կրթությունն ստացել է նոր Նախիջևանի Հայոց ինժեանյան դպրոցում: Թեմական դպրոցն ավարտելուց հետո 1908 թվականին նա մեկնում է հարկով ու ընդունվում Անասնաբուժական ինստիտուտը, որը և ավարտում է 1912 թվին: Անասնաբուժական ինստիտուտն ավարտելուց հետո, որպես անասնաբույժ, պաշտոնավարում է մի շարք քաղաքներում: 1914 թվին, առաջին համաշխարհային պատերազմի օրերին, նա, որպես մասնագետ-անասնաբույժ, բանակ է կանչվում: պատերազմի ամբողջ տևողության ընթացքում ուսական բանակի շարքերում նա պատվով կատարում է անասնաբույժի իր պարտականությունները:

1920 թվին նա տեղափոխվում է Երևան. այստեղ աշխատանքի է անցնում Անասնաբուժական ինստիտուտում, ուր դասախոսում էր անասնաբուժական օրենսդրություն,

դեղաբանություն և այլն: Նրա մահկավարժական գործունեությունը Երևանի Անասնաբուժական ինստիտուտում տևում է մինչև 1945 թվականը: Հիշյալ ժամանակամիջոցում նա դրել է մի շարք գիտական աշխատություններ ու կազմել դասագրքեր:

Մահկանությունից մեծ սեր ունենանալով հայ եկեղեցու հանդես, 1945 թվին նա դիմում է

Վեհափառ Հայրության (այն ժամանակ ղեկ Ազգրեստի Տեղական), խնդրելով իրեն ընդունել Ս. Էջմիածնի Միաբանության շարքը: Վեհափառ Հայրության սիրով համաձայնում է Ս. Էջմիածնի Միաբանության շարքն ընդունել իր նախկին աշակերտ Տ. Եղիշին, ձեռնադրելով վերջինիս սկզբում արքեպիսկոպոս և ապա վարդապետ:

1945 թվականին, Ազգային-Եկեղեցական ժողովում Տ. Եղիշ վարդապետ Հարությունյանը ընտրվում է Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի անդամ:

Թեև նրա հոգևոր գործունեությունը Ս. Էջմիածնում շատ կարճատև եղավ, սակայն այդ կարճ ժամանակամիջոցում նա կարողացավ հռչակել ու արդյունավետ աշխատունք ծավալել թե՛ Հոգևոր Էնմարանում, ուր նա դասավանդում էր, թե՛ Գերագույն Հո-

գետր Խորհրդում, որի անդամ-քարտուղարն էր նա և թե՛ վանքում, հանդիսանալով նրա գանձապահը։ Իր ուշիմ ու սիրալիր վերաբերմունքով նա վայելում էր թե՛ Վեհափառ Նալբանդանի և թե՛ բոլոր միաբանների սերն ու համակրանքը։

Օժման և հուղարկավորության տխուր արարողությունը կատարվեց ունկտեմբերի 24-ին։ Օժման կարգը կատարեց Կարապետ Եսայանյանը։ Բուսանյանը, որը նաև գլխավորում էր դամբանական ճառ ասաց, հակիրճ ներկայացրեց նախնու հանգուցյալի կենսագրությունը և թվելով նրա կատարած գործերը։

Տաճարում արարողությանը ներկա էր Մայրազուն Պատրիարք և Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց Ս. Տ. Գևորգ Զ-ն։

Հուղարկավորության թափօրը Ս. Էջմիած-

նի վանքից շարժվեց դեպի Գայանեի վանքը. դադալին հետևում էին Էջմիածնի Միաբանության անդամները, Հոգևոր ճեմարանի սաները, հանգուցյալի բարեկամները, մերձավորները, ընկերները, որոնք եկել էին Երևանից, և խուռն բազմություն, Մանապարհին դադալը հինգ տեղ ցած դրվեց և ավետարան կարդացվեց։

Հանգուցյալի աճյունը ամփոփվեց Գայանեի վանքի բակի գերեզմանատանը, ուր դամբանական ճառերով հանդես եկան հանգուցյալի ընկերները, դրվատելով նրա արժանիքները։

Ս. Էջմիածնի Միաբանությունը, հանձինս Ս. Եղիշե վարդապետի, կորցրեց իր անձնվեր ու հոանդուն միաբաններից մեկին։

Հանգիստ նրա աճյունին,

ՀԱՅԱՍՏԱՆԳԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԱՓՅՈՒՌԻ ՄԵՋ

ՊՈԼՍՈ ՆԱԽԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԲ Տ. ԶԱՎԵՆ ԱՐԲԵՊԻԱԿՈՊՈՍ ՏԵՐ-ԵՂԻԱՅԱՆԻ ԹԱՂՈՒՄԸ

«Արախ»-ը հաղորդում է.—

Հունիսի 4-ին Պաղատանն ստացված հեղադիր մը կրեքնը գույժը Պոլսո նախկին Պատրիարք Գեր. Տ. Զավեն Ս. Արք. Տեր-նղիայանի մահվան, որ տեղի ունեցած էր տեղվույն մեջ նույն օրը, առավոտյան ժամը 9-ին, ավելացնելով թե մարմինը Նրուսաղեմ պիտի բերվեր ամփոփվելու համար Ս. Հակոբյանց վանքի գերեզմանատան մեջ, Այս տխուր առթիվ, էիթանանն կաթողիկոսական նվիրակ կուգար Գեր. Տ. Փառեն Նպիսկուպոս, Պատրիարք Հոր կարգադրությամբ մասնավոր պատվով ընդունվեցավ Սրբազանը և վարդապետներու ու դպիրներու թափորով Ս. Հակոբ եկեղեցի առաջնորդվեցավ, որ իր ուխտը կատարելն վերջ Գլխադիրի սեղանին առջև, առաջնորդվեցավ Ավագ նորան Ռուրախ լերա-ով, Այնտեղ է, որ Սրբազանը հայտնեց իր գալստյան պատճառը, նույն ատեն շնորհակալություն հայտնելով Միաբանության իրեն րնձնած այս պատիվին համար։

Մինչ այդ, հանգուցյալ Պատրիարքին դագաղը դեռ չէր ժամանած, ուշացած ըլլալով ողանավի արկածի մը պատճառով։ Վերջապես, շաքաթ օրը, կեսօրվա ժամը 1-ին լսվեցավ տխուր դողանքը եկեղեցվո զանգին, որ ժողովուրդին կիմացներ մոտալուտ գալուստը դադարին։ Ժամը 1,15 ինքնաջարժը վանքին դրան առջև կանգ առավ, իր հետ բերելով նաև հանգուցյալին ազգականներու ու Պաղատաի Առաջնորդ Տեր-Հայրը։

Դագաղը դրան առջև զետեղվել է և վանքին

քին Միաբանության ուղեկցությամբ երեք տեղ վար գրվելն ու ամենտարան կարդացվելն վերջ տարվեցավ եկեղեցի, որ մնաց մինչև հարորդ օրը։

Կիրակի առավոտ, պատարագին էր Տ. Փառեն, մինչ երգեցողությունները տպավորիչ կերպով տեղի կունենային ղեկավարությանը տակ Պ. Ներսես Խուտավերտյանի Ողջույնի ժամանակ Ամեն. Տ. Այուրեղ Ս. Պատրիարք Հայրը խորան բարձրանալով մեծ հանդիսավորությամբ կատարեց օծման կարգը, որմե հետո Միաբանության անդամներն ու դպրաց դասը ողջույնի համբույրը օծյալի վազազեն առին, նկատելով որ դագաղին բերանը գոց էր։

Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Հայրը հայտնապես հուզված, խոսեցավ նաև հանգուցյալ Զավեն Արքեպիսկոպոսի մասին հոգեշունչ և ներկուտ դամբանական մը։

Ժամը 11-ին սկսավ հուղարկավորության տխուր արարողությունը, ներկա էին օտար բարձրաստիճան անձնավորություններ, Հ. Մ. Բ. Մ-ի և Բարեսիրաց Միության սկստները և ժողովրդյան հոգնախոտն րազմություն մը, որոնք հետևեցան դագաղին։ Ծամբու ընթացքին յոթ տեղ դագաղը գետին դրվելն ետք հանգուցյալին մարմինը ամփոփվեցավ Ս. Փրկիչ եկեղեցվո Պատրիարքներու հատուկ գերեզմաններու կողքին։

Հանգիստ իր երկարամյա և հոգնատանջ ոսկորներուն։

ՄԱՂ ԵՎ ՀՈՒՂԱՐԿԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱՂԵՍԻ ՊԱՏՐԻԱՐԲԱԿԱՆ ՓՈԽԱՆՈՐԴ ԳԵՐ. ԳԵՎՈՐԳ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԶԱՆԱԶՅԱՆԻ

Շարաթ, 5 հուլիսի, առավոտյան ժամը 3-ին, ֆրանսիական հիվանդանոցին մեջ ?? տարեկան հասակին իր մահկանացուն կրեց Ս. Հակոբյանց Միաբանության սիրված և գործունյա անդամներն Գևորգ վարդապետ

պետ Ժանսոյան։ Պարտք կզգանք հակիրճ կերպով կենսագրականը տալ հանգուցյալին, որ իրապես հարգված անձնավորություն մըն էր։

Գևորգ վարդապետ ծնած է Մարաշ,

1871 թ. հունվար 10-ին և փոքր տարիքին սիրած է եկեղեցականությունը: 1889-ին եկած է Նրուսադեն, որպես ժողովրդավարացի ուսանող: 1896-ին եղած է սարկավազ և միևնույն ատեն վարած լուսարարի պաշտոն: Ս. տեղյաց զանազան եկեղեցիներուն մեջ: 1902-ին վեց ընկերներով վարդապետ ձեռնադրված է հանգուցյալ Հարություն պատրիարքին: 1905—1925 շարունակ տեսչական պաշտոններ ստանձնած է Սուրիա, Լիբանան և Պաղեստինի զանազան վայրերը, միևնույն ատեն վարելով դիվանատան, դանձապետություն և ավագ թարգմանի. զանազան կարևոր պաշտոններ: Հանգուցյալ Թորգոմ Պատրիարքին մահին ի վեր կվարեր պատրիարքական փոխանորդի պատասխանատու գործը: Իր մահով Վանքը կկորսնցնե իր ամենեն անձնավեր և միմիայն Վանքին շահուն համար աշխատող անձնավորություն մը, ինչպես կվկայել Ս. Պատրիարք հայրը իր դամբանականին մեջ:

Օծման և հուշարկավորության տխուր արարողությունը կատարվեցավ կիրակի օր: Փակ էր Մարաշի Հայրենակցական Միության Ակումբը և դրան առջև կախված էր սև վարդույր մը իբրև հարգանք Միության նախագահին հիշատակին: Օծումը կատարեց Ամենապատիվ Ս. Պատրիարք Հայրը, որմի

հետո հուշումով և արտավայրից աչքերով խոսեցավ դամբանական մը, հակիրճ կերպով տալով անոր կատարած գործերը:

Օծումեն հետո, ռեզուլյուտ-ի ժամանակ, եկեղեցին գտնվող Միաբանության անդամներն ու ժողովուրդը ողջունի Նամբույրը: Դանգուցյալին օծված աչքն առին:

Ժամը 11-ին լսվեցավ զանգակին տխուր դողանքը և հուշարկավորության թափորը շարժվեցավ: Եկեղեցվո դրան երկու կողմերը կկենային Ս. Թարգմանչաց վարժարանի երկ. սեռ սաները՝ հսկելու համար կարգապահություն: Ս. Պատրիարք Հայրը անձամբ կնախագահեր իր ամբողջ Միաբանական կազմով: Դագաղին կհետևեին նաև օտարազգի կրոնականներ և քաղաքային տնտեսականություններ:

Համարու ընթացքին դագաղը հինգ անգամ վար դրվել և ավետարան կարդացվել էր հասան վերջին հանգստարանը, ուր Մարաշի Հայրենակցական Միության կողմեն խոսք առավ պ. Հարություն Ավագյան, դրվատելով հանգուցյալին արժանիքները, և դագաղը իջեցվեցավ սև հողը:

Հանգիտս իր հոգնաբեկ ոսկորներուն:

ԹՂԹԱԿԻԾ

(«Արամ» p. 26 1947 p.)

ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՎՈ ՎԱՐՉՈՒԹՅԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Փարիզի Հայ Առաքելական Լուսավորչական Եկեղեցվո Վարչության դադրած անդամներուն տեղ նորերու ընտրությունը կիրակի օր տեղի ունեցավ:

Մեր ստացած տեղեկությանց համաձայն ազգային ժողովրդական ցանկը չախլախ ժեռամասնություն մը ընտրված է: Սպասելով պաշտոնական զեկուլցին, կուտանք առավելագույն քվեով ընտրվածներուն ցանկը:—

Հարություն Սարաֆյան, Գառնիկ Պաթիարյան, Պետրոս Պալլաճյան, Տոքոմ. Ա. Տեր-Անդրեասյան, Լեոն Զորմիսյան, Պողոս Ասլանյան, Դեղամ Ֆեներճյան, Գամբր Պաղտատյան, Հակոբ Գարակույան:

Այս ընտրությունը, Մարսելի ընտրություններին հետո, կուզա հաստատելու հայ ժողովրդի միության և համագործակցության

ձգտումը, որմե մղված անիկա կոնակ կը դարձնե հասարակական կազմակերպություններու շուրջ պառակտում ստեղծողներուն:

Դաշնակցությունը, խրատված Մարսելի ընտրությանց արդյունքեն, ուր աղմկարար և գռհհիկ պայքար մը մղած էր, Փարիզի ընտրություններուն մասնակցեցավ առանց աղմուկի և իր ցանկին ու թեկնածուներուն վրա առանց իր ցուցանիշը դնելու: Բայց քվեարկողները լիարվեցան: Իր ծանոթ թեկնածուն, Պ. Նրվանդ Հարությունյան ստացավ... 55 քվե: Իսկ ազգային ժողովրդական ցանկի թեկնածուներուն ստացած առավելագույն քվեն է 574, իսկ նվազագույնը՝ 470: Պարզ քաղաքականություն մը, որ րավական խոստում է:

(«Ժողովուրդ» 29 հունիս 1947 p.)

ՏԱՀԱՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՈՒՐՖԱՆՑԱՆԻ ՆԱՄԱԿԸ ՓԱՐԻԶԻ

„ԱՐԵՎՍՈՒՏԲ“ ԹԵՐԹԻ ԽՄՐԱԳՐԻՆ

Անթիլիաս, 4 մայիս 1947 թ.

Հարգելի խմբագիր «Արևմուտք» թերթի Ձեր թերթի 21 թիվ ապրիլ 13 համարին մեջ «Օգնե՛ք կիլիկիա Կաթողիկոսին» վեր-

տառությամբ և Կիլիկիայի մը ստորագրությամբ հոդվածը Միաբանությունս և

Կաթողիկոսարանին շուրջ համախմբված մտավորականությունը մեծապես ուրախացուց և խանդավառեց: Այդ հողվածը մեզ մտածել տվավ, թե մեր սիրեցյալ Հայրապետը Ձեր ևս մտածման և հետաքրքրության առարկան է և Անոր բարենպաստակ ծրայիրները և անոնց իրականացումը, ինչպես մեզ, Ձեզ ես ուրախություն կպատճառեն, որպես հարազատ հայեր, մշակույթ և անցյալ գնահատող անհատներ: Կիսափաքինը, որ հողվածագրի միտքերը տարածվեին Ձեր զաղութին մեջ, պանազան շրջանակներին ներս, և դրական արդյունքներ ուային հոգուտ Կիլիկյան դարավոր և պանծալի Աթոռին, որը այժմ կապրի իր վերածրնոնդի շրջանը շնորհիվ Տ. Տ. Գարեգին Ա. Կաթողիկոսի, որուն բարձր հովանիին տակ Լիբանանի այս խաղաղ մասին մեջ կաճի, կհառաջդիմե և ինքն իր մեջ զորանալով կդառնա արտասահմանի հայության տեականացման և պահպանման գլխավոր ազդակներին մին, իր եկեղեցական և մշակութային ձեռնարկներովը:

Արդեն Ձեզի ծանոթ է թե մեր Հայրապետի գեղեցիկ կարգադրությամբ հոկտեմբեր ամիսը Կիլիկյան թեմերու համար նշանակված է այս մշակույթի պանծացման ամիս: Հանդիսավոր պատարագներ կմատուցվին և մասնավոր քարոզներ կխոսվին մեր եկեղեցիներին ներս և րանախոսություններ ու հանդեսներ կկազմակերպվին մշակութային հաստատություններին և դպրոցներին ներս: Կաթողիկոսին մեր բյուրավոր ծանոթ ու անծանոթ մշակները, հայ ժողովուրդի մարի և հոգիի ստեղծիչները:

Վեհը, մայիս ամսվա մեջ, օր մը նշանակած է որպես Կաթողիկոսարանին օր: Այդ օր մեր ժողովուրդին կհրամցվի գեղարվեստական բացառիկ արժեք ներկայացնող հայտագիր մը: Անցյալ տարի առաջին անգամ ըլլալով ներկայացվեցավ Վահան Թեքեյանի «Եկեղեցիին Հայկականը», օրաթորիոյի վերածված երաժիշտ Տիար Համբարձում Պերպերյանի կողմէ: Իսկ այս տարի մայիս 11-ին տեղի պիտի ունենա Կաթողիկոսարանի օրվան կապված մեծ նվագահանդես մը, որ պիտի պանծացվի անմահ Կոմիտասի գործը՝ իր ծննդյան 75-ամյակի առթիվ:

Նույնպես Վեհափառ Հայրապետի կարգադրությամբ անցյալ ամառ սեպտեմբերին Կաթողիկոսարանին մեջ տեղի ունեցավ Կիլիկյան թեմերու ազգային վարժարաններու ուսուցիչներուն համագումարը: Կատարվեցան ծրագրիներու նույնացման աշ-

խատանքներ և եղան մանկավարժական դասախոսություններ:

Վեհափառի նախաձեռնությամբ կազմված է նաև Մտավորականներու Ժողով մը, որը իր առաջին նիստը գումարեց Վեհափառ Հայրապետի նախադահույթով մը Կաթողիկոսարանին դահլիճին մեջ և որուն զգալարվեստական բաժնին իր մասնակցությունը բերավ Ձեզի ծանոթ շուրջակահար Տիար Ֆիլիփ Աղազարյան:

Շնորհիվ Վեհափառ Հայրապետի հոգածության Կիլիկյան Միաբանությունը իր ծաղկումի շրջանն է որ կապրի ունեցանք Աթոռիս վարպետ միաբաններն հինգ նոր եպիսկոպոսներ, որոնք թեմերու մեջ և Կաթողիկոսարանին ներս կարևոր պաշտոններ ունին:

Կիլիկյան Դպրեվանքը սկսավ իր արդյունքները տալ ի մոտո պիտի ունենանք շուրս նոր կուակրոն քահանաներ (վարդապետ), երկու ավագ սարկավագներ և երկու շրջանավարտ քահանայացուներ: Այս ձևով Աթոռիս Միաբանությունը պիտի լեցնե այն պակասն ու կարիքը, որ կնկատվի մեր եկեղեցիներին ու թեմերին ներս:

Ունինք Մատենադարան, որ հավաքված են մոտ յոթ հազար հատոր գիրքեր, առանձին դարակներու մեջ: Ունինք նաև ձեռագրաց բաժին մը և հնագիտական արժեք ներկայացնող հին դրամներ, որ նոր սկսած ենք հավաքել: Սակայն այժմու Մատենադարանի շենքը անհարմար է որպես մատենադարանի շենք: Մեր գիրքերուն համար արդիական շենքի մը պետք ունինք, որ պիտի կարենանք դիտական մեթոտներով մեր նախնայոց ժառանգությունը պահել և անվթար փոխանցել հաջորդ սերունդներուն և օգտագործել հոգուտ գիտության:

Վեհափառ Հայրապետի անմիջական ակոզությամբ կկազմակերպվի և Կաթողիկոսարանին տպարանը: Ամեն ամիս կանոնավորապես կհրատարակենք մեր պաշտոնաթերթ «Հասկ»-ը: Բացի սովորական «Հասկ»-ն այս տարի պիտի հրատարակվի գիտական «Հասկ»-ը, որ տեսակ մը Կաթողիկոսարանին տարեգիրքը պիտի ըլլա, գիտական, գեղարվեստական, գրական և րանասիրական ճոխ բովանդակությամբ:

Մոտերս տպարանը լույս ընծայեց Վեհափառ Հայրապետի «Ընդ և կիսնեք» վերնագրով, քարոզներու, ազգային-եկեղեցական և հայրենասիրական բովանդակությամբ, հողվածներու շարքը: Սկսավ տպագրվի «Տիգրան Մեծ»-ի նվիրված աշխատություն մը, որ պատրաստած է ամերիկահայ բանասեր Հրանտ Արմեն: Սակայն ավելի

մեծ համեմատությամբ մշակութային գործեր և երկեր ի լույս ընծայելու համար անհրաժեշտորեն պետք ունինք արագատիպ մամուլի մը, ինչպես նաև տողաշարի մը և տպագրական այլ կազմածներու:

Այս ձևով Վեհափառ Հայրապետի ունեցած երազներն ու ծրագրերները սկսած են իրականանալ որոշ լսփով: Մակայն Վեհրապետի կցահանալ Կուզե, որ Կիլիկյան Աթոռը բարձրանա, խորանա և վերակենդանանա: Իր բառերով.— «Սիբելիք, Մենք կկամենայինք, որ այս Աթոռը դառնա Հայոց Եկեղեցվո հաստատություն և հարստություն մեծ սյուններից մեկը: Մեր Աթոռի գլխավորական և ստեղծագործական կյանքը, մեր Միաբանության և Աթոռի զարգացումը: Այս բոլորը Աթոռի շուրջ է, բայց Ղևդեանուր Եկեղեցվո բարգավաճման նպատակով երևույթ պետք է դառնա: Ուրեմն նորին Վեհափառության ամբողջ ճիգն է, որ մեր Կիլիկյան դարավոր Աթոռը դառնա Հայոց Եկեղեցվո հարստություն մեծ սյուններից մեկը և այս հոգսու ընդհանուր հայության և հոգսու հայ աշխարհներու պահպանման և տեղականացման:

Մեր գիտնական և ծերունազարդ Հայրապետին այս դեպքիկ և օգտավետ երազներուն և ծրագրերնուն ամբողջական իրականացումը հայ ժողովուրդին կախված է, ինչպես ինք Վեհափառը կրթե՝ «Եվ երազների իրականացումը Ձեզից է կախված»: «Պետք է օգնեք ինձ»: «Մեկ սու իսկ գրպանս յի մտե, ցարդ իմ կողմե հավաքված գումարներիցս:» «Յանցեք, որ հեծեք»:

Երանի՜ թե մեր ժողովուրդը լսե՛ր իր Հայ-

րապետին այսքան սրտառու կանչը՝ «Պետք է օգնեք ինձ»: Օ՛ն գաղութահայություն, օգնե՛նք Վեհափառին յուզմապես, որպեսզի կարենա իրագործել իր այնքան զեղեցիկ և օգտաշատ ծրագրերները Հայ Եկեղեցվո և մշակույթի տեսականացման ի խնդիր: Ոգնե՛նք Անոր, որպեսզի Կիլիկյան Վանքը տիպար վանքի մը վերածե, բարձրացնե Դպրեվանքի ուսման մակարդակը, ճոխացնե Մատենադարանը, արդյունավոր դարձնե տպարանը և բաղամանի Միաբանության թիվը:

Նյութը անշուղական է, իսկ աշխատանքը մնալուն և տեսական: «Յանցեք, որ հեծեք»:

Տվե՛ք Վեհափառ Հայրապետին բոլոր միջոցները ու հնարավորությունները, որպեսզի իր թանկագին վայրկյաններն ու երկվայրկյանները արդյունավորվին, ատոցանան, և իրենց բարեբառ արդյունքները տան, որ ծաղկեցնե, բարձրացնե և նախանձելի դիրքի հասցնե մեր Կիլիկյան դարավոր այս Աթոռը, մշակութային, կրթական և եկեղեցական ձեռնարկներով: Տա՛նք իրեն որ հնարավորություն ունենա ի լույս ընծայելու մեր նախնայաց թանկագին Հիշատակներն ու Հիշատակարանները, արժեքներն ու արժանիքները, միշտ սա ի մտի ունենալով, թե ի՛նչ որ տանք Վեհափառին, նույնությամբ և՛ ավելիով պիտի վերադարձնե մեզ և Ձեզի:

«Յանցեք, որ հեծեք»:

Տե՛ր խմբագիր, կհուսամ մեր հայտնած միտքերն ու գաղափարները հանրության կփոխանցեք Ձեր օգտակար թերթի միջոցով, որով միամ լավագույն հարցություն մաղթանքներով:

Աղբյուրա՝ ՏԱԿԱՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՌԵՏԱԼՅԱՆ

Միաբան Ուսումնի Կիլիկիո

(«Արևմուտք», հունիս 1, 1947 թ.)

ԳԵՐ. ԱՐՏԱՎԱԶԴ ԱՐՔԵՊԻՍԱԿՈՊՈՍ ԿԸՆԴՈՒՆԻ ԳԵՐԱՊՈՅԾԱՌ ՈՒԼՈՒՀՈՅՑԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԱԿՈՊՈՍ ԱՅՑԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վենետիկի Մխիթարյան Միաբանության Աբբահայր Ուլուհոճյան Արքեպիսկոպոս, ընկերակցությամբ Մերի Մխիթարյան վարժարանի տնօրեն Հայր Սահակ Վարդապետին, այցելեց Ամենայն Հայոց Վեհափառ Աթոռ-

դիկոսի Հայրապետական նվիրակ Գեր. Արտավազդ Արքեպիսկոպոս Սյուրմեյանի: Հյուրերը սիրալիր կերպով ընդունվեցան հայրապետական պատվիրակին:

(«Ժողովուրդ», 19 հուլիս, 1947 թ.)

ԱՐՏԱՎԱԶԴ ՍՐԲԱՋԱՆ ՀՈՒՆՆԱՑԻ ՄԵԸ

Նվիրույթի Հայրապետական նվիրակ Տ. Արտավազդ Արքեպիսկոպոս հունիսի 20-ին ուրբաթ առավոտ Հոլանտա Ճեկնած է, հով-

վական այցելություն տալու համար Հոլանտայի հայ գաղութին:

(«Ժողովուրդ», 22 հունիս, 1947 թ.)

ՌՈՒՍԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ

ՄՈՍԿՎԱՅԻ ԵՎ ՀԱՄԱՅՆ ՌՈՒՍԻՈ ՊԱՏՐԻԱՐԳ ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՎ ԱԵԼՔՍԻ ՍՐԲԱԶԱՆԸ ՊՈԻՔՐԵՇԻ ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԿԱՅՑԵԼԵ

ՆՈՐԻՆ ՍՐԲՈՒԹՅՈՒՆ ԱԼԵՔՍԻ
ՄՈՍԿՎԱՅԻ ԵՎ ՀԱՄԱՅՆ ՌՈՒՍԻՈ ՊԱՏՐԻԱՐԳ

Ռուսական թեմի Ա-
ռաջնորդական Փո-
խանորդ Տ. Վազգեն
վարդապետի, եկեղե-
ցական իշխանու-
թյանց և Հայաս-
տանյան Ճակատի
հրավերով Մոսկովյի
և Համայն Ռուսիո օր-
թոտոքս Պատրիարք
Ամենապատիվ Ալեքսի
Սրբազան հաճած է
այցելել հայոց եկեղե-
ցին, հունիս 8-ին, կի-
րակի օր:

Քանի մը հազարի
հասնող հայեր եկեղե-
ցի լեցված են, որուն
դռնեն մինչև փողոցի
դարպասը գորգեր կը-
փռվին: Անոնց եր-
կայնքով կազմված
անցքին երկու կողմը
աշակերտներն ու ու-
սուցիչները, յուրա-
քանչյուրը ծաղկեփունջ
մո բռնած, կշարվին
Վեցական ռումեն և
խորհրդային դրոշակ-
ներ ալ պատռված են
երկու կողմերը:

Ս. Պատրիարքը կը-
հասնի ժամը 17-ին, և
մուտքին առջև կրն-
դունվի առաջնորդա-
կան Փոխանորդ Տ.
Վազգեն վարդա-
պետին, Թեմական
հորհուրդին, Հայաս-
տանյան Ճակատի
Կեդրոնական Մարմ-
նին և հիկեղեցական
խորհուրդին կողմի:

Այսպես կազմված թափորը զորքերու վրային կհասնա՞նք զեպի եկեղեցի: Աշակերտները անոր անցած ատեն ծաղկեփունջերը կենտեն դետին: Նորին Սրբազնության շքախմբին մաս կկազմենին Լենինկրատի և Նովկորոտի մետրոպոլիտը, Վիտալի Արքեպիսկոպոսը, սովետական դեսպանատան կոզմեն Ն. Էլլիբեկյան և Ֆեոդորով, ռուսական Դավանությանց նախարարության բարտուղար Հայր Տոքո. Վասքա, այլ անձ-

նավորություններ և ռուս ու ռումին հոգևորականներ:

Շրջապատը շարականի երգեցողությանը նորին Սրբությանը կառաջնորդվի մինչև եկեղեցիին խորանը. վանդակներու զողանքներուն մեջ, Եկեղեցական արարությունը կսկսի, որուն ավարտումեն հետո Առաջնորդական Փոխանորդ Տ. Վազգեն վարդապետ ավելի պատշաճի քարոզ մը կխոսի, ողջունելով ռուս օրթոտոքս եկեղեցվու Պետր:

ԱՌԱՋԱՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱՆՈՐԴ Տ. ՎԱԶԳԵՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԲԱՐԻ ԳԱՆՈՒՍԻ ԽՈՍՔԸ

«Այս օր է զոր արար Տէր. եկայք ցնծացումք և ուրախ եղիցումք ի սմա» (Մաղմաւս 117-23):

Այս սաղմոսներովս մեր է, որ պետք է սկսինք այսօր մեր խոսքը, երբ նորին Սրբությանը Ալեքսի Ամենապատիվ Պատրիարքը Մոսկվայի և Համայն Ռուսիո, իրեն ընկերակցող Սրբազան Հայրերուն հետ միասին մեզ մոտ կուգա: այս մեր սուրբ տաճարին մեջ, զմեզ ճանչնալու և մեզ հոգեպես մխիթարելու:

Աստուածառար մեծ և սուրբ հուշումներ կախկոծեն մեր հոգիներն այս պահուս, և մենք զՁեզ կդիմավորենք Ամենապատիվ Սրբազան Հայրեր, խոր երախտագիտական զգացումով լեցված:

Մեր երախտագիտության մտածումը կուղղվի նաև նորին Սրբությանը Նիկոգիմ Պատրիարքին Ռումանիո և ռումին Օրթոտոքս Ս. Եկեղեցվու, որոնք մեզ այս առիթը ընծայեցին, երբ մենք իրենց լուսավոր օրինակին հետեւելով՝ կրնանք ահա մեր մեջ ընդունիլ և մեծարել Ռուս Օրթոտոքս Ս. Եկեղեցվու բարձր ներդրացունքները:

Հանուն Հայաստանայայց Ս. Եկեղեցվուն, հանուն Ռումանահայ Թեմական Խորհուրդին և Պուրբերի Թաղականության և ամբողջ համայնքին՝ խոնարհարար կիսողրենք Ն. Ս. Ալեքսի Պատրիարքեն, Լենինկրատի և Նովկորոտի Սրբազան մետրոպոլիտ Գրիգորիեն և Վիտալի Սրբազան Արքեպիսկոպոսեն, որ ընդունին բարի գալուստի մեր քրիստոնեական ողջույնը, ողջույն մը, որ կբխի մեր բոլորիս որդիական անխառն սիրո ամենաքեզմ զգացումներեն:

Օրթոտոքս Եկեղեցվու և մեր Հայաստանայայց Եկեղեցվու միջև միշտ ալ եղած են ամենասերտ բարեկամական կապեր և միշտ ալ պիտի ըլլան:

Բայց մեր եկեղեցիներու միջև զոյսվորուն ունեցող եղբայրական սիրոյ և ներդաշնակ զործակցության կապերը մենք տեսանք ուղղաթիւն մանավանդ Ս. Էջմիածնա մեջ.

1945-ի Հայ Ազգային-Եկեղեցական ժողովին առթիվ, Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոս Գևորգ Զ Հայրապետի ողբույն, խոսքին և զործքին մեջ:

Ամենապատիվ Պատրիարք Հայր, իրական Ամենայն Հայոց Հայրապետը Ձեր ճշմարիտ եղբայրն է ի Քրիստոս և այնքալ հովակապետը, որ Սովետական Հայրենիքի պաշտպանության համար մղված կռիվի ծանր, բայց հերոսական օրերուն հանդես եկավ որպէս Ձեզ մարտակից եղբայր, մարտի և հաղթանակի հրավեր կարդալով իր ժողովուրդին: Ու այսօր ալ Ամենայն Հայոց Հայրապետը Ձերդ Սրբազնության կողքին միշտ արթուն և ապահով պահպան մըն է սովետական ժողովուրդներու եղբայրության, և Ձեզ միշտ աղոթակից ըլլալով, Ան, հանուն Հայաստանայայց Աստուածակառույց Եկեղեցվուն, կօրհնէ մեծ և ազնիվ ռուս ժողովուրդը, որոնց զլուրի կանգնած է իմաստուն ու բալ Սպարապետ Ստալին:

Ս. Էջմիածինը միշտ պիտի աղոթէ և պիտի գործէ Սովետական Միութեան ժողովուրդներու եղբայրության, խաղաղության և ազատության, ու անոնց մեծ և միացյալ Հայրենիքին փառքին համար:

Ամենապատիվ Սրբազնագույն Պատրիարք Հայր, ծնկաշոք կաղոթենք առ Ամենակարողն Աստուած, որ պարգեն Ձեզ երկար ու արդյունավետ կյանք և երջանիկ հովութիւն ի ծաղկումն Ռուս Օրթոտոքս Եկեղեցվուն և հուրախություն ռուս ժողովուրդին և անոր Ս. Եկեղեցվուն ճշմարիտ բարեկամներուն, որոնց շարքին կիսողրենք որ դասեք նաև զմեզ հայերս՝ ժողովուրդ և եկեղեցի:

Ամենապատիվ Պատրիարք Հայր, խոնարհաբար կիսողրենք Ձերդ Սրբությունին՝ տվէք մեզ Ձեր սուրբ օրհնությունը:

Առաջնորդական Փոխանորդ Տ. Վազգեն վարդապետի բարի գալուստի խոսքը ողջ-

քին և ռուսներն թարգմանություններ կարդաց-
վեցան Ռեմոկան հոսքուրդի անդամներ

փաստարան Գ. Ասվատուրովի և ասքիսը Ս.
Փափաղյանի կողմից:

ՆՈՐՈՆ ՍՐՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱԼԵՔՍԻ ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ ԽՈՍՔԸ

«Ես շատ ուրախ եմ, որ կայցելեմ Ձեր
Եկեղեցին և համայնքը. որ այնքան սիրով
կապված կռեսնեմ իւր եկեղեցիին:

Ես ձեր Կարողություն, Նորին Սրբություն
Պետրոս Ա-ի հետ մշտապես նամակադուրյա-
մեջ եմ: Ես կհանձնամ ձեր Եկեղեցվո թագ-
մարիվ հովիվները: Անոնցմե շատերուն հետ
ծանոթանալու առիթ եմ ունեցած նաև առ-
տապանմանի մեջ, այսպես՝ Եղիպտոս, Երու-
սաղեմ, Պեյրուր, Անրիլիաս, Քեհրան և այլ
վայրեր:

Ամեն տեղ վայելած եմ անոնց հյուրասի-
րությունը և սխալաբան եմ անոնց կրոնա-
կան ու ազգային հաստատություններուն
վրա: Ով որ եկեղեցական պատմությունը
գիտե, անոր ծանոթ է րե հաջ ժողովուրդը

դոնվելով աղղային ֆաղափական դժվարա-
յույն պայմաններու մեջ, Հայ եկեղեցին
շիրացավ 451 թվին Քաղկեդոնի տիեզերական
ժողովին ղրկել իւր հերկայացուցիչները. որմե
հետո Հայ եկեղեցին առանձնացավ: Ոայց և
այնպես, մենք բոլոր Բրիտանյաններս միե-
նայն լստուածը կալաշունեմ, ուստի և ես
կկարծեմ, որ բաժնված եկեղեցիները նորեւ
կմիանան խաղաղության սուրբ գործին շուրջ
և մենք բոլորս մեր լեզուներով կընենք մեր
պատարադները «որպէս յերկինս և յերկրի»
(այս վերջին բառերը Ն. Սրբությունը ըսավ
Հայերեն լեզվով):

Կորեն եմ ձեզ բոլորդ և ձեր ամբողջ հա-
մայնքը:

Այնուհետև Ն. Սրբությունը թափուրով ա-
ռաջնորդվեցավ Մշակույթի Տան վերի սրա-
հը, նախապես կարճ այցելություն մը տա-
լով գրադարանին:

Վերի սրահին մեջ Հայաստանյան Ճակա-

տի Կեդրոնական Կոմիտեի նախագահ Վա-
հան Դանիելյանը, Հանուն Հիշյալ կառու-
կերպության և Ռումանա՛այ դադուքի, խո-
սեցավ հետևյալ ճառը, որուն ուսանողն
թարգմանությունը կարդաց Դ. Եգիպտայն:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՆ, ԺԱԿԱՏԻ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ ՆԱԽԱԳԱՀ ՎԱՀԱՆ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆԻ ԽՈՍՔԸ

Ձերդ Սրբություն,

Ռումանա՛այ դադուքին համար պատմա-
կան օր մըն է այսօր և մեծ պատիվ մը
Ձերդ Սրբության այս այցելությունը:

Մեզի կատարված այս բարձր պատիվը
Ռուս Օրթոդոքս եկեղեցվո արժանավոր Պե-
տին կողմէ՝ մենք կնկատենք բարձր ուշա-
դրության երաշխիք մը՝ իր 16 դարերու
պատմական հնությունը հպարտ Հայ եկե-
ղեցվո հանդեպ:

Ձերդ Սրբության բարձր ներկայությունը
մեր մեջ շատ բնական կերպով մեր միացե-
րը կտանի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գե-
վորգ Ա-ին, որովհետև մենք, Նորին Սրբու-
թյան հոգեւոր զավակներս, գիտենք թե՛ Ռուս
Օրթոդոքս եկեղեցին և Հայ Լուսավորչական
եկեղեցին մեր ընդհանուր Հայրենիքի մահու
և կենաց ահա՛վոր պայքարի ամբողջ ըն-
թացքին, որ մղվեցավ Գեհեբալիսսիսի մահու
Ստալինի հանձարեղ ղեկավարության ներ-
քո. ձեռք ձեռքի տված լիովին կատարեցին
իրենց պարտականությունը Սովետական

Հայրենիքին և անոր բոլոր ժողովուրդներուն
հանդեպ:

Եվ հայ ժողովուրդը իր Հայրենիքին մեջ,
ինչպես և մենք ի սիրյուտս աշխարհի ցրված
Հայերս, արդար հպարտությամբ մը հետե-
վեցանք երկու եղբայրական եկեղեցիներու
այդ հայրենանվեր ու անզուգական տոգո-
րումներուն և գործերուն, ու ունեցանք այս
գույգ եկեղեցիներու արժանավոր Պետերուն
հանդեպ անհուն երախտագիտության զգաց-
մանքներ:

Ձերդ Սրբություն,

Մեր այս որդիական շքեղ զգացմունքները
կնորոգենք այսօր Ձեզի, և միաժամանակ
կխնդրենք Ձերդ Սրբութենեն, որ հաճիք Ձեր
հայրական օրհնությունը տալու Սովետական
Հայրենիքի այս հեռավոր, բայց հայրենա-
բաղձ զավակներուն, որոնք Ձերդ Սրբության
Բարձր անձին մեջ կտեսնեն այդ Հայրենիքի
արժանավորագույն ներկայացուցիչներին
մին:

Հանդես Ռումանիո Հայաստանյան Ժափատ կազմակերպության և Ռումանահայ գաղութի թույլ տվեց ըսելու Զերդ Սրբության.— Բարի եկաք:

Կցանկանց Զերդ Սրբության կատարյալ առողջություն և կմաղթենք երկար կյանք:

Կեցցե մեր սիրելի Հայրենիքը՝ Սովետական հզոր ու միաձուլ Միությունը:

Կեցցեն սովետական ժողովուրդները:

Կեցցե հայ ժողովրդի ավագ եղբայր ռուս մեծ ժողովուրդը:

Կեցցե Սովետական Միության անդուդական Առաջնորդ Գեներալիսսիմուս Ստալինը:

Կեցցե Ռուս Օրթոտոքս եղբայրական նկեղեցին:

Նվ կեցցե իր արժանավոր Պետը՝ Նորին Սրբություն Մոսկվայի և ամբողջ Ռուսիո Պատրիարք Ալեքսին:

Նորին Սրբություն Պատրիարք Հայրը հետևյալ հակիրճ, այլ սրտալից խոսքերով պատասխանեց.—

«Ես շատ ուրախ եմ և բախտավոր ձեռ

նորդ ձուր, հայ համայնքի և հայ եկեղեցականներու կենացը:

Անմիջապես հետո Ն. Սրբության աչք համարելու մոտեցան Ռեմական և Նորհուրդի

Ն. Ս. Ալեքսի Պատրիարքը Հայ Մշակույթի Տան Ոսկյա Մատյանի մեջ արձանագրում է իր այցելության մասին:

մեջ գտնվելուս, դժբախտաբար սակայն միայն կարճ ժամանակվա մը համար:

Այնուհետև շամպայն հրամցվեցավ: Նորին Սրբություն Պատրիարք Ալեքսին բաժակը բարձրացնելով ըսավ. «Այս առաջին բաժակս կխմեմ Ն. Ս. Գևորգ Զ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի կենացը: Ապա երկուրդ բաժակս կխմեմ ձեռ Առաջնորդական Փոխա-

անդամները, Հայաստանյան Ժափատի և Թաղականության նախագահները ու բազմաթիվ ներկաներ: Ապա Ն. Սրբության մատուցվեցավ Հայ Մշակույթի Տան Ոսկյա Մատյանը, որուն մեջ հաճեցավ գրել հետևյալ նշանակալից խոսքերը.

«Շատ ուրախ եղա այցելելուս համար հայոց շատ գեղեցիկ եկեղեցին և Մշակույ-

բի Տուրք: Կնայցեմ աստուածային օրհնությունը հոգևորականության և ամբողջ հովառաքյալ եամայնիին վրա»:

ԱԼԵԽՍԻ

Պատրիարք Մոսկվայի և համայն Ռուսիա
8 մարտ 1947 թ. Պոլսին

Այնուհետև Ն. Սրբության և Կերկաներու միջև սկսավ սրտագին, ազատ ու անպաշտոնական խոսակցություն մը, որ տեղի չուրջ կես ժամ մը, մինչ մյուս կողմին հյուրասիրությունը կշարունակվեր: Այս ազատ խոսակցության ընթացքին, Առաջնորդական Փոխանորդ Հայրը կխնդրէ Ն. Սրբութենէն, հարմար առիթով մը հաղորդելու Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին իր ապավորությունը: Պատրիարք Հայրը այսպէս կպատասխանէ Տ. Վազգեն վարդապետի խնդրանքին. «Մոսկվա հասնելուս, հեռագրով պիտի հաղորդեմ Գևորգ Զ Կաթողիկոսին իմ այս այցելության և Ձեր ընդունելութենէն ստացած զեղեցիկ տպավորության մասին»:

Ժամը 6, 30-ին Նորին Սրբությանը անգամ մը ևս օրհնելով ներկաները, իր շքա-

խմբով հեռացավ Մշակույթի Տունէն: Բակին մեջ հաղարավոր հայ բազմությունը զեռ կսպասեր Նորին Սրբության, որ ծափերու տեղատարափին տակ հեռացավ:

Ն. Ս. Պատրիարք Ալեքսիի այս այցելությունը իրեն հաջվադրուտ իրադարձություն մը պիտի արձանագրվի մեր համայնքի պատմության մեջ: Այս բարձր այցելությամբ, մեծ, շատ մեծ պատիվ մըն էր, որ տրվեցավ Ռումանահայ գաղութին, որ անշուշտ պիտի հասկնա, թե Ն. Սրբության այս հայրական ժեստը կատարվեցավ իրեն բնական հետեանքը մեր Հայրենիքի՝ Սովետական Հայաստանի ու Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության ունեցած համեստ, այլ իրավահավասար դիրքին Սովետական Միության մեջ և հոն գտնվող բազմաթիվ դավանությունց կողքին:

Հայ համայնքը կատարեց իր պարտականությունը զեղեցիկ կերպով. այս ալ իր վարիչներու բարեմասնությանց պիտի վերագրել, զոր և կարճանագրենք այսուհեղ ամենալի հաճությամբ:

Ա. Տ.

(«Հայաստանեան Ճակատ» թիվ 47, 1947 թ.)

Հ. ԱՐԱՄՅԱՆ

Ս. ՄԵՍՐՈՊԻ ՇԻՐՄԻՆ ԱՌՋԵՎ

Սո՛ւրբ քստեղծիշ, Հայու հոգվոյս ո՛վ հայր և մա՛յր,
Երե ըզբեզ փնտռեցի ես այս հարին տակ,
Ու բերի հոս զով ծաղիկներ և համբոյր տա՛մ
Սոսկ բրնազդո՛վ էր ատիկա, անգիտաբար...

Ո՛չ, հոս չե՛ս դուն, այս կայփին մեջ մեռելական,
Ո՛չ, հոս չե՛ս դուն, ընդհատակյա հարին ներքև,
Դուն կյա՛նն ես քա՛րք, ո՛վ կենուցիշ, կենսապարզ,
Կյա՛նն տրոփուն՝ հափիտյանե՛ր հավիտյան...

Կը կարկաչե մեղրագետակ Հայոց լեզուն,
Այս յեռանց մեջ ու դաշտերուն հայրենական,
Ամենուրեք մեռուպական յո՛ւյս տառեր կան,
Ամենուրեք Հայոց լեզվի բառե՛ր զեղուն...

Հավերժության դուն կապեցի՛ր լեզուն Հայոց,
Հավերժակա՛ն դարձուց ըզբեզ ան իր կարգին,
Քեզ կը սիրենք քրդաբար ու կաքոգին,
Մեզ ենտ ես դուն, միշտ ողջ, ինչպես լեզուն Հայոց...

Սո՛ւրբ քստեղծիշ, Հայու հոգվոյս ո՛վ հայր ու մա՛յր,
Երե ըզբեզ փնտռեցի ես այս հարին տակ,
Ու բերի հոս զով ծաղիկներ և համբոյր տա՛մ
Սոսկ բրնազդո՛վ էր ատիկա, անգիտաբար:

ԻՄ ՀՈՒՇՆՐԻՑ

Ա.

ՍԱՇՆԱՆ ԴԱՆԼԻՒՈՎ

Մեր ուսանողության օրերին, 1879—1882 թվականներին, Մոսկվայում մի հայ երիտա-սարգ էր ապրում, որ ուսանե-լու էր եկեղ. Շնորհալի էր նա ու արեւելյան գեղեցկության տեր.— բոյ-բուսաթ, սեւ-թույր մազեր, վառվռուն աչքեր, կամար ու թուխ հոնքեր, սիրուն ու կոկ կեցվածք, քաղցրահայտ ձայն ունեցող կրակ ու բոց երգիչ էր նա: Մայրաքաղաքի բոմոնդի մեջ հոլանդ ուներ նա, սիրուն աղջիկներին ու գեղանի կանանց խելքամուշ անել գիտեալ... Ո՞րն ասեմ, ո՞րը, մի խոսքով սրտակեղ, սրտակեր մի երիտասարդ:

Մեզ անհայտ է, թե կոնսերվատորիան ա-վարտել էր նա, թե ոչ, բայց ձայնը մշակել էր: Նա իր համար ստեղծել էր երգելու ինք-նուրույն մի ժանր, որի համապատասխան էլ երգեր էր լինարում, իսկ երբեմն էլ գրել պատվիրում... Նրա սիրած երգն էր «Очи черные, очи белые» երգը ու գրա հար ու նը-ման այլ երգեր:

Երգելու պահերին քաղցր ժպիտը խաղում էր նրա դեմքին. նա երգում էր խորը զգաց-մունքով ու երգի հմայիչ հնչյուններով ապ-րում ու ապրեցնում իր ունկնդիրներին: Նրա ձայնը բարձր նոտաներում կարկաչում էր հորդահոս վտակի նման, իսկ ցածր նոտանե-րում՝ խոխոզում ընոնաղբյուրի նման:

Շատ ենք լսել նրա երգերը, սակայն, ո՞վ կարող է նկարագրել այն խովանքն, այն համակ քաղցրությունը, որ պարուրում էին մեր սրտերը նրան ամեն ունկնդ-րողներից. նրա մելանուլչ ձայնը մերթ-վեղեղում, ճախրում էր բարձր ուրբանե-րում, մերթ քաղցալուր դաշլայլում ու մերթ նվաղում, ծորում է թանձրորեն ծափալվե-

լով սփռվում. ոչ մի կեղծ հնչյուն, ոչ մի արհեստականություն, նրա ջինջ ու վճիտ ձայնը խորապես հուզում էր ունկնդիրներին, պատմում նրանց կյանքի, գգվանքի ու եր-ջանկության մասին: Դահլիճի քար լուսնյան մեջ նրա ձայնի ալիքները ծովի խայտաջող ալիքների նման հեղաճկուն տարածվում էին ափերից գեպի հեռուները: Բայց հենց որ օ-ղում մարում էին նրա ձայնի վերջին հնչյուն-ները, դահլիճի քար լուսնյակը վայրկենա-պես փոխարենվում էր խոռվահուլյ ծովի. ո-րոտընդոտ կեցցեներ, խելահեղ ծափերի բուռն աղմուկը փոթորկում էր դահլիճը:

— Բռավո՛ Սաշկա, բռավո՛ Դավիդով:

Բեմը լցվում էր երիներանգ ծաղկեփնջե-րով:

Երիտասարդ շնորհալի երգչի անունը Ա-լեքսանդր էր, ազգանունը Դավթյան. Մոսկ-վայի հասարակայնությանը նա հենց այդ անունով էլ հայտնի էր, բայց ուսական ձևի փոխված ու ժողովրդականացած—Սաշ-կա Դավիդով ձևով:

Ես նրա հետ ծանոթացել էի հորեղբորս՝ Բանաստեղծ Սմբատ Շահազիզի տանը, ուր նա լինում էր երբեմն. հորեղբայրս ինձ նրա հետ ծանոթացնելով ասաց.

— Ծանոթացիր, սա մեր հայրենակիցն է, երգիչ Դավիդովը, անշուշտ լսած կլինես նրա անունը:

Շատ համեստ մարդու տպավորություն թողեց իմ վրա, այնինչ նրա համբավը ան-շափ մեծ էր ու տարածված. նրա հաջողու-թյանների մասին հրաշքներ էին պատմում:

Որպես համբավավոր երգչի ես նրան լավ էի ճանաչում, բայց թե ո՞վ էր նա, ի՞նչպես էր մեր հայրենիքից Մոսկվա ընկել, այդ մասին ես չառ կցկատուր տեղեկություններ ունեի: Հորեղբայրս էլ, կարծեմ, նրա մասին

շատ քան չգիտեիր: Շատ ինչ քիչ հավաստի աղբյուրներից տեղեկացել էի, որ նա վաղարշապատցի էր. լավ ձայն ունենալով նա հայրենի գյուղից Նոռացել էր րախտ որոնելու: Ի պատակով ու առաջին անգամ ռեկկեթիֆիս, ուր հայ եկեղեցիներից մեկում տիրացվի պաշտոն է վարել: Մի օտարազգի հավանորեն տուրիստ, մտնում է եկեղեցի հայկական պատարագ լսելու համար. լսելով տիրացվի ախորժախուր ձայնը, օտարականն այնպես է հմայվում, որ մնում է եկեղեցում մինչև պատարագի վերջանալը. ծանոթանում շնորհալի տիրացվի հետ ու ապա նրան իր հետ Մոսկվա տանելով, հուզում նրա ձայնի մշակման մասին:

Իմ ծանոթությունը տաղանդավոր երգչի հետ հարեանցի էր ու դեռ երկար ժամանակ էլ այդպես հարեանցի մնաց:

Տարիների անցան:

Նա Նոր Նախիջևանի հայոց թեմական դպրոցում տարիներ շարունակ արդեն ուսուցչի պաշտոն էի վարում, երբ մի վերջին անգամ էլ հանդիպեցի նրան Նոր Նախիջևանում ու, բնականաբար, մեր ծանոթությունը նորոգվեց: Ինչպես երևում էր, նա առաջին անգամը չէր, որ այցելում էր այլ շեն հայ դպրոց, որովհետև ծանոթ էր նախիջևանցոց բարբառին, դիտեր ու ճաշակով երգում էր նրանց, իրենց հետ Ղրիմից բերած, երգերը, ինչպես օրինակ՝ Ալ գելիեր, Սյին-հավան, Ղալմուխ-հավան, Զալ ձիին-հավան, Պատին տակը, և այլն:

Նա վարձել էր քաղաքային պարտեզը, որը գտնվում էր հայոց Ս. Գևորգ եկեղեցու մոտ, Նոր Նախիջևանից մոտավոր տասն ուղի մեծ ճանապարհի վրա և հարմարություններ երկու քաղաքների բնակիչների այցելության համար, ուրեմն և որոշ լավով գործն ապավովված էր եկամտի տեսակետից:

Նա իր հետ բերել էր երկու շատ վարպետ ջութակահար ու կազմակերպել ընտիր նվագախումբ, որը կարող էր բաղարարել ամեն մի երաժշտասեր հասարակության պահանջներին:

Այսպիսով, գործի հաջողության համար ամեն ինչ լիակատար էր, և՛ ծառադարձ ու ծաղկազարդ պարտեզը, և՛ երկու անվանի ջութակահարները, և՛ լավագույն օրկեստրը, և՛ երգչի համբավը, սակայն պակասում էր այդ համբավի իսկական տերը, Սաջկա Դավիդովը, կրակ ու բոց երգիչ Դավիդովը, որի մեծ նացորդը, միայն ստվերն էր ներկա: Անուշոք ժամանակը, տարիները դրել էին նրա վրա իրենց անշնչելի կնիքը, շոշափելի դրոշմը: Նա ծերացել էր, շարժվածքը դարձել

էր դանդաղ, գեմքը թորչում էր, մազերն ալեխառնվել. բայց այդ թուրքը դեռ ոչինչ, փառավոր ստվերը, պատկանելի մնացորդն էլ դեռ մի բան արժեին: Գլխավորն այդ չէր. գլխավորը, և մենք կասենք ողբերգականը, այն էր, որ նա կորցրել էր ընդմիշտ իր ունկընդիքների թովոլ ու գերոլ ձայնը... Ո՛ր էր այն կարկաչուն աղբյուրը, այն խոխոջուն աղվաքը, ո՛ր այն ծորուն և ծավալուն քաղցր մեղեդին... Նա այլևս անկարող էր քարծր երգել, նա երգում էր ընչտառտիվով...

Հիշում եմ այդ օրը. Նոր Նախիջևանի մայիսյան սիրուն, արևոտ օրերից մեկն էր. այդ օրը նշանակված էր պարտեզի լապտեր և համբավավոր երգիչը իր առաջին ելույթը պիտի ունենար երկու քաղաքի ընտիր հասարակության առաջ, ժամը տասին արդեն այնքան մարդ էր հավաքվել, որ հանդիսատեսների համար շարված բազմաթիվ աթոռներն ու երկար նստարանները արդեն լրիվ զբաղեցված էին. սակայն մուտքի առաջ դեռ շարունակվում էր տոմսակների վաճառումը ու մարդկանց հոսանքը շեր դադարում: Վերջին պահ հնչեց դանդաղ և նվաղախումբ սկսեց ինչ որ մի ուրախ եղանակ նվազել. նստելու տեղ շունեցող մարդիկ խոնվեցին ու տեղավորվեցին, ով ուր կարող էր ժամը 12-ն էր, որոտընդոտ ծափերը, «Премья, премья» բացականչությունները գնալով խլացուցիչ էին դառնում: Բեմի վրա, վերջապես, երևաց նա. որին սպասում էր հասարակությունը. նա ուտից ցզուլի սպիտակ զգեստ ուներ վրան, իսկ երկար ճեղքված մաղիթը սանրված էին խեմաքով: Մանթի մպիտը դեմքին, վարժ ձևերով նա մի քանի քայլ առաջ եկավ, կանգնեց նվագախմբի մեջտեղը, գլուխ խոնարհեց հասարակության ու սկսեց երգել իր սիրած երգերից մեկը, կարծեմ «Անդրակ աչիք»-ը: Նա հրգում էր մեղմ, երգախառն րեչիտատիվով, բայց այնպես քաղցր ու դուրեկան էր հնչում նրա երգը, որ հմայում էր ունկնդիրներին. երբ վերջացրեց երգը, դարձյալ առաջվա նման որոտընդոտ ծափահարությունների արժանացավ: Նույն հաջողությունը նա մի քանի երգ էլ երգեց. նա երգում էր մեղմեղմ, երգից հետո նվագախումբը ինչ որ եղանակ էր նվագում, ապա հանդես էին գալիս երկու վարպետ ջութակահարները և այնուհետև նորից ինքը որե՛կ երգ էր ծրդում ու այդպես շարունակ...:

Նրա վերջին երգն էր «Ալ գելիեր», որի բառերն արդեն մոռացված են և պահպանվել է միայն սիրուն, սրտառուլ եղանակը. հարսին տանում են իր հոր տնից ու նա լավ բաժանվում է իր ծնողներից: Այս ճրգը նա այնպես սրտահույզ էր երգում, որ ուն-

կընդդիմեցին աշխարհի արտասուք էր քամում, Այնուհետև, որպեսզի լալուց հետո նոր-նախիջևանցոց ուրախացնի, նա մի վերջին անգամ էլ երգեց «Օյին-հավան», որը պարի եղանակով. այդ պարերգը նա ձգտում էր շրվշրվադնելով, ու այնպիսի շարժումներով, որ թվում էր, թի ինքն էլ պարում էր... Եվ իհարկե ստացվում էր մի շատ զավեշտական պատկեր, որ ֆուրոր էր անում:

Նա ամեն օր շէր երգում, շարաթը մեկ կամ երկու անգամ. մնացած օրերին նվագում էր նվագախումբը ու հանգես էին դալիս երկու ղուժակահարները. այդպիսի օրերին ձեռքերը դրանք դրած նա կանգնում էր ռոտունդի մոտ ու լսում երկու ղուժակահարների նվագը. ինչպես երևում էր, նա շատ էր սիրում ղուժակի նվագը:

Այսպես շարունակվեց մինչև օգոստոս, մինչև սեզոնի վերջը: Հասարակությունը շատ գոհ էր: Սկսածուտը Նույնպես դոհացուցիչ էր, այնպես որ ոչ միայն իր ծախսերը ծածկեց, այլ և իրեն էլ որոշ դումար մնաց: Սեզոնի փակումն էլ նույն հաջողությամբ տեղի ունեցավ, ինչ որ րացումը: Երբին-

րանգ ծաղկեփնջերի հետ միասին նրան մի թանգարտեք ընծա էլ մատուցվեց:

Հիշում եմ, թե ինչպես հրաժեշտի ժամանակ խորոված էր պատրաստվել ու մի տասը մարդ էլ բուրդվել էինք մենա ընթացի սեղանի շուրջը: Ինքը երգիչը շատ տխուր էր, նա ասաց, որ հավանորեն սա իր վերջին ելույթը կլինի, որ ինքը չի ցանկանում խզված ձայնով հանգես դալ իր սիրած Մոսկվայի հասարակության առաջ, այն Մոսկվայի, որն իրեն սովորեցրել, փայտայնել, խրատուսել ու վարպետ երգչի համբավին էր արժանացրել:

— Նա իմ հարեցիցից կտրվեյ, հարազատացել եմ Մոսկվային. Մոսկվան իմ երկրորդ հարազատ հայրենիքն է դարձել, ես ընդմիջում կմնամ այնտեղ. բայց խզված ձայնով այլևս հանգես չեմ դա իմ սիրելի մոսկվացիների առաջ. — ասում էր նա ռոտունդին լեզվով:

Նա թեև հայերենը չէր մոռացել, բայց սովորաբար ռուսերեն էր խոսում:

Նա այլևս դրանից հետո նրան չհանդիպեցի: Լսեցի, որ նա վախճանվել է, ճիշտը չեմ հիշում, 1911 թև 1912 թվականին:

Բ.

ՌԱՓԱՅՆԸ ՊԱՏԿԱՆՅԱՆԻ ԻԺԵՇՎ՝ ՊՐՈՖԵՍՈՐ ՎԱՋԱՐՈՍ ԲՈՄԱՍԸ

Պատկանյանի նամակներից մեկ հայտնի է, որ նա յուր մահվանից մի տարի առաջ, 1891 թվ. ամսանը, բժիշկների խորհուրդով, մեկնել էր «Թթու-Ջուր» (Կիսլավոդսկ), իր քրոնիկական քրոնիսիտից բուժվելու համար, մի հիվանդություն, որ այդ ժամանակները օրեցօր զարգանալով նրա օրգանիզմում ադդեն լուրջ վտանգ էր սպառնում նրա կյանքին:

1891 թվականին Կիսլավոդսկում շատ հայեր կային. ես էլ այնտեղ էի: Բոլորս էլ ճանաչում էինք Պատկանյանին. մեզնից շատերի հետ նա անձնական ծանոթություն ուներ. սակայն, նրա ծանոթների մեջ, անկասկած, ամենանշանավորը Վարդապետի համալսարանի ուսուցչապետ բժիշկ Վազարոս Բոմասն էր, որը 1895 թվականին վախճանվեց Յալտայում, հենց այդ նույն հիվանդությունից, որով տառապում էր Պատկանյանը և որից փրկել էր ուղում նրան ինքը:

Մեկ օր երեկոյան, ձրք երաժշտախումբը նվագում էր պարկում ու կուրորտավորները պարել էին խոնվել, ես տեսա Պատկանյանին մի միջահասակ, բարակ-բարակ մարդու հետ զրոսնելիս: Երբ նրանք հասան այն նստարանին, որի վրա ես էի նստած, Պատ-

կանյանն ինձ ձեռքով հրավիրեց ու ծանոթացրեց յուր ընկերոջ հետ: Այդ ինձ անծանոթը Բոմասն էր, որը նոր միայն ծանոթացել էր Պատկանյանի հետ հայտնի Այեքսանդր Մանթայանի միջոցով:

Մենք սկսեցինք միասին զրոսնել. խոսում էր, ըստ սովորականին, Պատկանյանը, իսկ Բոմասը միայն պատասխանում էր նրա հարցումներին ու պարզաբանումներ անում, հոստովանում եմ, հենց առաջին հանդիպումից նա գրավեց իմ համակրությունը իր պարզությունը, քաղցր վարվեցողությամբ, նստակ դատողությամբ ու վերին աստիճանի համահարմարությամբ, նա խոսում էր ժպիտը դեմքին ու ձայնի մի այնպիսի ախորժելի ելնէջներով, որը հատուկ է միայն իսկական գիտնական անձանց: Թեև նա հայերեն լավ չէր խոսում, բայց և այնպես աշխատում էր, մեզ հետ միայն ու միայն հայերեն խոսել, և անշաղար խնդրում էր, որ մենք իր սխալներն ուղղենք: Պետք է ասեմ, որ երբեմն շատ զավեշտական պատկեր էր ստացվում, երբ նա աշխատելով գրական մագուր լեզվով մի որևէ վերացական կամ գիտական միտք արտահայտել, դժվարանում էր, շէր կարողանում ու սկսում էր

իրեն ծանոթ և հարազատ Հաշտարիանի բառերը գործածել:

Այնուհետև ես նրան հաճախակի էի հանդիպում Պատկանյանի հետ միասին: Թոմասը քիչ և այն էլ ի միջի այլոց էր գործնական բժշկությամբ զբաղվում: Խոսքին անդամն էր նա Հյուսիսային Կովկասի հանքային ջրերն այցելում: Նա եկել էր այս անգամ տեղի պայմաններին ծանոթանալու համար միայն, որպեսզի հաջորդ տարում սնդոնի սկզբից հաստատվի էսսենտուկում ու գործնական բժշկությամբ զբաղվի: Ամեն անգամ հանդիպելուց մենք երկար ժամանակ զրուցում էինք միմյանց հետ: Ես նրա պես հայ մարդու շատ քիչ էի հանդիպել: Մեր հայերից ոմանք պախարակելի սովորություն ունեն, բարձր դիրքի տիրանալուց գոռոզանալ, բարձրից նայել իրենց ազգակիցների վրա: Սակայն Թոմասը դեռ էր այդ պախարակչի հատկությունից, նա իսկական, ազնիվ, մաքուր հայի տիպար էր: Երկար տարիներ ապրելով օտարության մեջ ու օտարներով շրջապատված, նա իր սրտի ծալքերում անարատ պահել էր սերը զեպի հայ ժողովուրդը, հայ լեզուն, հայ պրականությունը: Նա ուրախանում էր հայոց զարոնցների հաջողություններով և հրճվում հայ գրականության օր ավուր զարգացումը տեսնելով:

Ապշեցուցիչ էր նրա վերաբերմունքը, նրա բյուրեղային, անշահախնդիր սերը Պատկանյանի հանդեպ: Նա այնպես էր գուրգուրում, այնպիսի սիրով ու նվիրվածությամբ բուժում և խնամում նրան, որ կարելի էր կարծել, թե Պատկանյանից զատ ավելի մը տրեքիմ, ավելի հարազատ մարդ յոնեք այստեղ: Նրանք միշտ անբաժան էին իրարից ու զրոտանքի էին ելնում իրար հետ թևանցով: Կարծեմ նրանք մի հեռավոր ազգակցական կապ էլ ունեին միմյանց հետ, բայց նրանց այդ մտերմիկ հարաբերությունը, անկասկած, այդ հեռավոր ազգակցական կապի արդյունք չէր, այլ նախ և առաջ սիրո, համակրության ու հոգատարության, որ նա, իբրև բժիշկ, տաժում էր յուր բոլոր հիվանդների հանդեպ առհասարակ, և երկրորդն ու ամենազդիսավորը այն մեծ համարմունքի, որ նա ուներ Պատկանյանի մասին, իբրև հայ մտքի և պրականության ներկայացուցչի, իբրև առաջնակարգ բանաստեղծի, և վերջապես այն հուսահատ կացության, որի մեջ դրսևում էր մեր բանաստեղծը:

Ու հաճախ Պատկանյանից ծածուկ Թոմասին հարցնում էի նրա հիվանդության մասին: Նա միշտ էլ հուսահատությամբ պատասխանում էր, որ հույս չկա և որն էլ քան անել անհնար է: անգույժ հիվանդությունն

այնպես էր արմատավորվել, նրա օրգանիզմում, որ բժշկականությունն անզոր էր նրա դեմ մաքառելու: Թոմասն ասում էր, որ ձմեռը նախիջևանում Պատկանյանին ապրելի կարելի: Նա Պատկանյանին խորհուրդ էր տալիս Սգիպտոս գնալ, իսկ եթե այդ անկաշի էր, գոնե Յալտա, Ղրիմ: Հարավային ափերը մեկնե՛լ: ու այս նպատակով էլ մի բժշկական վկայական էր տվել նրան: Արհեստավորաց զարոցք-ի հոգաբարձության ներկայացնելու համար:

Սգիպտոս, Գահիրե, Յալտա, բայց ի՞նչ նյութական միջոցներով, ո՞ւմ գումարներով, չէ՞ որ Պատկանյանի նյութական միջոցներն ծայրահաս սուղ էին, որ նրա ընտանիքը Նոր-Նախիջևանում ապրում էր կարոտության մեջ, իսկ ինքն էլ բուժվում էր հանքային ջրերում ռանմանս (ինչպես ինքն էր ասում) Գևորգի (Քանանյան), հազար մի «մունսափ-ներով» և վիրավորական ակնարկներով ի. արված չնչին օժանդակությամբ և մեկ էլ էսսենտուկում նրա համար հավաքած մի փոքրիկ գումարով:

Յուր սիրելի բարեկամ Պատկանյանի մահից հետո Թոմասը ապրել է ևս երեք տարի, որոնցից միայն մի տարին առողջ վիճակում: Իսկ իր կյանքի վերջին երկու տարում տառապել է թոքախտից, որից բուժվելու համար մի տարին անց է կացրել արտասահմանում, իսկ վերջին տարին էլ Յալտայում:

Կիռավորակուց հետո ես երկու անգամ էլ հանդիպեցի Թոմասին, մեկ անգամ Նոր-Նախիջևանում՝ ուրախ, առողջ վիճակում, մյուս անգամն էլ Յալտայում՝ հիվանդ, հուսահատ վիճակում: Հիշում եմ թե ինչպես Նոր-Նախիջևան եկած ժամանակ նրա մոտ ծանոթներից ու բարեկամներից մի քանիսը ի պատիվ նրան Ս. Խաչ վանքի պարտեզում հումեսո ճաշկերույթ էին սարքել: Նա այն ժամանակ առցված էր գործելու մեծ եռանդով, ապագայի վառվռուն հույսերով և արտաքուստ շէր նկատվում, որ նրա ներսում կամաց-կամաց զարգանում է հիվանդությունը, որը շուտով պետք է ստիպեր նրան զաղարեցնել: ոչ միայն հոսանդուն գործունեությունը, այլ և առհասարակ ամեն մի գործունեություն:

Ճաշկերույթն անցավ շատ ուրախ: Ոգեորված ճառեր արտասանվեցին, փոփրաղեղ բաժակներ դասարկվեցին այդ բարի ու մեծ սպազա խոստացող մարդու կենաց համար: Երբեք չեմ մոռանա մի դեպք, որ պատահեց այդ ճաշկերույթի ժամանակ: Օտարազգի հյուրերից մեկը բաժակ բարձրացրեց և քան-

կաթնուհի հայտնեց, որպեսզի ապագայում բոլոր սզգեքը ձուլվեն ի մի և մարդկությունը մի մեծ ընտանիք կազմեն, առանց ազգի, լեզվի ու կրոնի խտրության: Թոմասը անվրդով, ժպիտն երեսին խմշց աչք կենաց րաժակը և ապա ինքն էլ իր կողմից առա-

ջի էր տեսնել, թի ինչպես թոքախտը երկու տարվա ընթացքում մաշել ու քամել էր նրան: Յալտայում իմ տեսած Թոմասը այնքան ման չէր կիսլավողսկում և նոր-նախիջիանում տեսածս Թոմասին: Նրա առանց աչի էլ վտիտ մարմինը բոլորովին փոքրացել ու

Ռափայել Պատկանյանը և պրոֆ. Ղազարոս Թոմասը

ջարկեց խմել կենաց րաժակ հանուն հայ ազգի զարգացման, բարգավաճման ու պայծառության:

Յալտայում ես նրան տեսա իսկյանքի վերջին օրերին, Արդեն տարին յրանում էր, ինչ նա բուժվում էր Յալտայում: Զարհուրե-

սեղմվել էր, դեմքը սևացել, մաշկը կնճռոտվել, ալքերը փոս ընկել: Կարեյի է ասել, Թոմասից ոսկորն ու կաշին էր մնացել: Սակայն, անփոփոխ էլ մնացել նրա մոտ մի բան, — դեմքի մշտափայլ թաղցր ժպիտը և հանդիստ ու անվրդով, ախորժիկ լնճակցություն ե-

դանակը: Նա անդադար հազալով և ծանր շունչ քաշելով պատմում էր արտասահմանում իր բուժման, Յալտայում քաշած նեղությունների, հիվանդության սաստկացման մասին. հաճախակի էլ հոգնելով շատ խոսելուց, նա նշաններով հասկացնում էր իր տիկնոջը, որպեսզի նա շարունակե պատմությունը: Ինչպես երևում էր, նա արդեն բժշկությունից ձեռք էր քաշել և հույսը դրել միայն երկնային բժշկի վրա. նրա սենյակում կախված էր Տիրամոր պատկերը, որի առաջ վառվում էր անշեշ կանթեղը. նա նույնիսկ հեռագրել էր Հայրիկին և նրա աղոթքն ու «Բհնությունը խնդրել իր համար»:

1895 թվականի օգոստոսի 6-ին ինձ մոտ եկավ Նոր-Նախիջևանցի բարեկրոն քահանա Տեր-Մկրտիչ Գանձապետյանը, որը բարեբախտաբար այդ ժամանակ Յալտայումն էր գտնվում, և հայտնեց, որ ինքը գնում է Թոմասի տունը հանգստյան կարգը կատարելու, քանի որ նա գիշերը վախճանվել էր: Նրա մահվան լուրը ինձ համար, հայտնի բան է, անսպասելի չէր. թեև նա մեկ-մեկ մասն էր գալիս, ծովափի իջնում, կաթ խմելու համար նստում ծովի վրա կառուցված պավիլիոններից մեկում ու ասում էր, որ իրեն լավ է ըզգում և համարյա միշտ նստած էր լինում դուրսը՝ լուր բարձրադիր բնակարանի գեղատեսիլ պատշկամքում, բայց ամեն բանից երևում էր, որ նրա օրերը հաշված էին: Հանգուցյալը հուլիսի շոգերից փախչելով իր կյանքի վերջին օրերին գնացել էր Յալտայի շրջակայքում գտնվող լեռնային հովառուն ամառանոցներից մեկը — Իսարու Այստեղ էլ հենց նա մի փոքր մրսելով զգացել էր վերահաս մահը ու խնդրել իրեն ետ տանել շուտով իր տունը, կնոջ ու երեխաների մոտ:

Տեղ հասնելով հանգուցյալի դագաղը շրջապատված գտանք յուրայիններով ու օտարներով, Ո՛վ ասես, միայն, որ այդտեղ չլինեիր, և՛ օտարազգիներ, և՛ յալտաբնակ հայեր, և՛ Հայաստանի զանազան կողմերից եկած երգչիկացի, սպիւրջի, խարբեղդի, խրնուացի, բոլորը, բոլորը հավաքվել էին օրհնյալ հայի հիշատակը հարգելու Ամեն ինչ կարգին էր. Յալտայի փակված աղոթարա-

նից բերվեցին հոգևոր տխուր արարողության համար անհրաժեշտ իրերը՝ խաչ, շուրջառ, բուրվառ. քահանա կար, իսկ տիրացույուն էր անում տաճկական արհավիրքներից Ղրիմ փախած երգչիկացի ուսուցիչը:

Իր ողջ կյանքը օտարության մեջ անցկացրած, հայ կյանքի, հայ լեզվի, հայ ժամասացության կարոտ հանգուցյալը զոհն մի բանով բախտավոր էր, որ նրա տխուր արարողությունը կատարվում էր իր սիրած հայրենակիցներով շրջապատված ու նրա վրա կարգավոր աղոթքները հայ եկեղեցու հոգնշուն աղոթքներն ու մրմուռներն էին:

Մահվան երրորդ օրը հանգուցյալի դագաղը կնքվեց և մի երկրորդ մետաղյա դագաղի մեջ ամփոփվելուց հետո, ամրացվեց փայտյա արկղի մեջ ու ուղարկվեց Հաշտարխան, որովհետև հանգուցյալի այրին ցանկացավ նրա մարմինը հողին հանձնել հայրենի քաղաքում: Շատ ծանր տպավորություն թողեց իմ վրա այն բուպեն, երբ նավի շղթաները շառաչելով դագաղի արկղը, իրեն ապրանքի հասարակ մի հակ, վեր քաշեցին: Ես երկար ժամանակ կանգնած հետևում էի հեռացող նավի հետզհետե փոքրացող ճրագների մարող լույսին ու ինքս ինձ մտածում.— մահվանացուններիս կյանքն էլ մի ճրագ է, որ քանի դեռ զորություն ունի, վառվում ու բորբոքվում է, իսկ հենց որ վերջանում է զորությունը, կամաց կամաց պլպլում է ու մարում... Թոմասի կյանքի ճրագը սովորական ճանապարհով, սպառվելուց չհանգավ. նա մարեց այն հանկարծակի փոթորկից, որ անակնկալ կերպով տեղի ունեցավ նրա կյանքում — նա դեռ շատ ժամանակ ունեւր հարորոք վառվելու, պայծառ լույս տալու, նրա մարմնու դեռ ժամանակը չէր:

Թոմասը մեռնելուց առաջ ինձ մի թանկագին հիշատակ թողեց. դա մի ոչ անարժեք ոտանավոր էր. «Вечный вопрос» խորագրով, որ նա գրել էր Իսարում: Այս ոտանավորի մեջ ամփոփված են նրա տառապանքից կյանքի վերջին օրերի խոհերը ու մտորումները մահվան մասին: Մտորե տալիս ենք այդ ոտանավորի ոտաներին բնագիրը ու նրա հայերեն թարգմանությունը:

ВЕЧНЫЙ ВОПРОС

Поведай мудрый Дух Исара,
Сияны завесы смерти ты,
Ужель есть жизнь еще за гробом?
Иль это — лишь одна мечта?

ՀԱՎԵՐԺԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ

Խոսի՛ր, իմաստուն ռգի Իսարի,
Բաց վառագույրը դու դամեմ մաքվան
Կա՞ տրդյո՞ւ, աստ՞, կյանք տեղաշարժի,
Թե՞ այդ մի դատարկ երազ է միայն:

Дух, моляны мы, толпа больная,
Чья жизнь висит на волоске,
Чья интересы в жизни этой,
Как дом, стоящий на песке!...

Ведь все пропало, все исчезло
От нас, что радует людей,
Мы—часть испрошенной планеты,
Лишь зло—незримое на ней.

Ничто не вяжет нас с Землею
Холодны мы к ее судьбе...
Маяят нас выся голубые
Влекут таинственно к себе!

Утешь нас, добрый Дух Исара,
Поведай тайну смерти нам,
Ведь здесь конец страданий наших
Начало вечной жизни там?...

Но Дух молчит, молчит упорно
Лишь ветерок в лесу шумит,
Да с неба месяц золотистый
На нас насмешливо глядит.

Как будто шепчет: тщетно ждете,
Миллионы лет пройдут... Но, ах!
Так я сойду со сцены люди,
С вопросом вечным на устах!...

Л. Т.

«Исара», близъ Язты.

30 июля 1895 г.

Աղոթում է ճիվանդ մի քաղմութուն.
Ում կյանքը միայն մազից է կախված,
Ով այս աշխարհում ինչպես խաբխուլ տուն,
Որ շուր ավազի վրա է շինված:

Զե՛ որ բոլոր կոբավ անհարկի,
Հեռացավ մեզնից ամեն ուրախ բան,
Մենք՝ մասն ենք անկոչ այս մոլորակի,
Անտես է այնտեղ շարիք միայն:

Մեզ հոգին արդեն ոչինչ չի կապում,
Նրա քախտի դեմ սառն ենք, անտարբեր,
Խուրք բարձունքներն են մեզ հրապարտում
Ու խորհրդավոր գրավում վեր:

Ափսփի՛ր, բարի ոգի հարի,
Ռացանայտիւր մեզ զաղտնիք մահվան.
Զե՛ որ այստեղ վերջն է տանջանքների,
Այնտեղ եւր սկիզբ— կյանք հավերժական,

Ռայց լուռ է ոգին: Եվ լուռ համառ:
Աղմկում է լուկ ֆամին անտառում.
Եվ լուսինն է մեղմ, կարծես ծաղրաբար
Երկնի բարձունքից մեզ վրա նայում.

Շշնջում կամաց.— սպասում եք գուր,
Միլիոն տարիներ կանցնեն... ա՛խ... կրկին
Կանցնեն այս քնմից մարդիկ ամենուր,
Հավերժական ճարգն իրենց շրթունքին:

Վ. Խ.

Իսար, Զալառայի մաս

Հուլիս 30, 1895 թ.

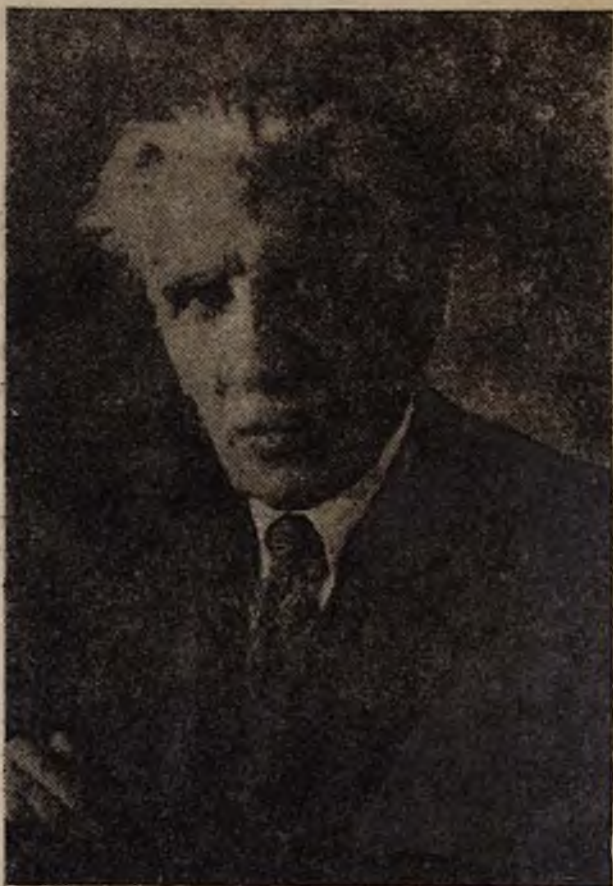
ԴԱՐԵԳԻՆ ԼԵՎՈՆՅԱՆ

Ծանր կորուստ
կրեց հայ բանա-
սիրական գիտու-
թյունը:

Սեպտեմբերի
28-ին 76 տարե-
կան հասակում
վախճանվեց հայ
գրական անդաս-
տանի անխոնջ
մշակ, հայ կուլ-
տուրայի ակա-
նավոր ներկայա-
ցուցիչ, հայ ար-
վեստի պատմու-
թյան քաջատեղ-
յակ մասնադետ,
արվեստի վաս-
տակավոր գոր-
ծիչ, պրոֆեսոր
Գարեգին Լեոն-
յանը:

Բազմավաստակ
գրական աշխա-
տող Գարեգին
Լեոնյանը ծնվել
է 1872 թվին Ա-
լեքսանդրպոլ
(ներկայիս Լեւի-
նական) քաղա-
քում: Նա որդին
է հայ նշանա-
վոր աշուղ Զի-
վանու Տարբական ու միջնակարգ կրթու-
թյուն Գ. Լեոնյանն ստացել է իր ծննդավայ-
րի հայկական ու ռուսական դպրոցներում:
1897 թվին նա ընդունվում է Պետերբուրգի
Գեղարվեստից Ակադեմիան, որի դասընթացն
ավարտում է 1902 թվին: Գեղարվեստից Ա-
կադեմիան ավարտելուց հետո նա վերադա-
նում է հայրենիք ու պաշտոնավարում էշ-
միածնի Գևորգյան ճեմարանում, որպես ար-
վեստների պատմության պասատու:

Դեռ 20 տարեկան հասակից սկսած Գա-
րեգին Լեոնյանը հայտնի է դառնում, որ-
պես բանահավաք: Նա իր մի շարք բանա-
սիրական ուսումնասիրություններով հարբա-
տացնում է հայ բանասիրական գրականու-
թյունը: Նրա առաջին աշխատությունը կը-
րում է Վալա աշուղները խորագիրը: Այս աշ-
խատությունը, Գ. Հախվերդյանի «Սայաթ-

Նովա-ից հետո,
հայ գրական աշ-
խատչում հան-
դեսանում էր
երկրորդ երկա-
սիրությունը՝ նր.
վիրված հայ ա-
շուղներին ու նր-
բանց ստեղծա-
գործությունը:

1894 թվին լույս
է տեսնում Գ.
Լեոնյանի «Հայ
պարբերական
մամուլը» աշխա-
տությունը, որին
հետեւում են նրա
այլ աշխատու-
թյունները:

Խոշոր են նրա
մատուցած ծա-
ռայությունները
հայ կուլտուրա-
յի, գրականու-
թյան ու արվես-
տի զարգացմա-
նը: Բազմաթիվ
խոշոր գործեր
հաղթահարելով
և նյութական մեծ
զոհողություննե-
րի զեղծ նա կա-
րողանում է հրա-
տարակել հան-

րածանոթ «Գեղարունաստ» հանդեսը, նրա շուր-
ը համախմբելով ժամանակի նշանավոր
հայ գրողներին, գրականագետներին ու ար-
վեստագետներին:

Սակայն Գ. Լեոնյանի գիտա-հետազոտու-
կան գործունեությունը ավելի մեծ թափ է
ստանում և նրա գրիչն ավելի թեղմնավոր է
դառնում Հայաստանում սովետական կար-
գեր հաստատվելուց հետո: Զիւր ու անկեղծ
հայրենասեր Գ. Լեոնյանն իր ամբողջ գի-
տությունն ու նախըր ի սպաս է դնում հա-
րադատ Սովետական Հայրենիքի կուլտու-
րայի ու գիտության զարգացման գործին:
Այս ժամանակաշրջանում նա հայ կուլտուրա-
յի, գրականության ու արվեստի զմեռացան
խնդիրներին նվիրված մի շարք հոդվածներ ու
ուսումնասիրություններ է գրում, որոնց թի-
վը մի քանի հարյուրի է հասնում: Սովետա-

կան իշխանության տարիներին, բացի այդ հոգաբաններից ու ուսումնասիրություններից, նա մի շարք աշխատություններ էլ է տպագրում, որոնցից հիշատակության արժանի են «Սայաթ Երվանյի կյանքը և գործը» (1931 թ.), «Հայ պարբերական մամուլը սկզբից մինչև մեր օրերը» (1933 թ.), «Հայ կուլտուրան «Սասունցի Դավիթ» կյանքի ժամանակաշրջանում» (1939 թ.), «Հայ աշուղները և նրանց արվեստը» (1944 թ.), «Հայ գրքի և տպագրության արվեստը» (1946 թ.) «Թատրոնը հին Հայաստանում» և այլն:

Բազմաթիվ են Գ. Լեոնյանի հատկապես հայ արվեստի՝ նկարչության և երաժշտության խնդիրներին վերաբերող ուսումնասիրությունները: Չնայած իր 76-ամյա հասակին ու հիվանդ վիճակին, նա աշխատում էր պատանու քանասիրությամբ իր կյանքի վերջին օրերին անգամ, անկողնում հիվանդ պառկած վիճակում նա չէր դադարում գրել: Սովետական Միության փառապանծ մայրաքաղաք Մոսկվայի ԲՊՕ-ամյակի տոնակատարության օրերին Գ. Լեոնյանը արհամարհելով հիվանդությունը, անկողնում պառկած գրում է չերմ զգալի մունքներով տոգորված իր «Մոսկվան և հայ կուլտուրան» հոդվածը:

Սովետական իշխանության տարիներին Գ. Լեոնյանը շարունակել է զբաղվել նաև մանկավարժական գործունեությամբ: Նա երկու տարի շարունակ պատասխանություններ է կարգացել Երևանի պետական համալսարանում և Մանկավարժական ինստիտուտում, վախճելով ուսանողության ջերմ սերն ու համակրանքը:

Գ. Լեոնյանը Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի Լեզվի և գրականության ինստիտուտի ու Պետական պատմական թանգարանի գիտական խորհրդների անդամ էր: Նա անգամ էր թե՛ Գրուզների միության և թե՛ նկարիչների միության:

Սովետական Հայաստանի կառավարությունը բարձր գնահատելով Գ. Լեոնյանի մատուցած խոշոր ծառայությունները հայ գրականությանն ու արվեստագիտությանը, 1942 թվին, նրա գրական-արվեստագիտական գործունեության 40-ամյակի կապակ-

ցությամբ, շնորհել է նրան արվեստի դաստակավոր գործչի կոչում:

Հոկտեմբերի 1-ին տեղի ունեցավ Գ. Լեոնյանի թաղումը: Բազմաթիվ պրոֆեսոր, արվեստագետներ և կուլտուրայի աշխատողներ իրենց վերջին հրաժեշտը տվին հայ արվեստի, գրականության ու կուլտուրայի ականավոր ներկայացուցիչներից մեկի՝ արվեստի վաստակավոր գործչի, պրոֆեսոր Գ. Լեոնյանի աճյունին:

Երևանի անատոմիկոմի դահլիճում ծաղիկներով ու պսակներով ծածկված գիսնականի դաղաղի շուրջն էր հավաքվել մեծ հասարակություն, ինչպես և հանդուցյալի հարազատներն ու բարեկամները: Հնչում է ջութակի սգո մեղադրիկ նվագը:

— Այսօր մեզանից հեռանում է մեր գեղագիտության չերմ պաշտպանն ու մշակը, մեր գիտական մտքի ու արվեստի անվանի ներկայացուցիչներից մեկը՝ սիրելի Գրաբդին Լեոնյանը, — ասում է քանդակագործ Արա Սարգսյանը, — անվանի գիտնականը մեծ ծառայություն է մատուցել հայ ժողովրդին, հարստացրել է նրա բանասիրությունը, գեղարվեստի, թատրոնի ու կերպարվեստի պատմությունը: Միշտ վստահմամբ նրա իշխանակը:

Հայաստանի սովետական գրողների անունից հրաժեշտի խոսք է ասում Նաիրի Զարյանը:

— Մեր ժողովուրդը կորցրեց իր անխնջ մշակներից մեկին՝ Գրաբդին Լեոնյանին, որը սովետական գրականության համար թողել է հարուստ ժառանգություն և մեծ ավանդ մտքրել հայ ժողովրդի կուլտուրայի մեջ:

Պանթեոնում հանդուցյալին հրաժեշտի վերջին խոսք էն ասում Երևանի Կերպարվեստի թանգարանի գիրեկտոր Ռ. Դրամբյանը և Հր. Զոյարը:

Հանդուցյալի հարազատների ու բարեկամների վեոջին հրաժեշտից հետո, նվագախմբի սգո հնչյունների տակ, հողին է հանձնվում արվեստի վաստակավոր գործիչ, պրոֆեսոր Գրաբդին Լեոնյանի աճյունը:

ՀԱՄԱԹԽԱՐՀԱՅԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿՈՆԳՐԵՍՈՐ

ՔՈՆԿՐԵՍԻ ԴԻՄՈՒՍԸ ՄԻԱՑՑԱԼ ԱԶԳԵՐՈՒՆ

Համաշխարհային Հայկական Փոնկրեսը ճաշագրով մը դիմեց Միացյալ Ազգերուն, առաջարկելով ազատագրել և Հայկական Սովետական Հայաստանին վերադարձնել՝ Ուիլսոնի սահմանազած հայապատկան հողամասը: Հուշագիրը պատրաստված է նայերեն և անգլերեն բնագրերով և երկու բնագիրներն ալ ընդունվեցան միաձայնությամբ և երկաթառն օվսանեաներով:

Հետեւյալը Համաշխարհային Հայկական Փոնկրեսի Միացյալ Ազգերուն կատարած զիմամնագրի նայերեն բնագիրն է.

Աշխարհի շատ մը երկրներն և Միացյալ Նահանգներու ամեն մասերն հայ ժողովրդի հերկայացուցիչներ, թվով 700, գումարելով Հայկական Համաշխարհային Փոնկրեսը Նյու-Յորքի Ուալտորֆ Աստորիա պանդոկին մեջ, ապրիլ 30-ին մայիս 4, 1947, միաձայն որոշումով կոչմանը Միացյալ Ազգերու ռադարակորով դատարանին, ի խնդիր վերջնական և ճիշտ լուծման հայկական հողային պահանջներու, հիմնավորված պատմական իրավունքներով և հանգիստավոր դաշնագրերով:

Հանրածանոթ և անվիճելի իրողություն է, որ Հայկական Հարցը միջազգայնորեն ճանաչվեցավ Պերլինի Վեհաժողովին (1878-ին) և վերջնականապես վճռվեցավ Սևրի դաշնագրով (1920-ին) հայկական պետության մը ստեղծման որոշմամբ, որուն սահմանները ճշտվեցան և գծվեցան երջանկահիշատակ նախագահ Ուուորտ Ուիլսոնի կողմէ, Դաշնակից Գերագույն Խորհուրդի խնդրանքով, և Հայոց այս իրավունքները ավելի զորացան Ատլանտյան Հովտարտակի հռչակած վսեմ սկզբունքներով:

Երկրագնդային երկու թախումներու մեջ հայ ժողովուրդը կողմնորոշվեցավ Դաշնակիցներու և անոնց գինակիցներուն հետ, գիտակցելով, որ այդ պայքարները կմղվեն ռամկավարության և տեղեկերական արդարության համար: Համաշխարհային առաջին և երկրորդ պատերազմներու ընթացքին հայ ժողովուրդը Դաշնակից բանակներուն տվավ

մոտավորապես կես միլիոն զինվորներ և կամավորներ, որոնցմէ շատերը ինքզինքնի պանծացուցին հերոսական քաջագործություններով, մինչդեռ թուրքերը պործոն մասնակիցներն էին լար ուժերու համաշխարհային առաջին պատերազմին, որոնց նպատակն էր ոչնչացնել բարոյականության և մարդկային ազատությանը բարձր սկզբունքները, իսկ համաշխարհային երկրորդ պատերազմի միջոցին թուրքերը գաղտնապես օգնեցին նացիներուն՝ իրեն բարոյացական շեղումը:

Համաշխարհային առաջին պատերազմին հայերու ենթարկված կազմակերպված ջարդերու և ցեղասպանական բռնագաղթի պատմությունը իր հավասարը չունի մարդկային ցեղի տարեգրությանց մեջ, Երկուք ու կես միլիոն հայեր անդթորեն քշվեցան իրենց տուններէն դեպի Սուրիայի և Միջագետքի անապատները: Այդ հսկա զանգվածին մեկ ու կես միլիոն հոգի կորսվեցան իբր հետեւանք ջարդերու, սովամահության, անեանգումի և բազմաթիվ արկածներու: Փշտցան մեր եկեղեցական, կրթական և մշակութային անփոխարինելի դարավոր գանձերը: Եվ միմիայն անհատական և հավաքական բռնագրաված Նյութական հարստությանց հանրագումարը կհասնի երկիւրեւնավոր տուարներու:

Ապրելու կամքը սակայն հաղթանակեց, և հայ ցեղի բնկորները 1920-ին ողջունեցին հաստատումը Հայկական Սովետական Հանրապետության, պատմական Հայաստանի

մեկ տասներորդ և Ուիլսոնի սահմանագծած երկրամասի մեկ շորորդ մասին վրա իր հայրենիքի ապահով մեկ փոքր մասին մեջ հաստատված՝ Հայաստանի աշխատասեր և ազատասեր ժողովուրդը, լծվելով վերաշինական աշխատանքի, ապացույցը տվավ իր ստեղծագործական ոգիին, և հաջորդող տարիներու միջոցին՝ հառաջդիմեց արդյունաբերությանը, ծաղկեցավ երկրագործական տնտեսական, և հրաշալի նվաճումներ արձանագրեց մշակութային մարզի մեջ: Այսպիսի փայլուն իրականություն մը և պայծառ ապագա մը իր ալքին առջև, Հայաստանի ժողովուրդը սկսավ ավելի վառ հույսով նայիլ դեպի գալիքը և փորձեց ազդու միջոցներ ստեղծել վերջնական հայրենադարձի համար իր այն ազգակիցներուն, որոնք իրը արդյունք անգութ թրջական ընտագաղթի, ցրված են աշխարհի շորս ծագերը և որոնցմե շատերը երեսուն տարի ի վեր տարագրության մեջ կապրին՝ մատնված հուսահատության և զուրկ կյանքի տարրական կարիքներեն և մարդկային իրավունքներեն:

Թրջական բարբարոսության այս աստանդական զոհերու թիվը կհասնի մոտավորապես մեկ ու կես միլիոնի: Անոնց իրենց հայ-

Համաշխարհային Հայկական Քոնկրետի Դիվան

(«Ժողովուրդ», հունիս 13, 1947 թ.)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔՈՆԿՐԵՍԻ ԴԻՄՈՒՄՆԱԳԻՐԸ ԿՆԵՐԿԱՑԱԾՎԻ ՄԻԱՑՄԱՆ ԱԶԳԵՐՈՒՆ

Հունիս 5-ին, հինգշաբթի օր, Առաջնորդ Տ. Տիրան նպիսկոպոսի գլխավորությամբ երեք հոգիներ ապագամավորություն մը Միացյալ Ազգերու Քարտուղարության ներկայացուց Համաշխարհային Հայկական Քոնկրետի Դիմումագիրը, որով կառաջարկվի Հայոց հողային պահանջը դնել Միացյալ Ազգերու օրակարգին վրա, և արդար ու հաստատակամ վճռով մը, Ուիլսոնի սահմանագծած Հայապատկան հողամասը միացնել Հայկական Սովետական Հանրապետության:

Ապագամավորության մյուս անդամներն էին՝ վերապատվելի Մ. Ք. Գալաճյան և Ազգային Խորհուրդի Տնօրեն Պետրոս Թերլյան:

Քարտուղար Քրիկյի Լին նվրտյալ դացած ըլլալով, պատգամավորությունն ընդունեց անոր տեղականներն մեկը՝ Տոքտոր Փրոտիշ, յուզույալով Տեսակցությունը տեղեկեց կես ժամ:

Ապագամավորությունը Տոքտոր Փրոտիշին հանձնեց Համաշխարհային Հայկական Քոնկրետի Դիմումագիրը Միացյալ Ազգերուն, Արտաքին Գործոց Նախարարներու Խորհուրդին մատուցված Ազգային Խորհուրդի Հուշագիրի պատճենը և մեկ օրինակ «Արմինիա Ռիպորտ» գիրքին, որ Ազգային Խորհուրդի հրատարակությունն է:

(«Լրաբեր», հունիս 7, 1947 թ.)

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՔՈՆԿՐԵՍԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ԿՀԱՆՁՆՎԻ ՄԻԱՑՄԱՆ

ԱԶԳԵՐՈՒ ԵՎ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՑԱՑՈՒՑԻՋՆԵՐՈՒՆ

Կանխօրոք եղած ժամադրության համաձայն հունիս 5-ի առավոտուն Միացյալ Ազգաց Քարտուղարության ներկայացուցիչ

Տոքտ. Փրոտիշի հանձնվեցավ Համաշխարհային Հայկական Քոնկրետի այն որոշումագիրը, որ կպահանջե Ուիլսոնի գծած Հա-

յաստանի սահմաններուն որոշումին գործադրությունը, ներկայացված սույն որոշումնագրին լման պատճենը արդեն ներկայվելով մամուլին մեջ Համաշխարհային Հայկական Քոնկրետի վերաբերմամբ:

Պատվիրակությունը կգլխավորեն Առաջնորդ Սյրապան Տիրան նախկին պատերազմի զորավար և Հայկական Քոնկրետին և որուն կընկերակցեն Վեր. Մ. Գալանյան քարտուղարը և Պետրոս Կ. Թիրյան՝ տնտեսներ Քոնկրետին: Այս մատուցված որոշումնագիրը մաս ալիսի կազմեմ Հայկական Հարցի պաշտոնական թուղթերուն: Ըստ Միացյալ Ազգերու Զարթոյրին, ոեւ նյութ օրակարգի հարց կազմելու համար պիտը է առաջարկվի Միացյալ Ազգաց անդամ երկու կառավարության մը կողմեն: Այս այցելություն տեղեկագրությունը երկայլ օնյու-Յորք Ռայմզ-ի հունիս 6-ի թվով:

Հունիս 6-ին նույն պատվիրակությունը կանխորդ եղած կարգադրությամբ, ընկունվեցալ նաև Ամերիկայի Միացյալ Ազգաց ներկայացուցիչ Ուորրեն Օսթրինի ներկայացուցիչին կողմի, որուն մատուցվեցալ որոշումնագրին մեկ պատճենը:

Այս այցելությունը շարունակությունն է մայիս 12-ի պատվիրակության, որ այցելեց Ուաշինգթոնի Արտաքին Գործոց նախարարի տեղակալ էլիսընի:

Այս երկրորդ այցելության ընթացքին նաև տրվեցալ օրինակ մը ալն նամակեն, որ Համաշխարհային Հայկական Քոնկրետի վարչությունը ստացած էր Միացյալ Ազգաց քարտուղարի՝ Ռիկլի Լիի գրասենյակին, որուն մեջ կհանձնարարվի զիմել Ամերիկայի ներկայացուցիչին՝ մասնավորապես նախաձեռնելու որոշումնագիրը Միացյալ Ազգաց օրակարգի վրա դնելու հարցը:

Այս այցելությունը, որ գրեթե մամ մը տեղեց, եղալ շատ սիրալիք և հարգելի ներկայացուցիչը ուշի ուշով լսեց և քարտեզի վրա հետեցալ Ուիլսոնի գծած սահմաններու և ներկա Հայաստանի սահմաններու հարաբերություններուն: Անիկա խոստացալ տնտեսապես խնդիրը Ուաշինգթոնի Արտաքին Գործոց նախարարության ուսումնասիրության ենթարկել և մեզ տեղեկացնել մեր կառավարության դիրքը այս հարցին վերաբերմամբ:

Այս երկու այցելություններու ասիլով հանձնվեցան պատվիրակության կողմեն խորամուկ պատրաստված ներածական նամակներ, Մոսկվա, մարտ 1947-ին գումարված Արտաքին Գործոց նախարարներու ժողովին Ազգային Խորհուրդի մատուցած հուշադրեն օրինակներ և երկու հաստ «վերածնած Հայաստան» գրքեն, Տիրան Մորազանի ներածական ստորագրությամբ, իրը հիշատակ մեր այցելության:

ՏՆՈՐԵՆ՝ ՊԵՏՐՈՍ Կ. ԹԻՐԳՅԱՆ

10 հունիս 1947

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔՈՆԿՐԵՏԸ ՊԱՆԾԱԼԻ ՄԵԿ ԷԶԸ ՍՓՑՈՒՌՔԻ ՀԱՑՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՍՈՒԹՅԱՆ

(Պաշտոնական անդեկագրություն)

Համաշխարհային Հայկական Քոնկրետը այլևս կկազմե պանծալի էր մը Միջուղի հայության պատմության մեջ: Ամերիկայի Ազգային Խորհուրդի նախաձեռնությամբ սարքված այս մեծ հայկազույթը, իր տնտեսական մեջ իրը պատմական և եզակի դեպքը, պանծվեցալ մեծ հաջողությամբ, դերադանցելով ամեն տեղեկություն:

Առաջին անգամ, էր, որ այսպան հսկա և իսկապես ներկայացուցչական համաժողով մը տեղի կունենար հայոց մեջ: Երբ նկատի առնվի երթնակության դժվարությունները և արտասահմանի հայ գաղութներու տնտեսական աննպաստ պարագաները, իսկապես հանդուգն և խիզախ գործ մը նախաձեռնած էր Ամերիկահայ Ազգային Խորհուրդը:

Ջարմանալի չէր, որ պանծեցան կարևոր անհատներ, որ խորհուրդ տվին հետաձգել Համաշխարհային Քոնկրետի նկատելով հանկարծական վատթարացումը Միացյալ Նահանգաց և Խորհրդային Միության հարաբերություններուն, և աննպաստ քաղաքական տրամադրությունը՝ իրեն որդյունք Թուրքիա հանդեպ Ամերիկայի բռնած բարեկամական դիրքին, վախ հայտնվեցալ թի մի պուցե ներկա պարագաներու տակ, այս տեսակ հայկական ձեռնարկ մը անախորժ թվի Ամերիկյան կառավարության և հանրության առջև վնաս բերե մեր դատին:

Ուրախ ենք ըսելու, սակայն, որ Քոնկրետը

Հանդիսացավ անհախճաբար հաշուարկային մի առնել տեսակետի, և հույսխակ ամենին թերահավատները սիրահամար խոստովանեցան, թե իրենց գուշակախոսները և վախճանները անտեղի էին: Այսպես ալիս բացորոշ է, որ Համաշխարհային Քոնկրետը սարքված էր ճիշտ հոգեբանական ժամանակին, և պատե՛լ առիթ մը բնծուլեց ամերիկյան հանրային կարծիքը մշակելու ի նպատակ հայ պատին, նույնպես Քոնկրետի միջոցով կտրելի

դարձավ ամերիկյան կառավարության պաշտոնապես և ազդուորեն հիշեցնել, թե ինքը բրած է հանձնառություններ հայոց հանդիպ, և թե հայոց հուշային պատանջները, հիմքն ունենալով նախագու՜ միջազգային սրտամտները այժմեական միջազգային հարց մըն է, սրտն յուժումը կարևոր է տեսական խաղաղություն հաստատելու համար: Մերձավոր Արևելքի մեջ, քանի որ այդ երկրամասն մասնավոր շահագրգռության առարկա դարձած է ամերիկյան կառավարության համար:

ՃԱՆԿԵՐՈՒՅԹԸ ԵՎ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՒՄԸ ԺԱՂՈՎՐ

Ապրիլ 30-ի իրիկյան Ուսուցիչ Ասիոքիայի փառավոր ճաշկերույթի մասին բոլոր հայ թերթերն ալ գրեցին մատրամասն սկարադրություններ, Այս ճաշկերույթը, որ 900-է ավելի անձինք ներկա էին, թե իր շնորհակամբ, թե իր բազմությունը և թե իր քաղաքական և պատմական հանդամանքով մտնեն նշանակելի մեկ հովաքույթին է մեր ժամանակակից հայ պատմությունը: Հան հայ դատի ի նպատակ դրավոր կերպով պատահալովեցան մեր ամերիկայի բարեկամներին Չարլս Մուրի—նյու Հեմշիրի ծերակառական, Տորթուր Բեյմրնո Ուսուցիչ— բատիոյի նշանավոր վերժանող և հատին Սմիթ— Հայ Իրավանց Ամերիկյան Հանձնախումբի առնապետ: Ինչպես նաև Ամերիկահայ Առաջնորդ Ժիրան Յախսկուպոս Ներսիսյան, զորավար Հայկ Շեքերճյան, փրոֆեսոր Հարություն Տատուրյան, և նշան հահինյան— առնապետ Ամերիկահայ Ազգային Խորհուրդի, և արտասահմանի ու Ամերիկայի կարգ մը պատգամավորներ:

Մայիս 4-ի Քարնեկի շուրի հրապարակային ժողովը եղավ նույնքան ներշնչող և պատմական հովաքույթ մը ամերիկահայ տարեգրության մեջ: 2,700-ն ավելի խումբ բազմություն մը լեցված էր հսկա ժողովարանը, որոնց մեջ էին 700-ն ավելի արտասահմանի և ամերիկահայ պատգամավորներ: Ամերիկայի մեր ազդեցիկ բարեկամներն Վեր. Բալլերա Սրբ, Ամերիկյան Եկեղեցիներու Հայոց ի նպատակ կազմված Հանձնախումբի առնապետ, Տորթուր Յիրենց Քինկալըն — բատիոյի նշանավոր վերժանող, Մամրոն Արքեպիսկոպոս Գալֆայան՝ Ամենայն Հայոց Հայրապետի ներկայացուցիչը, Նշան Շահինյան, զնգապետ Սարգիս Հարդարյան, Ավետիս Տերոնյան և ուրիշներ: Կարճ միջոցի մը մեջ գոյացավ 33.000 տոլարն ավելի գումար մը հայ դատի ի նպատակ:

Ժողովին ամենն հուզիլ մասն էր, երբ

տիկին էլրնոր Ուիլսոն Մերրոու, հայոց ջերմ բարեկամ նախագու՜ Ուիլսոնի պատերը, բեմին վրա երեցով և կարճ ուղերձ մը բրով սղեկոչելով իր հայրը և տնոր խախալաղատությունը և հայոց հանդիպ տաժաժ իր մասնավոր համակրանքը:

Այդ պատմական սրահը թիլ անդամ հանդիսատես եղած է այսքան խաղաղապա և անդուր հայրնախալովյամբ լեցված ներշնչող ժողովի մը, որը շարունակ վառ պիտի մնա ներկաներու հիշողության մեջ:

Հայկական Քոնկրետի մեկ համատու, բայց ամբողջական, տեղեկատվությունը, որ պիտի բաղկանա մատավարապես 40 էջեր, սրղեն մամլո տակ է և քիչ ասենն յույս պիտի տեսնու Մրապիր կա նաև հրատարակելու ավելի մեծ և մանրամասն հատոր մը, այս պատմական համաժողովին կարևոր առնախոսություններով և պատկերներով, մտավոր ապագային: Մինչև ասոնց լույս տեսնելը հայ ժողովրդին տեղեկություն մը տված ըլլալու համար, կոտանք վիճակագրական ամփոփումը, որ իվանշաններով կցուցնե ժողովուրդին մեջ տրինցա հետաքրքրությունը և զանգվածային մտանկցությունը այս Քոնկրետին, ինչպես նաև անոր ողջան ներկայացուցչական ըլլալու հանդամանքը:

ՊԱՏԳԱՄԱՆՈՐԱՐՈՒ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԹԵՂԷ

715

Ներկա եղող կազմակերպություններու թիվը

70

Ներկայացված երկիրներու թիվը

22

Արասահմանը ներկայացնողներու թիվը

62

Արասահմանն եկող պատգամավորներու թիվը

26

Արասահմանը ներկայացնող Ամերիկայի պատգամավորներու թիվը

36

Միացյալ Նամանգներու ներկայաց- ված ֆաղաֆներ	76	Կանանց Միությաններու պատգա- մավորներու թիվը	37
Ազգային Խորհուրդի երեք կազմա- կերպություններու պատվի- րակներ	282	Երիտասարդական Միություններու պատգամավորներու թիվը	45
Ազգային Խորհուրդի երեք կազ- մակերպություններու մասնա- նյութերու թիվը	148	Դադարները ներկայացնող պատ- գամավորներու թիվը	34
Հայրենակցականների եկած պատ- գամավորներու թիվը	219	Մասնավոր հրավերով պատգամա- վորներու թիվը	33
Հայրենակցական Կեդրոնական Մարմիններու թիվը	46	Հ. Բ. Ը. Մ. մասնաճյուղերի ընտ- րված պատգամավորներու թիվը	11
Հայրենակցական Մասնաճյուղերու թիվը	117	Հ. Բ. Ը. Մ. ներկայացուցած պատ- գամավորներու թիվը	9
Առաջնական և Ավետարանական եկեղեցիներու պատգամավոր- ներու թիվը	60	Հաշվերույթին ներկա եղողներու թիվը	900
Ներկայացված եկեղեցիներու թիվը	31	Փոքրիկ ժողովներուն ներկա ե- ղողներու միջին թիվը	1000
		Փարենկի Հոյի ժողովին ներկա ե- ղողներու թիվը	2700

ՆԵՐԿԱՅԱՑՎԱԾ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒ ԱՄՓՈԹՈՒՄ

1. Ներկա եղած և մասնակցած են այս համագումարին Հայ Առաքելական Եկեղեցի-
ի Արևելյան, Փալիմոնիոն և Միջին Նա-
հանգներու թեմերու առաջնորդները իրենց
Կեդրոնական, Վարչություններով և բոլոր
քարձրաստիճան եկեղեցականներով, ինչպես
նաև թեմերու կողմից և անոնց հոգաբարձա-
կան ներկայացուցիչներով:

2. Հայ Ավետարանական Միությունը իր
Վարչությունով և շատ մը եկեղեցիներու հո-
լիվներով և հոգաբարձուքություններով:

3. Ազգային Խորհուրդը կազմող երեք կազ-
մակերպությանց վարչությունները, իրենց
բոլոր մասնաճյուղերով:

4. 46 Հայրենակցական Կեդրոնական Վար-
չություններ իրենց 117 մասնաճյուղերով:

5. Հ. Բ. Ը. Միություն 11 մասնաճյուղեր:

6. 10 այլ և այլ կազմակերպություններ,
կրթական, լեզվական, կանանց, երիտա-
սարդաց, մտավորական, և օժանդակ կազ-
մակերպություններ իրենց պատվիրակներով:

7. Շատ մը քաղաքներ ներկայացված են
մասնավոր ընտրված պատգամավորներով:

8. Մասնավոր հրավերով ներկա եղած և
մասնակցած են ցոնկոսին ականավոր ազ-
գային դեմքեր, մտավորականներ, առևտրա-
կաններ, եկեղեցականներ, բժիշկներ, փաս-
տաբաններ, թերթերու թղթակիցներ, հրա-
պարակագիրներ և արվեստագետներ:

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՓՈՆԿՐԵՍԻ ՍՏԱՑԱԾ ՀԱՄԱՋԳԱՅԻՆ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒ- ԹՅՈՒՆԸ

Փանի մը Եր առաջ ստացանք Վեհափառ
Հայրապետի Սրբատառ Կոնդակը՝ ուղղված
Համաշխարհային Հայկական Փոնկրեյին,
որը ամբողջությամբ լույս պիտի տեսնե հայ
մամուլի մեջ կարճ ատեններ:

Հայաստանին եկած հեռագիրները արդեն
Լրեցան հայ մամուլի մեջ: Անկե զատ

շնորհավորական և քաջալերական հեռագիր-
ներ և պատգամներ ստացված են այս առ-
թիվ հետևյալ երկրներե և ունենավորու-
թյուններե, որ դրական ապացույց են այս
համագումարին վախճած ժողովրդականու-
թյան և անոր ներկայացուցչական հանգա-
մանքին:

ԱՐՏԱՍՈՂՄԱՆԻ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻ

Փարեգին Ա Կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլի-
կիոյ
Կյուրեղ Ա Պատրիարք Երուսաղեմի
Արտավազդ Արքեպիսկոպոս Սուրմեյում—
Կաթողիկոսական Պատվիրակ Եվրոպայի,
Շեքերի վարդապետ Փայուսոյան— հովիվ

Լոնտոնի Ս. Սարգիս եկեղեցի:
Վազգեն Վարդապետ— Առաջնորդական
Փոխանորդ Ռոմանիոյ
Փարեգին Արքեպիսկոպոս— Կաթողիկո-
սական Պատվիրակ Հարավային Ամերիկա-
հայոց:

ՊԱԼՔԱՆՆԵՐՆԵՆ. ԵՎՐՈՊԱՑՆԵՆ. ԵՎ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔՆԵՆ

Յերանոս—Փարիզէն՝ Ա. Ասաաուրյան, գաղութի կողմանէն:

Ռումանիա—Պուրբեշէն՝ Դանիւլյան և տոմար Թիւրաւյան, ճկեղեցվո հոգաբարձության կողմանէն:

Պառնստին—Հայֆայէն՝ Ճօրն Կարապետյան, Հառաքողիմակոս Միութեան կողմանէն, Հակոբ Մարտիրոսյան, խմբագիր Միութեան թերթի:

Եգիպտոս—Գահրեբէն՝ Ա. Սարուխան, Սիւննեայան, Ազգային հորհուրդի կողմանէն: Կիպրոս—Նիկոսիա՝ Տիովլեթյան, Օ. Վեֆիլյան, Հայ Բարեկամներու Միութեան:

Նգիպտոս—Աղեքսանդրիայէն՝ Խալէլյան, Ազգային հորհրդի կողմանէն:

Պուկարիա—Սոֆիայէն՝ Դաբրիել Դաբրիլյան, Ընդհանուր պատգամավոր:

Սուրիա—Հալեպէն՝ Տոփուր Խաչատրյան, Ազգային հորհրդի կողմանէն:

ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԿՐԻԱԳՈՒՆԴԵՆ ԵՎ ԽԱՂԱՂԱԿԱՆ ԿՂԱՆՆԵՐՆԵՆ

Պրագիլ—Սան Փափլո՝ «Հայաստանի Զայն» Տըշ Ինսիդ կղզիներէն—Պաթափայի Հայոց կեղեցիկ հոգաբարձութենէն:

Ուրուկվայէն—Մոնթեփիտոյի Ազգային հորհուրդէն:

Քուլա—Հափանայէն՝ ընտրված պատգամավորներ Հակոբ Յաղճյան, Կարսպիտ Աղոյան, Մուշեղ Թերզյան:

Քուլա—Հափանայէն՝ Հայ Հառաքողիմական Միութենէն:

Արժաթիւն—Պուենոս Այրեսէն՝ Հաճնու Երիտասարդաց Միութեան, Հայ Երիտասարդաց Կեդրոն, «Հայ մամուլ», Բուլթանիո Միութենէն:

Միացյալ Նահանգներու ամեն կողմերէն այլ և այլ անհատներ և կողմակիցութեաններ ստացած ենք 25-ի ավելի շնորհավորական հեռագրեր:

Իսկ հետեւյալ անանավոր անձներն ստացած ենք գրավոր շնորհավորականներ և մաղթանքներ.—

Հ. Բ. Ը. Մ. Կեդրոնական Վարչութիւն:

Թուրքի Մամուլյան

Ատն Սյուրմեյան

Էմանուել Կարանդյան

Յարիել Քուրի, Սուրիո Միացյալ Ազգաց ներկայացուցիչ:

Էտուարտ Խորուա, Լիբանանի Հյուպատոսի օնգակալ:

Էմմենֆըս Րոզուտտովալի, Փոլսնտայի Հյուպատոս:

Մեֆրս ուէպը:

Րեյմընտ Կրեհմ Սուրիկ, ստորոյի հռչակավոր խոսող:

Մաւ Էսաի Շիմուն, ասորիներու Կաթողիկոս և Պատրիարք Արեւելքի:

Փոլ Տոսըն Էտի, Նախագահ Առեւելքի գլխի:

Յիւրեյլո Լա Կուսարիա, Նախկին քաղաքապետ Նյու Յորքի:

Ա. Ճ. Սեպեր, Քոնկրեսմէն:

Սեներքը Քլոտ Փեփիլը:

Սեներքը Ի. Ս. Ճաւսը:

Սեներքը Ա. Սմիթ:

Սեներքը Ն. Ա. Լաւ:

Սեներքը Ի. Մ. Այվզ:

ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒՄ Ե՝ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁ ՀԱՅՏԵՐԻ 1947 ԹՎԻ ՔԱՐԱՎԱՆՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆՈՒՄԸ ՀԱՅՐԵՆԻՔ

ԵՐԵՎԱՆ, 5 սեպտեմբերի.— Երկու հատուկ զնացքներով Բաթումից Երևան ժամանեց արտասահմանից վերադարձող հայերի մի մեծ խումբ:

Հայրենադարձներին կայարանում դիմավորեցին Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից արտասահմանյան հայերի ըն-

դունման և տեղավորման կոմիտեի ու Երևանի քաղաքային Սովետի ներկայացուցիչները:

Ժամանած հայրենադարձներին 174 բնականից տեղավորվեցին Երևանում, 90 ընտանիք էլ՝ նոր Բայազետի, Կոտայքի և ռեսպուբլիկայի այլ շրջաններում: (ՀՀԳ)

ԿԱՀԻՐԵ, 5 սեպտեմբերի (ՏԱՍՍ).— Ալեքսանդրիայից սովետական «Պոբեդա» շոգենավով Սովետական Հայաստան մեկնեց 1655 մարդուց բաղկացած հայերի մի խումբ: Խմբի կազմում կան բանվորներ, արդյունաբերության, զանազան ծառայության բարձրորակ մաս-

նագետներ, բժիշկներ, դիտական աշխատողներ, աշխատանքի և այլ պրոֆեսիոնների պատկանող անձինք:

Մեկնողներին ուղևորում էին Կահիրեի և Ալեքսանդրիայի տասնյակ հազարավոր հայեր:

ԲԵՅՐՈՒԹ, 7 սեպտեմբերի (ՏԱՍՍ).— Երեկ Բեյրութի նավահանգստից սովետական «Պոբեդա» շոգենավով 2.500 հայեր Միրա-

յից և Լիբանանից մեկնեցին Սովետական Հայաստան:

ՓԱՐԻՉ, 7 սեպտեմբերի (ՏԱՍՍ).— Ֆրանսիացիներ գործակալության հաղորդագրությամբ սեպտեմբերի 5-ին 3.000 հայեր սո-

վետական «Ռոսսիա» շոգենավով Մարսելից մեկնեցին ՍՍՌՄ:

ՀԱՅՏԵՐԻ ԵՎ ՎՐԱՑԻՆԵՐԻ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ ՖՐԱՆՍԻԱՅԻՑ

ՄԱՐՍԵԼ, 8 սեպտեմբերի (ՏԱՍՍ).— Ռոսսիա էլեկտրանավով այստեղից հայրենիք մեկնեց 25 տարի Ֆրանսիայում ապրող հայերի ու վրացիների մի մեծ խումբ, թվով 3.202 մարդ: Մեկնողների մեջ կան գիտության և արվեստի աշխատողներ, ինժեներներ, բժիշկներ, տեխնիկներ, միևնույնից և որակյալ բանվորներ, ռեստորան էլեկտրահամվի մեկնումից առաջ տեղի ունեցավ միտինգ, որտեղ հանգեսն անցավ էլեկտրատեղի

նավապետ Գոգիդիձեն, Ֆրանսիայում ՍՍՌՍ դեսպանատան խորհրդական Ալբրաժովը, հայկական ազգային ճակատի նախագահ Մարմարյանը, Միտինգի մասնակիցները ողջունելի հեռագրեր ուղարկեցին ընկեր Ստալինին, Ինչպես նաև Հայկական ու Վրացական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետներին:

Մեկնողներին ուղևորելու համար հավաքվել էին մոտ 30 հազար մարտիցիներ ու փարիզեցիներ:

ԲԱԹՈՒՄԻ, 12 սեպտեմբերի (ՀՀԳ-ի հատուկ թղթ.).— Բաթումիի նավահանգիստը մեկը մյուսի ետևից ժամանում են շոգենավեր՝ հայերի նոր խմբերով, որոնք վերադառ-

նում են արտասահմանից հայրենիք՝ Սովետական Հայաստան: Վերջին օրերս «Չուկոտկա», «Պոբեդա» և «Ռոսսիա» շոգենավերով այստեղ ժամանեցին մոտ 10 հազար հայեր:

Հունաստանից, Եգիպտոսից, Սիրիայից, Լիբանանից, Ֆրանսիայից: Ժամանածների մեջ կան զանազան մասնագիտության տեր բարձրորակ շատ բանվորներ: Ֆրանսիայից ժամանել է կատուցող բամբակների, դերձակների, կոշիկավորների, սեփեղիների և այլ

մասնագետների մի մեծ խումբ: Սիրիայից ժամանել են բազմաթիվ գյուղացիներ: Բուլղարիում ժամանածներին ցույց տրվեց ջերմ ընդունելություն: Կարճատև խնդրուհի հետո նրանք հատուկ գնացքներով կենդանի Սովետական Հայաստան:

ԵՐԵՎԱՆ, 19 սեպտեմբերի.— Սեպտեմբերի 18-ին հատուկ գնացքով Բաթումիից Երևան ժամանեց Հունաստանից Սովետական Հայաստան վերադարձող հայերի մի նոր խումբ: Կայարանում եկվորներին դիմավորեցին Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից արտասահմանյան հայերի ընդունման և տեղավորման կոմիտեի, Երևանի Քաղսովետի

և այլ կազմակերպությունների ներկայացուցիչները:

Խումբը բաղկացած է 236 ընտանիքից: Նրանց մեծ մասը բանվորներ, գյուղացիներ և արհեստավորներ են: Եկվորներից 90 ընտանիք տեղավորվեցին Երևանում, մնացածները՝ Եջմիածնի, Հոկտեմբերյանի, Ապուրա-նի, Ախտալի, Կոտայքի և Սևանի շրջաններում: (229)

ԵՐԵՎԱՆ, 23 սեպտեմբերի.— Երեկ, սեպտեմբերի 22-ին, հատուկ գնացքով Երևան ժամանեց Ֆրանսիայում ապրող հայերի մի նոր խումբ: Ժամանածների թվում կան մտավորականության, ներկայացուցիչներ, զանազան մասնագիտությունների բանվորներ, արհեստավորներ և այլն:

Կայարանում ժամանածներին դիմավորեցին Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին

կից վերաբնակեցման վարչության ներկայացուցիչները, Երևանի Քաղսովետի զործկոմի պատասխանատու աշխատակիցները, պարտիական և սովետական կազմակերպությունների ներկայացուցիչները:

Ընդամենը ժամանել է 90 ընտանիք, որոնց հենց նույն օրը տեղավորվեցին իրենց համար հատկացված բնակարաններում: (229)

ԵՐԵՎԱՆ, 25 սեպտեմբերի.— Սեպտեմբերի 24-ին հատուկ գնացքով Բաթումիից Երևան ժամանեց Ֆրանսիայից Սովետական Հայաստան վերադարձող հայերի երկրորդ խումբը:

Կայարանում եկվորներին դիմավորեցին Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից

արտասահմանյան հայերի ընդունման և տեղավորման կոմիտեի և Երևանի Քաղաքային Սովետի ներկայացուցիչները:

Եկվորների խումբը բաղկացած էր 137 ընտանիքից: Նրանցից 101-ը տեղավորվեցին Երևանում, մնացածները՝ Բերդայի, Կոտայքի, Ախտալի և Սևանի շրջաններում: (229)

ԱՐՆՆՔ, 30 սեպտեմբերի (ՏԱՍՍ).— Երեկ Պիրիից սովետական «Զուկոտկա» շոգենավով Հայաստան է մեկնել 2.700 հայ, նավահանգստում մեկնողներին ճանապարհ էին

դրում մի քանի հազար հայեր, որոնց մեծ մասը նույնպես կուղեորովի Հայաստան հարող նավերով:

(229)

ԵՐԵՎԱՆ, 4 հոկտեմբերի.— Հոկտեմբերի 5-ին հատուկ գնացքով Բաթումիից Երևան ժամանեց Բելրուսիից Սովետական Հայաստան վերադարձող հայերի չորրորդ բարավանի առաջին խումբը:

Կայարանում եկվորներին դիմավորեցին Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից

արտասահմանյան հայերի ընդունման և տեղավորման կոմիտեի և Երևանի Քաղաքային Սովետի ներկայացուցիչները:

Եկվորների մեծ մասը բանվորներ և արհեստավորներ են, կան նաև բժիշկներ, ատամնաբույժներ և ժուռնալիստներ: (229)

ԱԱԹՈՒՄԻ, 5 հոկտեմբերի (ՀՀԳ-ի հատ. թղթ.) — Հոկտեմբերի 4-ին «Զուգուտկա» շոգենավով Հունաստանից Բաթումի ժամանեց հայրենիք՝ Սովետական Հայաստան վերադարձող հայերի հերթական խումբը, Ըն-

դամենը ժամանել են 2.820 հոգի, որոնց վերջին ժամանակներս ապրում էին Աթենքում և Վիերնայում, Դրանք հիմնականում — բանվորներ և արհեստավորներ են:

ԵՐԵՎԱՆ, 11 հոկտեմբերի. — Հոկտեմբերի 10-ին հատուկ զնացքով Բաթումից Երևան ժամանեց նգիպատուից Սովետական Հայաստան վերադարձող հայերի առաջին խումբը: Կայարանում եկվորներին դիմավորեցին Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից արտասահմանյան հայերի ընդունման և տե-

ղավորման կոմիտեի ու Երևանի Քաղսովետի գործկոմի ներկայացուցիչները:

Եկվորների մեծ մասը բանվորներ և արհեստավորներ են: Նրանցից 42 ընտանիք տեղավորվեցին Երևանում, մնացածները՝ Բերիայի, Սևանի, Կոտայքի և այլ շրջաններում: (ՀՀԳ)

ԱԹԵՆՔ, 20 հոկտեմբերի (ՏԱՍՍ). — «Զուգուտկա» շոգենավով Պիրեից Սովետական

Հայաստան մեկնեց հայերի մի խումբ ևս, որոնց թիվն է 2.200 մարդ:

ԵՐԵՎԱՆ, 21 հոկտեմբերի. — Հոկտեմբերի 20-ին հատուկ զնացքով Երևան ժամանեց Հունաստանից Սովետական Հայաստան վերադարձող հայերի մի նոր խումբ:

Կայարանում եկվորներին դիմավորեցին

Հայկական ՍՍՌ Մինիստրների Սովետին կից արտասահմանյան հայերի ընդունման և տեղավորման կոմիտեի և Երևանի Քաղսովետի ներկայացուցիչները:

(ՀՀԳ)

ԲԱԹՈՒՄԻ, 24 հոկտեմբերի (ՀՀԳ-ի հատ. թղթ.) — Հոկտեմբերի 24-ին «Զուգուտկա» շոգենավով ժամանեց Հունաստանից մեկնած հայերի հերթական խումբը: Ընդամենը ժա-

մանել են 2.112 մարդ, հիմնականում բանվորներ և արհեստավորներ: Բաթումիում կարճատև հանգստից հետո ժամանածները կմեկնեն Սովետական Հայաստան:

ԲԵՅՐՈՒԹ, 27 հոկտեմբերի (ՏԱՍՍ). — Բեյրութի նավահանգստից դուրս եկավ սովետական «Պորեդա» շոգենավը, որի վրա դտնվում են Սովետական Հայաստան ուղե-

վորվող 2.660 հայեր. դրանցից 860-ը՝ Իրակից, 785-ը՝ Սիրիայից և 1015-ը՝ Լիբանանից:

ՄԻ ԽՈՒՄԲ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁՆԵՐԻ ԽՈՍՔԸ

Նգիպատուից, Լիբանանից և Սիրիայից Սովետական Հայաստան վերադարձող հայերի մի խումբ, բաղկացած 4.300 մարդուց, Բաթումից 24(ք) Պ Կենտկոմի քարտուղար Գր. Հարությունյանին, ՀՍՄՌ Գերագույն Սովետի նախագահության նախագահ՝ րնկ. Մ. Պապյանին և ՀՍՄՌ Մինիստրների Սովետի նախագահ՝ ընկ. Ս. Կարսպետյանին ուղղված հեռագրում գրում են. —

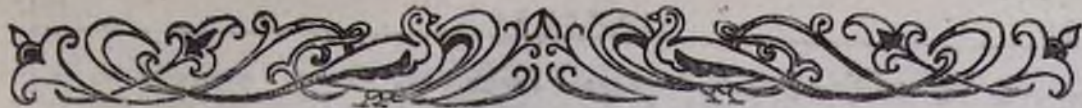
«Մենք ուրախությամբ ու օգնորությամբ նգիպատուից, Լիբանանից ու Սիրիայից մենք վերադարձում ենք մեր սիրելի հայրենիքը՝

Սովետական Հայաստան: Մենք՝ 4.300 հայեր, մի մարդու պես, խոստանում ենք մեր ամբողջ ուժն ու եռանդը նվիրաբերել մեր հայրենիքի հետագա բարգավաճմանը:

Կեցցե՛ք բոլշևիկյան մեծ պարտիան, Կեցցե՛ք ժողովուրդների սիրելի հայր ու առաջնորդ Գեներալխսիմոն Ստալինը: Վերադարձողների անունից հեռագիրն ստորագրել են

ՀԱԿՈՐ ԱՐԱՄՅԱՆԸ և՛ ՀԱՅԿԱԶ ԲՈՑԱԶԱՆԸ,

(ՀՀԳ)

ՕՏԱՐՆԵՐԸ ՀԱՅԵՐԻ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

ՆՈՐՎԵԳԻԱ-ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԲԱՐԵԿԱՄՈՒԹՅԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ

ԳԵԼԵԳԱՑԻԱՆ ԵՐԵՎԱՆԻՍ

1947 թ. մայիսի 8-ին Երևան ժամանեց Նորվեգա-Սովետական բարեկամության ընկերության ղեկագլի Գեորգի Կազմովը՝ հետևյալ կազմով՝ հարալու հայր (ընկերության նախագահ, Օսլո քաղաքի դիսպլոր ճարտարապետ), Կիրստեն հանստեն (պառլամենտի անդամ), հանս Յակոբ Նիլսեն (ռեժիսոր, Նորվեգական թատրոնի դիրեկտոր), Իոհան Բորգեն (գրող), Խրիստիան Խիլտ (ընկերության գլխավոր քարտուղար), Ուլաֆ Ռյուտտեր (Օսլոյի համալսարանի պրոֆեսոր), Ուլաֆ Գալգար (կինո-ռեժիսոր), Ակսել Նյո (ընկերության քարտուղար), Ավգուստ Լանդե (ՄՍՄ Նորվեգիական դեսպանության կից կուլտուրայի գծով կցորդ)։

Օգնականականում հյուրերին գլխավորեցին արտասահմանի հետ կուլտուրական կապի Հայկական ընկերության վարչության նախագահի պաշտոնակատար Զ. Բաշկյուրյանը, Հայկական ՄՍՄ Լուսավորության մինիստր Գ. Աղբալյանը, Երևանի Քաղսովետի Գործկոմի նախագահի տեղակալ Ա. Աբրահամյանը, Հայկական ՄՍՄ ժողովրդական արտիստ Գ. Ջանիբեկյանը, և արտասահմանի հետ կուլտուրական կապի Հայկական ընկերության պատասխանատու աշխատակիցները։

Երևանում պտնվելու օրերին հյուրերը ծանոթացան քաղաքի տեսարժան վայրերի հետ, կուլտուր-լուսավորական և գիտական հիմնարկությունների հետ, այցելեցին Մատենադարանը, Կերպարվեստի թանգարանը, ներկա եղան Սպենդիարովի անվան օպերայի և բալետի պետական թատրոնի և Սունդուկյանի անվան պետական դրամատիկ թատրոնի ներկայացումներին, Հյուրերն այցելեցին նաև Կրուպսկայայի անվան դպրոցը և Դիմիտրովի անվան մանկամսուրը։

Նորվեգա-Սովետական բարեկամության ընկերության ղեկագլի Գեորգի Կազմովը, Գառնի, Զվարթնոց, Էյմիածին, որտեղ ծանոթացավ Հայկական հնադարյան ճարտարապետության կոթողների հետ, Էյմիածինում հյուրերը դիտեցին վանքը, Գեղեզադիան ըն-

դունվեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գևորգ Զ-ի կողմից։

Մայիսի 11-ին արտասահմանի հետ կուլտուրական կապի Հայկական ընկերության շենքում տեղի ունեցավ Նորվեգա-Սովետական բարեկամության ընկերության ղեկագլի Գեորգի Կազմովը Երևանի ինտելիգենցիայի ներկայացուցիչների, գիտության, գրականության ու արվեստի գործիչների հետ։

Ջրույցի ժամանակ հյուրերը ծանոթացան հայ ժողովրդի պատմության, Սովետական Հայաստանի նվաճումների և Հայկական ՄՍՄ ժողովրդական տնտեսության վերականգնման ու զարգացման նոր հնգամյա պլանի հետ։

Գեղեզադիան ընդունվեց նաև արտասահմանյան հայերին ընդունող և տեղավորող կոմիտեի նախագահ Բ. Աստվածատրյանի կողմից։

Մայիսի 13-ին արտասահմանի հետ կուլտուրական կապի Հայկական ընկերության կողմից տեղի ունեցավ Նորվեգա-Սովետական բարեկամության ընկերության ղեկագլի Գեորգի Կազմովը Երևանի ինտելիգենցիայի, որին ներկա էին Սովետական Հայաստանի կուլտուրայի ակադեմիայի գործիչները։

Մայիսի 14-ին Նորվեգա-Սովետական բարեկամության ընկերության ղեկագլի Գեորգի Կազմովը Մոսկվա։

Մեկնելուց առաջ ղեկագլի Գեորգի Կազմովը հարալու հայրն Հայկական Հեռագրական Գործակալության ներկայացուցչի հետ ունեցած զրույցի ժամանակ արեց հետևյալ հայտարարությունը. —

— Դժվար է, իհարկե, մի քանի խոսքով պատմել մի ամբողջ ռեսպուբլիկայի մասին, բայց արդեն ինքնաթիռից դիտելով Երևանը, ես որպես ճարտարապետ, կարող եմ նկատել, որ այս քաղաքն ունի ժամանակակից պլանավորում և եվրոպական տեսք։ Մեր այդ առաջին տպավորությունը ավելի ևս ամրապնդվեց, երբ մենք մոտիկից ծանոթացանք Երևանի հետ։

Մենք դիտեցինք պատմական ճարտարա-

պետական հիանալի, շափաղանց հետաքրքիր ու արժեքավոր հիշատակարանները՝ Գառնին, Գեղարզը, Զվարթնոցը, Էջմիածինը, Ջերճարտարապետական հիշատակարանների մասին ես գիտեի նաև առաջ, մեզ հասած հրատարակություններից:

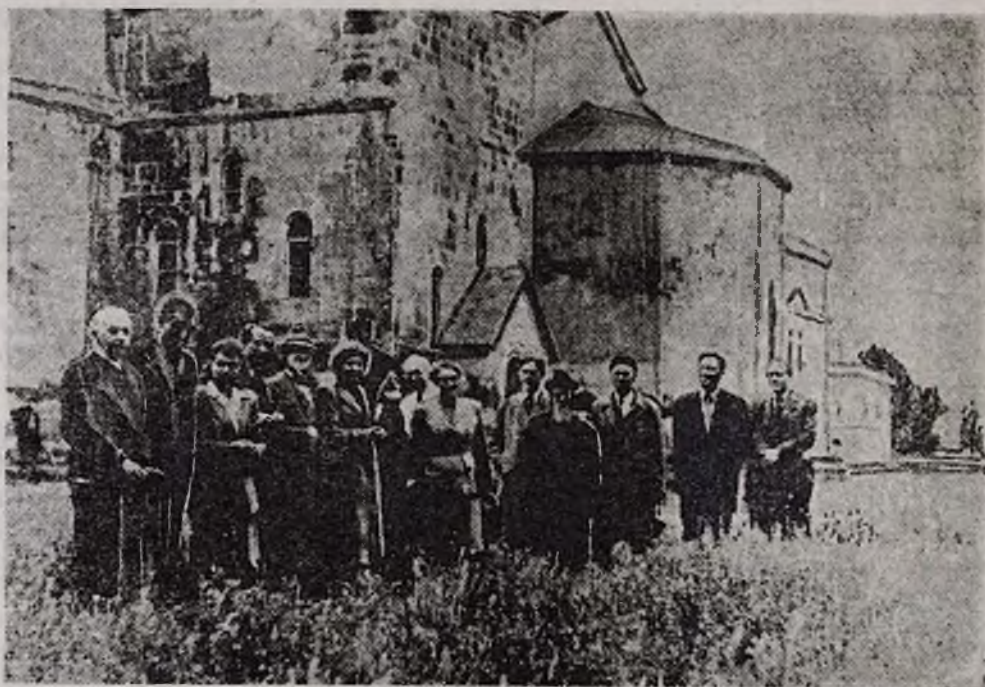
Ձեր հրատարակատուները բոլորովին այլ է, րոն նորվեգիայում, բայց ձերը, ինչպես նաև մերը հիմնվում են կլասիկ ժողանդություն վրա, նրա հարուստ տրադիցիաները նկատելի են դեղինիկ շատ շենքեր կառուցած սովետական նոր հրատարակատուների գործերում:

Մենք հետաքրքրվում ենք հայ ժողովրդի

բայց ամեն անգամ պարզվում էր, որ մեզ սպասում են ավելի ևս հարուստ տպավորություններ:

Հայ ժողովրդի պատմության, նրա բազմազան պայմանների մասին ես գիտեմ վաղուց, դեռևս առաջ ժամանակներից, երբ սովորում էի դպրոցում: Սովետական Հայաստանում, նրա մայրաքաղաքում մեր գտնվելու ժամանակ մենք հանդիպում ունեցանք և զրուցեցինք գիտության, լուսավորության, արվեստի շատ դոկտորներին՝ հետ և համոզվեցինք, որ հայ ժողովուրդը ապրում է կույտության, բերկրույի կյանքով:

Մեր ամբողջ ղեկավարների անունից կու-

Նորվեգա-Սովետական բարեկամության րճկերություն ղեկավարի Էջմիածնում

և Սովետական Միության բոլոր ժողովուրդների հրատարակատուներ, և ես տեսնում եմ, որ այստեղ հաջողությամբ ստեղծվում է մի նոր ոճ:

Մենք եղանակաբանների հիդրոկայանում, գիտեցինք օպերայի թատրոնում ռեանդուտոբայետը, Հայկական դրամատիկ թատրոնում բեմադրվող «Հարազատ մարդիկ» պիեսը, տեսանք հայկական ժողովրդական երգի ու պարի զեղեցիկ անսամբլը, ծանոթացանք հայկական հետաքրքիր կինոֆիլմերի հետ:

Այն բոլորն, ինչ որ մենք տեսանք, ամեն անգամ մեզ առավել հետաքրքիր էր թվում,

բոլոր էմ ասել, որ Սովետական Հայաստանը սքանչելի ռեսպուբլիկա է և ես միանգամայն հասկանում եմ արտասահմանյան հայերի չեղձ ցանկությունն ու ձգտումը՝ վերադառնալ իրենց հայրենիքը, Սովետական Հայաստան, որտեղ նրանց սպասում է ապահովում կյանք և խաղաղ աշխատանք:

Վերջում պարոն Խալոն ցանկություն հայտնեց, որ էլ ավելի ամրապնդվեն կուլտուրական կապերը Նոյվեգիայի և Սովետական Միության ու նրա կազմի մեջ մտնող Սովետական Հայաստանի միջև:

(229)

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԵՐԱԳՈՒՅՆ ՍՈՎԵՏԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ

Հ Ր Ա Մ Ա Ն Ա Գ Ի Ր Ը

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԱՇԽԱՏԱՎՈՐՆԵՐԻ ԴԵՊՈՒՏԱՏՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ, ԲԱ-
ՂԱՔԱՑԻՆ, ԳՅՈՒՂԱԿԱՆ ԵՎ ԱՎԱՆԱՑԻՆ ՍՈՎԵՏՆԵՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԱՆՅԿԱՑՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Հայկական Սովետական Սոցիալիստական Ռեպուբլիկայի Գերագույն
Սովետի Նախագահությունը որոշում է. —

Հայկական ՍՍՌ աշխատավորների դեպուտատների շրջանային, քաղա-
քային, գյուղական և ավանային սովետների ընտրությունները նշանակել
1947 թվի դեկտեմբերի 21-ի կիրակի օրը:

Հայկական ՍՍՌ Գերագույն Սովետի Նախագահությունը նախագահ՝
Մ. ՊԱՊԵՅԱՆ

Հայկական ՍՍՌ Գերագույն Սովետի Նախագահության Բարեփոխար՝
Ս. ՂԵՂՈՆԴՅԱՆ

24 սեպտեմբերի 1947 թ.
Քաղ. Նրևան

ՍՈՍԿԱԳԻ 800-ԱՍԹԱԿԻ ՏՈՆԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

Երևանի աշխատավորությունը արժանա-
վայել կերպով նշեց Սովետական Միության
փառապանծ մայրաքաղաք Մոսկվայի 800-
ամյա հոբելյանը:

Մայրաքաղաքի կուլտուրայի և հանգստի
ստանկանոններն զարգարված պարկերը սեպ-
տեմբերի 7-ին, կիրակի օրը, լեռն-լեռնային էին
քաղաքի աշխատավորներով, նրանց թվում
նաև մեծ թվով հայրենազարծ հայերով: 26
կոմունարների, կոմսոմոլի անվան կուլտու-
րայի և հանգստի պարկերում, Հայֆիլհարմո-
նիայի ամառային այգում, Ստալինյան ռա-
յոնի հանգստի պարկում կազմակերպվել էին
մեծ զրոստանքներ:

Ի պատիվ Մոսկվայի 800-ամյակի մեծ
ցույցահանդես րաջվեց Երևանի կերպարվես-

տի թանգարանի ընդարձակ սրահում:

Ալլեյուներում մեծ հետաքրքրությամբ դի-
տեսվեցին «Մոսկվան անցյալում», «Մոսկվան
Սովետական Միության մայրաքաղաք» և
«Մոսկվան ու հայկական կուլտուրան» քա-
ղաքային ընդհանուր ցույցադրված նկարները, փաստա-
թղթերն ու սրահային ընդհանուր ցույցադրված
ցույցահանդեսը դիտեսվեցին գիտության, սր-
վեստի, գրականության, բնագավառի աշխա-
տողները և մոտ 1.500 աշխատավորներ:

Մայրաքաղաքի պիոներ-դպրոցականների
համար մեծ դրոսանք և սպորտի մի շարք
ձևերի ընկերական հանդիպումներ կազմա-
կերպվեցին Երևանի մանկական երկաթու-
ղում, Ֆուտբոլի ընկերական հանդիպումներ
տեղի ունեցան Երևանի «Սպարտակ» ստա-

դիտում «Ապարտակ» ընկերության 2-րդ և Թբիլիսիի «Ինգամ-օդային ուժեր» թիմերի միջև, իսկ օդանավակայանում «Դինամո» և «Ապարտակ» սպորտընկերությունների թիմերը ֆուտբոլի և վոլեյբոլի հանդիպումներ ունեցան օդաչուների հետ:

Նույն օրը երեկոյան աշխատավորների մեծ բազմություն էր հավաքվել լենինի հրապարակում և օպերայի ու օպերետի պետական թատրոնի շրջակա պուրակներում:

Ռադիո-բարձրախոսներն ամենուրեք ազ-

գարարում են ՍՍՏՄ-ի ու թիմային ջինսված Ուժերի Մինիստր Բանակի գեներալ Ն. Ռուզաևինի հրամանը, ժիշտ ժամը 9-ին սովետական հրետանին քսան համազարկով նշանավորում է Մոսկվայի 800-ամյակը: Սկսվում է հրավառությունը, երկինքը լուսավորվում է հրթիռների դույնզոգումն լույսներով:

Մայրաքաղաքի այգիներում, հրապարակներում և զվարճարաններում ժողովրդական զրոսանքը շարունակվում է մինչև ուշ գիշեր:

ԼՆՆԻՆԱԿԱՆՈՒՄ

Սնպտեմբերի 7-ին քաղաքի կուլտուրայի ու հանգստի պարկում և երկաթուղայինների այգում կազմակերպվեց ժողովրդական մեծ զրոսանք, նվիրված Մոսկվայի 800-ամյակին: Այգիների զվարճարաններում և ծառուղիները զարդարված էին ժողովուրդների սիրելի առաջնորդ մեծ Ստալինի և նրա մերձավորագույն պինակների նկարներով, կարմիր դրոշմերով և փառապանծ մայրաքաղաքին նվիրված լողոկոսներով:

Քաղաքային այգում ելույթ ունեցան Հայ-

ֆիլհարմոնիայի պարի և երգի անսամբլը, ինչպես նաև զործարանային ինքնազոր խմբակները, ցուցադրվեցին կինոֆիլմեր:

Դինամոյի դաշտում տեղի ունեցան ֆիզկուլտ խաղեր և մրցումներ:

Մոսկվային նվիրված անկում-ցուցահանդես քաղաքային զրադարանում:

Փաղաքի այգիներում և հրապարակներում ժողովրդական զրոսանքը շարունակվեց մինչև ուշ գիշեր:

ԷԶՄԻԱՄՈՒՄ

Մոսկվայի 800-ամյակը շերտեր են նշեցին էջմիածնի շրջանի աշխատավորները: Ի պատիվ տոնի էջմիածնի Միկոյանի անվան լենինի շքանշանակիր կոլխոզը սնպտեմբերի 7-ին 40 ցենտների դիմաց մթերական հանձնեց 70 ցենտներ բամբակ: Մադկունք գյուղի կոլխոզի միայն մեկ բրդադայի ուշխատողները մթերական հանձնեցին 2,15

տոնն առաջին տեսակի բամբակ, 1,5 տոննի փոխարեն:

Այդ օրը քաղաքում տեղի ունեցան ֆուտբոլային թիմերի և բասկետբոլի մրցումներ:

Մոսկվայի 800-ամյակը մեծ իանդավառությամբ նշեցին Հայաստանի նաև մյուս բոլոր քաղաքների ու շրջանների աշխատավորները:

ԲՆԱԿԱՆՆԵՐ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁ ՀԱՅԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ԱՇՏԱՐԱԿ.— Եղվարդ գյուղի աշխատավորությունը թե անցյալ տարի և թե այս տարի գրկաբաց ընդունեց արտասահմանից Սովետական Հայաստան վերադարձած տարագիր հայ եղբայրներին ու քույրերին:

Ստալինի անվան կոլխոզը իր միջոցներով գյուղում առանձնացված հատուկ փողոցի վրա իրար կողքի կառուցել է 24 գեղեցիկ բնակարան և բոլորն էլ հատկացրել հայրենադարձ ընտանիքներին:

Նորեկ քաղաքացիները մեծ եռանդով աշխատում են կոլխոզային դաշտերում: Շատ

ընտանիքներ վաստակել են հարյուրից ավելի աշխույ:

ԲԵՐԻԱՅԻ ԱՆՎԱՆ ՇՐՋԱՆ.— Բերիայի անվան շրջանի Ստալինի անվան կոլխոզը բնակարաններ է կառուցում արտասահմանից հայրենիք վերադարձող հայերի համար: Պլանով նախատեսված 100 տներից 85-ը իրենց բոլոր հարմարություններով լիովին պատրաստ են, կառուցողները խոսք են տվել Մեծ Հոկտեմբերի 30-ամյակին ավարտել միացած 15 տների կառուցումը:

ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁ ՀԱՅԵՐԸ ԿՈՒՈՋԱՅԻՆ ԱՐՏԱԴՐՈՒՅՑԱՆ ԱԵՋ

ԱՇԽԱՏՈՒՄ ԵՆ ՕՐԻՆԱԿԵԼԻ

Այժմ մենք մեր հայրենի տանն ենք, հայրենի օջախում և աշխատում ենք նրա բարօրության համար,— այսպես են ասում

Նոր Բայազեդի շրջանի Նորադուզ գյուղի Մուրտուկի անվան կոլխոզի հայրենադարձ անդամները, Նրանք աշխատում են դաշտում:

վարության, անասնաբուծության և շինարարության բնագավառներում ու ամենուրեք ցուցաբերում անսահման եռանդ և ոգնորություն:

Հայրենադարձ Հովհաննես Հովհաննիսյանը որմնադիր է, նա կոլխոզի որմնադիրների հետ միասին այս տարի կառուցել է երեք անասնապահական շենք, որի դիմաց վաստակել է 153 աշխօր:

— Այստեղ ես կառուցում եմ և՛ ինձ և՛ բոլորին համար, — ասում է Հովհաննիսյանը: Եվ նա իր աշխատանքով օգնում է կոլխոզին, որպեսզի և՛ ինքը, և՛ բոլորը ավելի բարեկեցիկ ապրեն:

Հայրենադարձ Կարապետ Թադարյանը Դովիվ է և արդեն վաստակել է 135 աշխօր: Նա խնամում է 250 ոչխար, որոնցից ոչ մեկի կորուստ չի տվել: Նա հոտն առջևն արած շրջում է ալպյան բուսականությամբ հարուստ դաշտերում և աշխույժ պահպանում հանրային անասունները:

Հայրենադարձներն իրենց աշխատանքով տոնանձնապես աչքի են ընկնում դաշտավարության բնագավառում: Նրանց անշափ ոգեվորել է այս տարվա առատ բերքը, որի համար իրենք ևս շատ աշխատանք են թափել: Նրանք քայլում են հարազատ հայրենիքի շատ հաց տվող առաջավոր մարդկանց շարքերում: Ահա Սարգիս Հովհաննիսյանը, որն աշխատելով դաշտավարության բնագավառում,

առում, արդեն վաստակել է 200-ից ավելի աշխօր: Անրաս Սողոմոնյանը, Սմբատ Հովսեփյանը, Սամսոն Թադևոսյանը 80 օրվա ընթացքում վաստակել են 120—150-ական աշխօր և այժմ ճանաչվում են որպես լավագույն աշխատողներ:

Գյուղսովետը և կոլխոզի վարչությունը հոգատարությամբ են շրջապատել հայրենադարձներին, որոնց աշխատանքով, բնակարանով ապահովելու հետ միասին, ցույց են տալիս նաև նյութական մեծ օգնություն: Այսպես, կոլխոզը օգնության կարգով հայրենադարձներին տվել է 9610 կիրոգրամ հացահատիկ, 8800 կիրոգրամ կարտոֆիլ, զգալի քանակությամբ վառելափայտ, դրամ և այլն: Կոլխոզը իր այդ նոր անդամներին տրամադրել է նաև տնամերձ հողամասեր, եթե այս բոլորը ավելացնենք կոլխոզից ստացած նրանց հիմնական եկամուտներին, ապա կարելի է ասել, որ հայրենադարձ կոլխոզիկներն ու կոլխոզնիկուհիները կարճ ժամանակամիջոցում ստացել են բարեկեցիկ կյանքի համար նյութական-կուլտուրական հնարավորություններ:

Անցյալ տարվանից կոլխոզը ձեռնարկել է հայրենադարձների համար 10 նոր բնակելի շենքերի կառուցումը: Շինարարական աշխատանքների խոշոր մասը ավարտված է և շատ քիչ բան է մնում, որ այդ շենքերը շահագործման հանձնվեն:

ՀԱՂԹԱՆԱԿԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆԸ

Մայրաքաղաքից բավականին բարձր՝ Քանաքեռի ստաբիլիզացիոն սկզբել են Հաղթանակի հուշարձանի կառուցման աշխատանքները: Հուշարձանը մի հռչակալի կառուցում է ներկայացնելու իրենից՝ պատկերած ժողովուրդների մեծ առաջնորդ ընկեր Մալխիի 15 մետր բարձրություն ունեցող քանդակազորական ֆիգուրայով, պատրաստված պղնձից (հեղինակ՝ քանդակագործ Ս. Դ. Սերկուով):

Հուշարձանի պատվանդանում տեղավորվելու են Հայրենական պատերազմի թանգարանի դահլիճները: Հուշարձանի ճարտարապետական մասի նախագիծը կազմել է ճարտարապետ Ռ. Իսրայելյանը: Հուշարձանի ընդհանուր բարձրությունը կազմելու է 40 մետր: Պատվանդանը երեսպատվելու է տեղական, մաքուր հղված, բազալտով:

Թանգարանի բաժիններից մեկն արտահայտելու է հայ ժողովրդի մասնակցությունը Հայրենական պատերազմին: Դեպի հուշար-

ձանը տանող սանդուղքները երկու կողքերից զարդարված կլինեն մարտիկների քանդակազորական ֆիգուրաներով: Հուշարձանի կողմնային սյուսների վրա փորագրվելու են Սովետական Միության Հերոսի կոչման ուրժույցագած հայերի անունները: Մուտքի աջ և ձախ կողմերում կլինեն հաղթողների հանդիսավոր վերադարձն արտահայտող քանդակներ:

Շենքի ստորին՝ ընդերկրյա մասում ցուցադրվելու է փառապանծ 89-րդ Թաժմանյան հրաձգային դիվիզիայի մարտական երթերի պատմությանը նվիրված մեծ պանարամա:

Ներկայումս կառուցման հրապարակում թափով ընթանում են հողային աշխատանքները: Միաժամանակ նախապատրաստական աշխատանքներ են տարվում հիմքի կառուցման համար:

Կառուցումը կատարում է Հայկական ՍՍԽ Կոմունալ Տնտեսության Մինիստրության շինարարական գրասենյակը:

ԱՐԺԵՔԱՎՈՐ ՆՎԵՐ

Օրերս Նրևանի Ալ. Մյուսնիկյանի տն-
վան Պետական Հանրային գրադարանը Հե-
նինգրադի կոնսերվատորիայի պրոֆեսոր,
ակադեմիկոս յուրականար Նալբանդյանի
այրուց՝ Աննա Նալբանդյանից ստացավ հինգ
արկղ արժեքավոր գրականություն՝ հայերեն,
ռուսերեն և եվրոպական լեզուներով, ինչպես
նաև թե հայ գրականության նշանավոր գոր-

ծիչների լուսանկարներ, և յիս քարտեզներ,
ընդ որում պատմական Հայաստանի քարտե-
զը և այլն:

Տարիներ առաջ գրադարանը ստացել էր
հաս Նրա հոր՝ հայտնի կոլեկցիոներ Ստեփան
Մեքերյանյանի գրադարանի մի մասը:
Ստացված այս վերջին հինգ արկղը լրաց-
նում է այն և գրադարանում կազմում է ա-
ռանձին Մեքերյանյանի ֆոնդը:

ԱՐԱՍ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆԻ „ԳԱՅԱՆԷ“ ԲԱԼԵՏԻ ԲԵՄԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԿԻԵՎԻ ԹԱՏՐՈՆՈՒՄ

Թղթակից Գիորգի Նազարենկոն գրում է.—
Վերջերս Սովետական Ուկրայինայի մայ-
րաքաղաքի հանդիսատեսները մեծ բավակա-
նությամբ դիտեցին Կիևի Տ. Գ. Շեվչենկոյի
անվան լենինյի շքանշանակիր օպերայի և
բալետի պետական ակադեմիական թատրո-
նում բեմադրված «Գայանե» բալետը, որի
երաժշտության հեղինակն է սովետական
հայտնի կոմպոզիտորներից մեկը՝ Արամ
Խաչատրյանը:

Թատրոնի բալետային տաղանդավոր կո-
լեկտիվը վառ կերպով դրսևորեց եզրայրա-
կան Հայաստանի սովետական շրջանի կյան-
քից վերցրած բալետի կերպարները:

Խաչատրյանի երաժշտությունը իր մեջ զու-
գորդում է նուրբ ձևը խիսկական ժողովրդայ-
նության հետ, որը սակայն երբեք չի փոխ-
վում սահմանափակ էտնոգրաֆիզմի: Երա-
ժշտության տեսակետից «Գայանե» բալետը
թերևս սովետական կոմպոզիտորների փայ-
լուն նվաճումներից մեկն է Հոկտեմբերի 30-
ամյա հոբելյանի օրերին:

Կիևի թատրոնի ղեկավարության մատու-
ցած ծառայությունն այն է, որ Սովետական
Ուկրայինայի արվեստի գործիչները կարո-
ղացել են բեմադրության մեջ արտացոլել
կղքայրական հայ ժողովրդի արվեստի յու-
րահատկությունը: Նրանք կարողացել են հա-
զարդել Սովետական Միության գեղատեսիլ
ռեսպուբլիկաներից մեկի կուլտուրը, շար-
ժումների և պարերի մեջ բացահայտել են
ինչպես հայկական կենցաղի և սովորույուն-
ների յուրահատկությունը, այնպես էլ այն,
թե հայ կուլտուրիկները ինչպես են պայքա-
րում հոյակապ ստալինյան պլանների կա-
տարման համար:

Արամ Խաչատրյանի բալետի բեմադրու-
թյունը Կիևում մի անգամ ևս վկայում է Սո-
վետական Միության ժողովրդների միջև շա-
րունակ ամրապնդվող ստալինյան բարեկա-
մությունը և հանդիսանում է Կղքայրական
ռեսպուբլիկաների միջև կուլտուրական ար-
ժեքների փոխանակության խիստ բեղմնա-
վոր մի օրինակ:

„ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԳՐՈՂ“ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի Սովետական գրողների միու-
թյան կից կազմակերպվել է «Սովետական
դրոդ» հրատարակչությունը, որը հրատարա-
կելու է սովետական հայ գրողների երկերը,
ինչպես նաև ողև և եղբայրական մյուս ժո-
ղովրդների գրողների ժամանակակից լավա-
դույն երկերի հայերեն թարգմանությունները:

Հրատարակչությունն արդեն գործի է ան-
ցել: Պլանով նախատեսված է երկրորդ կի-
սամյակում հրատարակել 209 տպագրական
մամուլ, որի մի մասն արդեն արտադրու-
թյան է հանձնված: Հրատարակվում են Գ.

Սարյանի երկերի ժողովածուի մի հատորա-
կը, Գ. Սևունցի ռեզատության պոդոտան վե-
պը, Գ. Բեսի «Արաքս» խորագրով պատ-
մեղածքները, ինչպես նաև Մեծ Հայրենա-
կան պատերազմի հաղթադաշտերում գտնված
15 գրող-ճակատայինների, որոնց թվում Ս.
Հուրյանի, Գ. Ջարսյանի, Զ. Մարգարյանի,
Ա. Նալբանդյանի, Ա. Հովհաննիսյանի, Կ.
Արտուրի, երկերի ռեզատական ժողովածուն:

Ժամանակակից ողև գրականությունից
տպագրության է պատրաստվում Վ. Նեկրա-
սովի ստալինյան մրցանակի արժանացած,
«Ստալինգրադի խրամատներում» վեպը:

ԼՆՈՅԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԱՌԻՅՈՒՆԸ

Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակա-
դեմիայի հրատարակչությունը լույս է բնծա-

յալ Հեռյի «Հայոց պատմություն» գրքի երկ-
րորդ հատորը:

ՀԱՅ ՄԵԾԱԳՈՒՅՆ ԼՈՒՍԱՎՈՐՁԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Խ. Աբովյանի առձանը
Երևանի Աբովյան հուշարարական

Հայաստանի պրակտիկ հասարակայնու-
թյունը նախապատրաստվում է լայն կերպով
նշելու հայ մեծագույն պրոպ-լետավորիչ—
հայրենասեր Աբովյանի մահվան 100-ամյակը,
որը լրանում է 1948 թվի ապրիլի 14-ին:

Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադե-
միայի պրակտիկական ինստիտուտը արդեն
հրատարակել է խաղաղության Աբովյանի երկերի
փառատուր ժողովածուի չորսրդ հատորը:

Դառ օրերս արտադրության կհանձնվի երկի-
նի լրակատար ժողովածուի երրորդ հատորը,
որն ընդգրկում է նաև Աբովյանի հոշակավոր
վերջ Հայաստանիս վեպը, մինչև այս օր
վերջը արտադրության կհանձնվեն ևս
էյուս երկու՝ առաջին և երկրորդ հատորները,
որոնք կընդգրկեն ևս Աբովյանի պոեզիան:

Հայ պրակտիկական կյանքի ևս Աբովյանի
երկերի լրակատար ժողովածուի ութ հատոր-
յանի ախղեմիական հրատարակչությամբ
է պատված ներկայումս նշանավոր գրակա-
նագետների մի խումբ, որոնց թվում ֆիլո-
սոֆիական դատությունների զոկուտը նրանց
Նահապետը:

Խ. Աբովյանի կյանքը, գրական-մանկա-
վարական ու հասարակական գործունեու-
թյունը արտացոլող մեծ ցուցահանդես է
կազմակերպում Հայկական ՍՍՌ Գիտու-
թյունների Ակադեմիայի Գրականության ինս-
տիտուտին կից գրական թանգարանը: Վե-
րականացվում ու բնդարձակվում է ևս Աբով-
յանի հայրենի գյուղում՝ Բանարեում գրուն-
վող առն-թանգարանը:

ԵՐԳԻ ՈՒՊԱՐԻ ԱՆՍԱՄԵԼ

Ազատ Յափուհյանը վերջերս արտասահ-
մանից Հայաստան վերադառնալով բնակա-
րան և աշխատանք ստացավ Անաստասովան
գյուղում, նրա ձեռնհրեցությամբ գյուղում
կազմակերպվել է երգի ու պարի անսամբլ,
որը բաղկացած է 20 նոգուց, գլխավորապես
հայրենագարձ Նայերու Անսամբլն արդեն

Էլույթներ է ունեցել շրջանային կենտ-
րոնի թատրոնում, Շահումյանի անվան
և XVIII պարտհամագումարի անվան կոլ-
խոլների ախումբներում ու այլ տեղերում:
Անսամբլը շնորհալի կերպով կատարում է
«Երգ Ստույնի մասին» և մի շարք ժամանա-
կակից ժողովրդական երգեր՝ կոլխոզային
երջանիկ կյանքի մասին:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՍԶԳԱՅԻՆ ՖԵՍՏԻՎԱԼ ՊՐԱԳԱՅՈՒՍ

Հուլիսի 20-ից մինչև օգոստոսի 17-ը Չե-
խոսլովսկայի մայրաքաղաք Պրագայում ան-
ցըկացվեց երիտասարդության միջազգային
ֆեստիվալ, որին մասնակցում էին 70 երկր-

ների երիտասարդության պատվիրակությու-
նները: Ֆեստիվալին մասնակցում էին նաև
հայ ժողովրդի ղավակները:

Երիտասարդության Պրագայի միջազգային

գիտությունների լաուրեատի կոչում ստացողներին մեջ են գտնվում և հետևյալ տաղանդավոր լայն հրիտապարդները —
կոմպոզիտորներ Կարեն Խաչատրյանը (ա-

ռաբին մրցանակ) և Արնո Բաբաջանյանը (երկրորդ մրցանակ),
Դաշնակահար Վիկտոր Մերժանովը,
Մենապարզ Գեորգ Ֆարմանյանցը:

ԼԱՏՎԻԱԿԱՆ ԳՐՈՂՆԵՐԸ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

Հոկտեմբերի 1-ին Երևան ժամանեց Լատվիական ՍՍՏԻ գրողների պատվիրակությունը: Պատվիրակության կազմն է. — պոետ Վայդիս Լուրս (ղեկավար), Լատվիական ԱՍՈ կուլտուրայի վաստակավոր գործիչ, պոետ Յան Սուդրաբակյան, կին պոետ-թարգմանիչ Միրզա Կիմպե, պոետ և ժուռնալիստ Յան Գրոտ, Լատվիայի սովետական գրողների Միության քարտուղարի տեղակալ, արձակագիր Ադոլֆ Տայցիս:

Սղարյական Լատվիայի գրողները հետաքրքիր ուղեորություն են կատարել Սովետական Միությունում: Մոսկվայում նրանք մասնակցել են մայրաքաղաքի 800-ամյակի հոբելյանական ատնակատարություններին: Ուղևորվելով ժանոթացել են վերածնված ռեսպուբլիկայի տնտեսական ու կուլտուրական կյանքին: Սղել են Կիևում, Խարկովում, Դնեպրոպետրովսկում, Դնեպրոժերոսկում, Դնեպրոպետրովսկում, Կոլսոններում, սովետական միջին-արևմտյան կայաններում: Լատվիական գրողները Բաքվում մասնակցել են ադրբեջանական մեծ պոետ Նիզամի Գյանջևիի 800-ամյա հոբելյանական տոնակատարություններին:

Ադրբեջանում հյուրերը եղել են Նավթահանքերում, ծանոթացել են Բաքվի ու Կիրովաբադի ուղադրության արժանի վայրերին և հետպատերազմյան ստալինյան հնամյակի խոշորագույն նորակառույցներին:

Հյուրերը Հայաստանում մնալու են մի շա-

րաթի Ուլեորովյան նպատակն է մոտիկից ծանոթանալ եղբայրական ռեսպուբլիկայի կյանքին:

— Այստեղ մենք կգրույանք բանվորների, կոլտոգնիկների, ինտելիգենցիայի ներկայացուցիչների հետ, — հայտարարել է թերթի թղթակցին պատվիրակության ղեկավար Վայդիս Լուրսը, — մենք մեծ ցանկություն ունենք ծանոթանալու հայ կոլտոգնիկների կյանքին, Լատվիական ՍՍՏԻ սովետական երիտասարդ ռեսպուբլիկաներից մեկն է: Մենք ցանկանում ենք ավելի մոտ ու լավ ճանաչել ՍՍՏԻՄ ժողովուրդներին միասնական ընտանիքի մեր եղբայրներին:

Լատվիայի աշխատավորները ծանոթ են հայ ժողովրդի անցյալի հետ, նրանք դիտեն, թե ինչպես անցյալում հետամնաց ու հարստահարված Հայաստանը սովետական իշխանության օրոք դարձել է ծաղկող ու առաջավոր ռեսպուբլիկա: Լատվիա վերադառնալուց մենք մի շարք ակնարկներ, պատմության մասին: Հյուրասիրությունը, որ հանդիպում ենք ամենուրեք, սրտառուչ է: Միայն սոցիալիզմի երկրում իրականություն են դարձել ճղբայրական ժողովուրդների միջև խորը սերը և հարգանքը:

Լատվիական գրողների հետ Երևան է ժամանել Մոսկվայից նաև գրական քննադատ, ֆիլոլոգիական գիտությունների թեկնածու Օ. Ռեզնիկը:

ԱՊՐԷԶԱՆԱԿԱՆ ՄԵԾ ԲԱՆԱՍՏԵՂԵ ՆԻՋԱՄԻ ԳՅԱՆՋԵՎԻԻ ԾՆԴՅԱՆ 800-ԱՄՅԱԿԸ

Սեպտեմբերի 22-ից 28-ը եղբայրական Ադրբեջանի ժողովուրդը, ինչպես նաև Սովետական Միության բոլոր ժողովուրդները նշեցին մեծագույն բանաստեղծ Նիզամի Գյանջևիի ծննդյան 800-ամյակը:

12-րդ դարի Արևելքի այս մեծանուն հանձարի, աշխարհի մեծագույն բանաստեղծներից մեկի դերը տվել է արևելյան բանաստեղծական արվեստի բոլոր նմուշները — դաղնիներ, քառյակներ, քասիդներ և լայնաչափ պոեմներ: Գյանջևիի գույն գործոցները հանդիսանում են նրա հինգ նշանավոր պոեմները — «Գաղտնիքների քանձարանը», «Խոսքով և Շիրին», «Յոթ գեղեցկուհիներ», «Վելյի և Մեջնուն» և «Խաբենդեր նամե»:

Նիզամիի երկերը դարձրի բոլորից անցնելով, այսօր, սովետական կառավարում, մատչելի են դարձել միլիոնավոր ընթերցողների համար. նրա երկերը թարգմանվել են Միության ժողովուրդների լեզուներով:

Հորելյանական օչերին Բաքվում տեղի ունեցավ ՍՍՏԻՄ Սովետական գրողների միության հանդիսավոր ընդլայնած նիստը Ադրբեջանի Սովետական գրողների միության վարչության պենումի հետ միասին, որտեղ լավեցին մի շարք զեկուցումներ:

Նիզամիի ծննդյան 800-ամյա հոբելյանական հանդեսներին և ՍՍՏԻՄ Սովետական գրողների միության պենումին մասնակցելու համար սեպտեմբերի 19-ին Բաքու մեկնեց

նաև Հայաստանի Սովետական գրողների պատվիրակությունը, հետևյալ կազմով.— միության քարտուղար Հ. Սիրաս (պատվիրակության նախագահ), գրողներ Ստ. Զորյան, Գ. Սարյան, Ս. Տարոնցի, Մ. Վեսպեր, Գ.

22—28-ը հանդիսավոր կերպով նշվեց հանձարեղ բանաստեղծ Նիզամիի ծննդյան 800-ամյակը:

Բացվում Աղեքնեշի հրատարակությամբ հայերեն լեզվով լույս տեսավ ֆիլոլոգիական գիտությունների թեկնածու Դ. Անտոնյանի «Նիզամին և հայկական գրականությունը» գիրքը, որի մեջ հեղինակը արժեքավոր տեղեկություններ է հաղորդում աղբյուրների և հայ կուլտուրայի ակնաւոր դործիչների կապերի մասին: Ըստ այդ տեղեկությունների Նիզամին հայտնի էին Մովսես Խորենացու և Սեբեոս եպիսկոպոսի աշխատությունները, միաժամանակ Նիզամիի երկերը իրենց ազդեցությունն են ունեցել XI—XV դարերի հայ բանաստեղծների պոեզիայի վրա:

ՀԱՅԿԱՆԻ Մատենադարանի ձեռագրերի մեջ կան նաև Նիզամիի պոեմների մի քանի ունիկոմային ցուցակները. դրանցից մեկը վերաբերում է 1560 թվականին և պարոմակում է «Նամսե-ի» (հնգյակի, այսինքն հինգ պոեմների ժողովածուի) լրիվ քննարկը:

Նիզամիի պոեմների բնագիրը գրանցված է էջերի մեջ տեղում երեք սյունակներով, իսկ էջերի լուսանդրներում, նույն ձեռագրով, գրանցված է հնդիկ բանաստեղծ Խոջա Խոսրով Դահլիշի հնգյակը, գրված Նիզամիի «Նամսե-ի» ազդեցության տակ:

Ձեռագրի տիրոջ՝ Արդուալահ Սեյֆի որդի Աբու-Ալին իր դիտողություններում նշում է, որ գեղարվեստական տեսակետից Նիզամիի «Նամսե-ն» անհամեմատ բարձր է Խոջա Խոսրով Դահլիշի ստեղծագործությունից: Դրա համար էլ,— ասում է Աբու-Ալին,— արտագրելով պոեմները, կենտրոնական տեղը հատկացրել է առաջինին, իսկ երկրորդին՝ գծտեղել է էջերի լուսանդրներում:

Ձեռագիրը բաղկացած է 261 թղթից և ունի կաշվե կազմ 24×17 սմ չափով: Երկուսի պոեմների բնագրերն էլ գրված են սև, իսկ վերնագրերը և ենթավերնագրերը՝ կարմիր թանաքով:

Նիզամիի պոեմների բնագրերն էլ գրված են սև, իսկ վերնագրերը և ենթավերնագրերը՝ կարմիր թանաքով:

Նիզամի Դյուլեշի
Աղբյուրեղեղեղ մեծ բառարանը

Սևուց, Ա. Երևանի և Սովետ էրմանիստանի թերթի պատասխանատու խմբագիր Ռ. Ալավերդյանը:

Հայաստանի մայրաքաղաքում, քաղաքներում, ավաններում, գյուղերում սեպտեմբերի

ԱՆՏԱՌԱՏՆԿՈՒՄԸ ԿԻՐՈՎԱԿԱՆՈՒՄ

Կիրովական անտառային փորձակալանում վերջին տարիներս աճեցվել են 170 տեսակ ծառեր ու թփեր, որոնք ստացվել են

Կալիֆորնիայից, Լիվիայից, Հիմալայան լեռներից, Սիրիայից ու այլ տեղերից:

Բիոլոգիական գիտությունների թեկնա-

ծու է. Մախարաձեն հաջողությամբ անցնում է սիրիական եղևնին:

Անտառային փորձակայանի գիտական աշխատողները «Վանաձոր» տեղամասում,

քառասուն հեկտար տարածության վրա միշտ փորձեր են կատարել, որոնց հետևանքով հասել են անտառի բարձր տարեկան աճի:

ԿԻՐՈՎԱԿԱՆԻ ԲՈՒՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ԱՅԳԻՆ

Կիրովականի բուսաբանական այգին ունի 14 հեկտար տարածություն: Այստեղ գտնվում են 900-ից ավելի տեղական, ամերիկյան, կանադական, եվրոպական, սիրիական և այլ տեսակի բույսեր:

Ահմադյանություն է դարձվում այգու գեղորատիվ ծաղկաբուսական բաժանմունքին:

100 քառակուսի մետր տարածության վրա մշակվում են զանազան տեղերից բերված 200-ից ավելի ծաղկի տեսակներ: Գեորգիևա ծաղկի հետազոտական աշխատանքները ցույց են տալիս, որ այդ կապուտաճան մեծ ապագա է խոստանում Կիրովականի կլիմայական պայմաններում:

ՆՈՐ ՀՈՂԵՐԻ ՅՈՒՐԱՅՈՒՆ

Դեռ մոտիկ անցյալում հարյուրավոր հեկտար ճահճացած հողեր Բասարգեշարի շրջանում մնում էին չօգտագործված: Կուխտգնիկները ձգտելով ընդարձակել ցանքադաշտերի տարածությունը, 1944 թվին, չնայած պատերազմի ժամանակվա դժվարություններին, որոշեցին մշակելի դարձնել ճահճացած հողերը:

Համերաշխ կերպով աշխատանքի անցնելով, Կերխուրուզ գյուղի կուխտգնիկները կարճ ժամանակամիջոցում փորեցին երկու վիսաժոր խանդակներ. դրանցից դեպի զանազան կողմեր տարածվող խանդակների մի ամբողջ ցանց ևս պատրաստեցին: Հաջորդ երկու տարիներում կուխտգնիկները սխտեմատիկաբար մաքրելով խանդակները գոհունակությամբ նկատեցին, որ ջրերը նվազում են, իսկ հողը դառնում է մշակման համար պիտանի:

Անցյալ տարի աշնանը տրակտորը անցավ այդ նոր հողերի վրայով, որ դեռ երեկ ճահճացած վիճակումն էր: Մոտ 50 հեկտար տարածության վրա ցել կատարվեց, Այս

տարի զարնանը հերկելուց հետո այդտեղ զարի ցանվեց, նոր հողերից առատ բերք սպասող կուխտգնիկների հույսերն արդարացան: 47 հեկտար դաշտերի յուրաքանչյուր հեկտարից ստացվեց միջին հաշվով 18-ական ցենտներ զարի:

Ներկայումս կուխտգնիկները ցել են կատարում յուրացված ողջ 120 հեկտար տարածության վրա: Գարնանը այստեղ ցանվելու են հացահատիկներ, կարտոֆիլ, բանջարանոցային կուլտուրաներ:

Միայն Կերխուրուզ գյուղի կուխտգնիկները չէ որ զբաղվում են ճահճացած հողերի յուրացմամբ: Վերջին տարիներս նորակերտ գյուղի կուխտգնիկները յուրացրել են մոտ 170 հեկտար ճահճացած հողեր: Նախկին տորֆային ճահճների տեղում ցանված «էրիտացեում» տեսակի զարնանացորների արտերից կուխտգնիկները ստացել են հեկտարից միջին հաշվով 16-ական ցենտներ բերք: 60 հեկտար յուրացված հողերից Նուխպիսի լավ արդյունքներ են ստացել Նաև Փոքր Մազրա գյուղի կուխտգնիկները:

ՋՐԱՄԱՐԱՐՆԵՐԻ ԿԱՌՈՒՑՈՒՄ ԿՈՒԼՈՋՆԵՐՈՒՄ

Ախուրյանի, Աշտարակի, Կոտայքի, Ղափանի, Միկոյանի և ռեսպուբլիկայի այլ շրջանների կուխտգնիկներում 100-ից ավելի մեծ ու փոքր ջրամբարներ ուղղում են տեխնիկական կուլտուրաներով զբաղեցրած մեծ տարածություն:

Ընթացիկ տարում ռեսպուբլիկայի շրջաններում լայն կերպով ծավալվել են 39 նոր

մեծ ու փոքր ջրամբարների շինարարության աշխատանքները: Նոյեմբերյանի շրջանում կառուցվում են 11 ջրամբար, Ղափանի շրջանում — 12, Ալավերդու շրջանում — 5 և այլն: Աշտարակի շրջանում կառուցվող նոր ջրամբարի ծավալն է 50.000 խորանարդ մետր:

Հայկական ՍՍՌ-Ջրային և Գյուղատնտե-

ուսթյան մինիստրությունները կոլլեկցիաներին օժանդակություն են դուրս տալիս ջրամբարների կառուցման գործում: Միայն Ղափանի

շրջանին, 12 նոր ջրամբարների շինարարության ու եղածների վերանորոգության համար, բաց է թողնված 45 տոնն ցեմենտ:

ՀԱՈՐ ԿԱՌԱՐԱՆ

Նրեանում կառուցվելու է 10 միլիոն ուտոլի արժողությամբ հզոր սառցարան: Սառցարանը նախատեսված է մսի, պտերի,

յուղի և այլ մթերքների միաժամանակ պահպանման համար: Սառցարանին կից գործելու է պաղպաղակ արտադրող ֆաբրիկան:

ՆՈՐ ԳՈՐԾԱՐԱՆՆԵՐ

Այս տարի շահագործման կհանձնվի Նրեվանի Հախնապակու գործարանը, որը արտադրելու է զանազան ամանեղեն և կենցաղային սանիտարական պարագաներ:

Գործարանին կից կառուցվում է նաև կա-

ֆեյի և երեսպատման աղյուսի ցեխ, որը տարեկան արտադրելու է երեք միլիոն հատ երեսպատման և 300 հազար հատ կահֆեյի աղյուս:

Նրեանի կոշիկի 3-րդ գործարանը, որը կառուցվել է Հայրենական պատերազմի տարիներին, այժմ ընդարձակվում է և լրիվ շա-

հագործման հանձնվելուց հետո արտադրելու է տարեկան մեկ միլիոն զույգ կոշիկ:

Կահույքի նոր խոշոր գործարան է կառուցվում Նրեանում, որի մի շարք ցեխեր արդեն տալիս են առաջին արտադրանքը: Գործա-

րանը լրիվ շահագործման է հանձնվելու 1948 թվականին և տարեկան տալու է մեկ միլիոն ուտոլու արտադրանք:

Հենինականում կառուցվում է մետաղամշակման, փայտամշակման և շափիչ գործիքների խոշոր գործարան, որի սարքավորումն արդեն ստացվել է տեղում: Գործարա-

նի որոշ ցեխեր արտադրանք կտան 1948 թվ. ընթացքում, իսկ ամբողջ գործարանը շահագործման կհանձնվի 1950 թվականին:

Հենինականի տրիկոտաժ գործարանին կից կազմակերպվել է Կոստոն տեսակի կանացի լավորակ զուգպաների ցեխ, որը տարեկան տալու է 600 հազար զույգ զուգպան: Ցեխն

արդեն հանձնված է փորձնական շահագործման և 1948 թվից կսկսի նորմալ աշխատանքը:

Ռերիայի շրջանում կառուցվում է գուլպայի խոշոր գործարան, որը տարեկան արտադրելու է երկու միլիոն 500 հազար զույգ գուլպա և տրիկոտաժ սպիտակեղեն: Այս տարվա

վերջին գործարանը կստա առաջին արտադրանքը, իսկ լրիվ կարողությամբ աշխատել կսկսի 1949 թվից:

Նրեանի շրջակայքում կառուցվում է խղթի գործարան, որը շահագործման է հանձնվելու:

1950 թվականին: Գործարանն աշխատելու է տեղական հումքով:

Նրեանում կառուցվում է մետաղյա ամանեղենի գործարան, որը շահագործման է հանձնվելու 1948 թվականին: Գործարանը

արտադրելու է ալյումինի և էմալպատ ամանեղեն:

Երևանում կառուցվում է կաշվի նոր գործարան, որը արտադրելու է փափուկ կաշի և պաղտշ։ Գործարանի մի շարք ցեխեր արդեն

արտադրանք են տալիս։ Լրիվ կարողությամբ գործարանը շահագործման կհանձնվի 1948 թվականին։

Երևանում կառուցվում է չոր սոսնձի գործարան, տարեկան հարյուր տոննա չոր սոսնձի արտադրողականությամբ։ Գործարանը

շահագործման է հանձնվելու 1948 թվականին։

Երևանում կառուցվում է մետաղյա լայն սպառման առարկաների գործարան։ Որը լրիվ կարողությամբ աշխատելու է այս տարվա վերջից, Գործարանը տարեկան արտադրելու է տասը հազար մահճակալ և հիսուն հազար հատ ցինկապատ ու շուգունե ամսենեղեն։

Գործարանին կից կազմակերպված է մետաղյա գեղեցիկ սպասքի (սերվիզ) արտադրման ցեխ, որտեղ աշխատում են նաև արտասահմանից հայրենիք վերադարձած մասնագետ քանվորներ։

ԽՈՇՈՐ ՏՊԱՐԱՆ

Երևանում կազմակերպվում է գրքերի ու ամսագրերի խոշոր տպարան, որը սարքավորվելու է նորագույն մեքենաներով։

Ընթացիկ տարվա վերջում, առաջին հերթի շահագործման հանձնվույց հետո, տպարանը

րանը տալու է տարեկան 80 միլիոն թերթ-օտիսկ։ Լրիվ կարողությամբ աշխատելու ժամանակ թերթ-օտիսկների քանակը հասնելու է 205 միլիոնի։

ԱՎՏՈՄԱՏ ՀԵՌԱԽՈՍԱԿԱՅԱՆԻ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ

Երևանում սկսվել է ավտոմատ հեռախոսակայանի շինարարությունն ու մոնտաժը։

Ավտոմատ հեռախոսակայանի առաջին հերթի՝ 4-5 հազար համարի շահագործման հանձնումը նախատեսվում է դալիք տարվա առաջին եռամսյակում։

Ավտոմատ հեռախոսակայանի շինարարության

րության ղուգընթաց նախատեսված է քաղաքի գործող հեռախոսացանցի լրիվ վերակառուցում՝ նրա կարողությունը մեծացնելու համար։ Դրա համար քաղաքի բոլոր գլխավոր փողոցներում անց են կացվում հեռախոսային նոր գլխավոր կաբելներ։

ՆՈՐ ՍԱՆԱՏՈՐԻԱՆԵՐ

Սեանի կղզում նախկին հանգստի տան շենքը հանձնվել է ՀԱՄԿ-ին՝ 1948 թվին, Արտեկի տիպի, մանկական սանատորիա-ճամբար քանալու համար։ ՀԱՄԿ-ին են հանձնվում նաև Մաղկաձոր ավանի տերիտորիայում գտնվող մի շարք շենքեր՝ եկող տարի մոր ու մանկան համար սանատորիա

հիմնելու նպատակով։ Գոյություն ունեցող մանկական սանատորիայի շենքը տրվում է մանկական տուր-սանատորիայի համար։

Այս սանատորիաների շուրջը գտնվող տերիտորիաներում կտնկվեն ծառեր։

(229)

ԳԱՂՈՒԹԱՅԱՅ ԿՅԱՆՔ

ԿԻԼԻԿԻՈ ՎԵՂՍՓԱՌ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԳԱՐԵԳԻՆ Ա ԿՕՐԶՆԵ ՀԱՅՐԵՆԻՔ ՄԵԿՆՈՂԵՐԸ

«Արաբս»-ը հաղորդում է. —

Ներգաղթի առաջին քարավանը Պեյրուքեն ճամբա ելավ հոկտ 4-ին, սովետական «Պոքետա» շքեղ նավով:

«Պոքետա»-ի Պեյրուք ժամանումը ընդունված է անակարագրելի խանդավառություններով, և բախտավորաբար ռուս մնացողներուն ուղարկության արցունքներն ու ժպիտները իրար խառնված են մինչև նավուն մեկնումը, մինչ հայրենասիրական երգերը կթնդացնեին օդը օրերով:

Տասնյակներով հայ երիտասարդներ փորձած են կամ նավուն պատուհաններն անցնելով և կամ իբր բռնակիր ձեռնալով թաքնվիլ շողենավին մեջ, բայց երևան հանվելով վար առնված են:

Մեկնումի օրը նավ բարձրացած են Սովետ դեսպանատան գրեթե ամբողջ անձնակազմը, Պ. Պ. Բոտովիկին, հանկուզով, Ահարոնով, Իսակուզով, ներգաղթի լիազորներ՝ Չարչյան և Ասրյան, Տասսի ներկայացուցիչ Մերգեև և այլ անձնավորություններ, Լիբանանի թեմի Առաջնորդ հաղ Արք. Աշապահյան, ռուսներու Արխիմանդրիդ Դեր. Միմեն Սրբազանը,

ներգաղթի կոմիտեի անդամները և այլն: Ժամը 11 ու կեսին առենները ժամանած է Վեհափառ Հայրապետը: «Պոքետա»-ի նավապետ Իվան Ֆեոտոքովիչ Իվանով իր հյուրներուն համար պատրաստած էր ճաշասեղան մը, մինչ նավուն բարձրախոսները անդադար կհնչեցնեին ռուսական, հայկական և այլ եղանակներ:

Ժամը 12-ի մոտերը Վեհափառը կօրհնե հայրենիք մեկնող իր զավակները և ողջերթի գացողները կիջնեն նավեն: Ու ճիշտ կեսօրին «Պոքետա»-ն իր խարիսխը կքաշե, մինչ ներգաղթողներն կաղմված երգախումբներով աղագար լսելի կրնն հայրենաշունչ եղանակներ: «Այ քարավան», «Երևան, զեղեցիկ ոստան», Լիբանանյան քաղերգը և Հայաստանի Հիմնը կհաղորդեն իրարու: Դուրսը քարափին վրա մարդկային ծով է, իսկ հարյուրավոր նավակներ կպատրաստվին հետևելու «Պոքետա»-ին, դեպի նավահանգիստին բացերը: Թաշկինակներ, ձեռքի շարժումներ ու նավը համորոն կսկսի հեռանալ:

ՏՊԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԶՎԵՑԵՐԻԱՅԻՑ

Անցյալ շաբաթ դեպի Զվիցերիա կատարած ճամբորդությունիցս և հինգ օր տևող կարճ այցելությունիցս հետո, իմ կրած տրավադորությունները ուզում եմ տալ այս հակիրճ տողերում:

Ես ցանկանում եմ ափսոսանքով ընթերցողներին համար նկարել իմ տպավորությունները, որ քաղել եմ զվիցերահայ կյանքից:

Սրբ վայրաշարժը կանգ առեց Ժնևի կայարանում, ես ինձ զգացի հայկական մի կենտրոնում, որովհետև եկել էին դիմավորելու ինձ գաղութից բազմաթիվ ներկայացուցիչներ, գլխավորաբար Զվիցերահայ Միության անդամներ, որ կազմակերպած հայրենասիրական մի հանդես՝ հրավիրել էին

ինձ, որպեսզի, իբրև Ազգային Ճակատի նախագահ և Խորհրդային Հայաստանի կենցաղին ծանոթ անձ, խոսք վերցնեմ մեր սիրելի Հայրենի Աշխարհի մասին:

Դադուքի ընդունելությունը սրտաբուխ էր: Խորհրդային Հայաստանից վերադարձած լիներու իմ հանգամանքս ստեղծում էր գաղութում մեծ հետաքրքրություն: Զվիցերահայությունը իմ անձի վրա փնտրում էր Հայրենիքի բույրը և ընդունում էր ինձ իբրև մի տեսակ Խորհրդանիշ մեր Հայրենի Աշխարհին, որի կարոտը սրտառու կերպով դրոշմվել է յուրաքանչյուր զվիցերահայի սրտին վրա:

Զվիցերահայ Միության հրավերով, բազմաթիվ եվրոպացի ընտրանի ժողովուրդի հետ, իրիկունը հայությունը փութացել

էր ժնկեղ շքեղ սրահներից մեկը՝ ժնկից, Լողանից, Բազնից, Յլուրիխից, Բերնից և այլն անկյուններից, «Հայրենի նրկի» ժապավենի և իմ դասախոսության մեջ Հայրենիքը ոգեկոչելու և մի պահ նրա մթնոլորտում գտնվելու անզուպայ ցանկությունը:

Հայրենասիրական խանդավառությունը մեծ է Զվիցերիայում, նա սրտառու է, մանավանդ նրա համար, որ այնտեղ ապրող մեր հարազատները որոշ ու զանազան դիրքերի տեր՝ միաձուլվ կամքով նվիրվել են հայ ազգային գաղափարին, և նրանց սրտերը պարուրվում են մի հոգեզմայլ երազով. — Ներգաղթե՛լ, վերադառնա՛լ Հայրենիք, ապրե՛լ Հայ Աշխարհի երկնքի ներքե՛ Արարատի — Մասիսի փեշերին:

Այս ցանկությունը այնքան խոր կերպով արմատ է թողել զվիցերահայության մեջ, որ Նվրոպայի բոլոր շքեղություններն իսկ չեն առիճանում այլևս նրա հոգին, որ պապական է Հայաստանի աղբյուրներից հոսող զույալ ջրերի ծարավից:

Կիներ, օրորողներ, ամբողջ երիտասարդությունը, միահամուռ կերպով, նույն երազի հույսովն են ոգևորվում:

ՌՈՒՄԱՆԻՈ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԸ

«Ժողովուրդ»-ը հաղորդում է. —

Ռումանիա «Հայաստանեան Զեկատ» քերթի պատասխանատու խմբագիր և եույնանուն համագլուխը կազմակերպության ընդհանուր քարտուղար Հարություն Պապույան, որ կցխավորեի Նյու-Յորքի Հայկական Համագումարի ումանահայ պատգամավոր հայտարարությունները:

Նրբ ըսեմ, որ ներկայիս ռումանահայ գաղութը կբաղկանա շուրջ 20.000 հոգի, պետք է նկատի ունենալ, որ այդ թիվը կվերաբերի 1896-ի և 1922-ի գաղթականներուն, որոնք Ռուսիայի հալածված՝ ապաստաններ են Ռումանիա. ատենցմե դուրս կա նաև հոծ զանգված մը «տեղացի» հայերու, կամ ինչպես մենք կըսենք «Հին» ռումանահայերու, որոնց նախնիքը, 700 տարի առաջ, Անիին դաղթելով, նախ նրիմ, ապա Փոլոնիա (Լեհաստան) անցած ու եկած հաստատված են Ռումանիո գլխավորաբար Հյուսիսային կողմը՝ Մուլտավիո ցաշ, Պոթոշան, Սուշավա, Ռուման, Պաքու, Ֆոքշան և այլ քաղաքներուն մեջ:

Լեհաստանի հայոց մեկ մասը անցած է Հունգարիո նախկին Թրանսիլվանիայի (այժմ Ռումանիո պատկանող) շրջանները, ուր հիմ-

նրանց սրտերում այդ ոգևորությունը ավելի եւեռաճող ստացավ երեկույթի ընթացքում. որ երբ վերջացած հայտարարվեց ժամը տասնմեկին, Հայրենիքի մասին անհամար խորհուրդներով, մնացին դահլիճում մինչև առավոտյան ժամը երեք, և որոնց խանդավառությունը, խորհրդային Հայաստանի կենդանի զաղից բերած իմ վկայությունների առաջ, հասավ ծայրագույն աստիճանների. Ահպան որ, ընդհառաջ զնալով ժողովրդից շատերի փափաքին՝ նույն սրահում վերստին հավաքվեցին հաջորդ առավոտ, ժամը 11-ին, գեո ևս երկարորեն շարունակելով հայրենական երկրի հոգեպարար մեր ոգեկոչումը:

Սփյուռքում զվիցերահայությունը գրավում է ազգային ոգի և հայրենասիրական զգացումների լավագույն տեղերից մին. նա գերծ է կուսակցական և քինախնդրական ամեն կիրքերից, Ունի մի տենչ՝ բուրբանվեր ծառայել Հայրենիքին:

Այս է էական խորքը Զվիցերիայում հմքաղած տպավորություններիս և հիշատակի լինելը, եթե գաղութների զանգվածներից շատեր զվիցերահայոց առողջ և ճշտագույն ուղիգծին հետևեն:

Հ. ՄԱՐԿԱՐԿԱՆ

(«Ժողովուրդ» 7 հունիս 1947 թ.)

նած են Արմենուպոլիս (այժմ Կեովա) և Էլիզաբեթպոլ քաղաքները. ասոնք Կիկուլին «Հունգարահայեր», — բոլորովին մոռցած ձև իրենց մայրենի լեզուն. հունգարերեն կխոսին ու քարքերով, ըմբռնումներով հունգարացած են, թեև, երբ հարց տրվի իրենց, հաճույքով կպատասխանեն՝ թե ծագումով «էորմեն», այսինքն հայ են: Կրոնքով կաթոլիկ են ու կհաճախեն Կեովայի և Էլիզաբեթպոլի հայ կաթոլիկ եկեղեցիները:

Գաղթականներու ուրիշ ալիք մըն ալ, դարձյալ Թուրքիայեն հեռանալով, քանի մի հարյուր տարի առաջ, Պուլկարիո հողերեն անցնելով, հաստատված է Ռումանիո հարավային շրջանները, գլխավորաբար Պուքրեշ, Փիթեշ և այլն:

Այս «Հին» ռումանահայերը, որոնք նախկին ռուման իշխանապետությանը կառավա-

րական, առևտրական ու մշակութային կյանքին մեջ աչքառու դեր ունեցած են, տալով երկրին վարպետ արհեստավորներ, առևտրականներ, գիտնականներ, դիվանագետներ և իշխաններ, վայելած են առանձնաշնորհումներ, հիմնած են հոյակերտ եկեղեցիներ ու վարժարաններ, — դարերու ընթացքին, սակայն, ձուլված են հոմանշանգլածին հետ ու «առմանացած», մոռցած են իրենց մայրենի լեզուն ու փոխած իրենց անունը: Անոնցմե շատեր կիսոստովանին, որ ծագումով հայ են: իրենց այդ հանգամանքը կդրսևորեն հայ եկեղեցի այցելելով: Խեն քարաշեն իրինք տաճարները թափուր կմնան, իսկ վարժարանները... վարժու են տրված:

Ինչ որ պիտի ըսեմ հետագա սողերուն մեջ, կվերաբերի ուրեմն «նոր» ռոմանահայերուն, որոնք հիսուն տարվա կյանք մը ունին: Ասոնք գլխավորապես բոսնիական, քեմալիստի, երդնկացի, պարտիզակցի, կենսաբան, պոլսեցի և սերաստացիներ են: Ունինք շուրջ հրեանու հյուսվածեղենի գործարանատերեր, քանի մը տասնյակ հյուսվածեղենի և գորգի առևտրականներ, կոշկակարական մեծ և փոքր գործատերեր և բանվորներ, սակերիչներ, զանազան արհեստավորներ, ազատ «փրոֆեսսորներ» — բժիշկ, փաստաբան, արվեստագետ, — և ուսանողներ:

Քաղաքամար Սուրիո, Հովաստանի, և Պուլկարիո հայության՝ մեր պաղուքը բարեկեցիկ և ինքնարավ էր, սակայն վերջին երկու տարվա ընթացքին, գլխավորաբար երաշտին հետևանքով, տնտեսական ու պարենավորման բավական ծանր տուգնապի ենթարկվեցավ:

Հայերը՝ հաստատված են գլխավորապես Պուրքեշ (շուրջ 12 հազար հոգի), Քոնսթանցա (4 հազար), Կալաց, Պոլսիլա, Փլոնշտ, Քրայովա, Փիթեշ, Ֆոքշան, Պաքու, Յաշ և Ռոման:

Պուրքեշի հայոց եկեղեցին, կառուցված էջմիածնա Մայր Տաճարի հատակագծով, ճարտարապետական կոթող մըն է ու մեծագույնը այլ դավանանքի պատկանող եկեղեցիներին: Ունինք երկու նորակերտ վարժարաններ՝ յոթնամյա դասընթացով ու 16 հոգինոց ուսուցչական անձնակազմով:

Հառաջիկա ուսումնական տարեշրջանին սկսյալ՝ ռոման պետությունը պիտի վճարե հայ ուսուցիչներու ռոմիկները:

Աշակերտության թիվը 400-են նվազեցավ 210-ի, վերջին 15 տարիներու ընթացքին: Անցյալ ամառ ներգաղթեցին 70 աշակերտներ:

Երեկ ձուլումը կպարպեր մեր դպրոցները, ներկայիս սակայն մեր վարժարաններու աստիճանական պարավիլը ուրախալի երեվոյթ է, քանի որ մեր նորահաս սերունդը կերթա Սովետական Հայաստանի հայրենի, հարազատ ու միանգամայն բարձրորեն մշակութային ոստաններուն մեջ մարզելու իր միտքը:

Հայ վարժարան ունի նաև Քոնսթանցայի պաղուքը, մնացյալ քաղաքներու հայկական ուսումնարանները փակ կմնան:

Ռոմանահայ ազգային-մշակութային կյանքի կեդրոնը Պուրքեշն է: Ինչպես մայրաքաղաքի, նույնպես և Ռոմանիո հայաշատ գավառային քաղաքներուն մեջ կգործի պատերազմին վերջ հիմնված մեկ ու միասնական կազմակերպություն մը, — «Հայաստանեան Ժակատ»-ը — որուն շուրջ համախմբված են Սովետական Հայաստանի բարեկամ բոլոր հայրենասերները, առանց կուսակցական, դավանական կամ դասակարգային խտրության: Հայ քաղաքական կուսակցություններ չկան այլևս:

Հայաստանյան ժակատը ունի իր երիտասարդական, աշխատավորական, առևտրական, կանանց, մարզական, երաժշտական և թատերական բաժիններն ու իր օրկանը «Հայաստանեան Ժակատ» թերթը, մեկ էջ ռոմաներենով: Սույն միասնական կազմակերպության հետ սերտորեն կգործակցին Առաջնորդարանը, Թեմական հորհուրդը, Վարժարանի հոգաբարձությունը, Հայ մշակույթի Տոն — Մատենադարանը (որ իր նոխույթամյա Պալլաններու հայ մատենադարաններու շարքին առաջին տեղը կդրավ), Տեղիու հայկական բուժարանը, Աննա Մելիք ծերանոցը, Ազգային համատարությունը:

Բոլոր այս հաստատություններու վարչական մարմինները կընտրվին Հայաստանյան ժակատի թեմականներն:

Ազգային, մշակութային և հասարակական բոլոր ձեռնարկները, — միթինկներ, դասախոսություններ, համերգներ կամ թատերական ներկայացումներ, — որոնք անընդհատ կհաջորդեն իրարու, տեղի կունենան Հայաստանյան Ժակատի ղեկավարությամբ ու անվերապահ գործակցությամբ բոլորին, սկսյալ թեմի Առաջնորդական Փոխանորդ Վազգեն վարդապետ Պալլանեն, ազգային-

եկեղեցական պաշտոնատարներն մինչև մեծ ու մանր առևտրականները, մտավորականներն ու բանվորները:

Մեր կազմակերպության կեդրոնական կոմիտեն բաղկացած է մեծ գործարանատերերի, մտավորականների և աշխատավորների: Նախագահն է շաքարեղենի և սուրճի գործարանատեր ընկ. Վահան Դանիելյան, որ գրեթե անտեսած իր առողջությունն ու սեփական գործը՝ մեր հանրային գործով տարված է: Ուրիշ օրինակ մեր կենդակացնե Բեմական Խորհրդի և մեր կեդրոնի անդամ՝ հյուսվածեղենի մեծ գործարանատեր ընկ. Արտաշես Մեֆերյան, որ իր անձնական քսակին հողաց ամբողջ ճանապարհածախսը ոռոմահայ երեք պատվիրակներու (մեջն ըլլալով ինքն ալ), որ Նյու-Յորք եկան մասնակցելու Համաշխարհային Հայկական պատմական Քոնկրեսին:

Անցյալ ամառ Ռոմանիայեն հայրենիք մեկնեցան 1840 ներգաղթողներ, որոնց մեջ կային բազմաթիվ ունեւորներ, սեփական տուփի և աշխատանոցի տերեր, որոնցմէ կատանանք խանդավառ տրամադրութիւնով շարադրված նամակներ:

Անցյալ տարւալ հայրենադարձի կազմակերպման շուրջ ամիսները անօրինակ ոգևորութեան և տենդազին հավաքական աշխատանքի շրջան մը եղան Պուրքեշի և Քոնսթանցայի հայ համայնքներուն համար:

Հայաստանյան ճակատն ու ընդհանուր ոռոմահայութիւնը չբավականացան ներգաղթողներու զգեստավորումով, պարենավորումով ու ճանապարհածախսի հոգածութեամբ: Ներգաղթի քարավանի մեկնումն առաջ, իբր նվեր, հայրենիք ուղարկեցինք 61 վակոն ատաղձ (3000 խորանարդ մետր) և 60 մահճակալով արդիական հիվանդանոց

մը, վերաբուժական գործիքներով, էլեքտրարուժական կազմածներով և բազմաթիւներով:

Համաշխարհային Հայկական Քոնկրեսի ռոմանահայ պատվիրակութիւնը դեպի Նյու-Յորք իր ճամբորդութեան ընթացքին, Չիկո-Սլովակիո մայրաքաղաքի գործարանատերերուն հետ բանակցեցաւ՝ զննելու համար 60 բազնիք, լրիվ կազմածներով և շուրի եռացման էլեքտրական ապուլըրոներով, որոնք այս տարի պիտի ղրկվին Սովետական Հայաստան, իբր նվեր հատկացվելու համար ներգաղթողներու նորակառույց շենքերուն: Այդ բաղնիքներու փոխարեքն ունեւորմանի գումար մըն էր, հանգանակված երկու տարի առաջ:

Այս տարի Հայաստան մեկնելու համար արձանագրված ոռոմահայերու թիւը պիտի հասնի 2.000-ի: Մենք միշտ այս թիւին շուրջ կսահմանափակենք մեր ակնկալութիւնները, որովհետեւ դիտենք թե ռազմամարդ քարավաններ ուղարկելու առաջնութիւնը պետք է իյնա Հունաստանի, Սուրիո և Ֆրանսայի գաղութներուն բաժին: Հայրենադարձի դեմ ունեւորման կենդանութիւնը չկա մեր գաղութին մեջ, ունեւոր մակ:

Տեղական ընակչութիւնը քարյացակամ դիրք ցույց տվաւ մեր հայրենադարձի ձեռնարկին հանդէպ: Ռոման դեմոկրատ կառավարութիւնը մեծ դուրսութիւններ ընծայեց ատաղձի և ներգաղթողներու գուլքերու ազատ արտածումը արտոնելով, ատաղձի և ներգաղթողներու շոգեկառքով փոխադրութեան հիսուն առ հարուր պակաս սակ նշանակելով և պետական ղեկով մեզի հայթայթելով մանած բամբակ՝ ներգաղթողներուն համար գործված կտավեղեններուն ծառայելու համար:

ՌՈՒՄԱՆԻՈ ԱՌՈՂՋՄՈԱԶԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒՅԻՆ ՀԱՅՈՒՅԻ ՄԸՆ Է

Ռոմանիո վերջին ընտրութեանց հետեանքով Փրոֆ. Բեթեր Կրոցա, ըստ օրինի, իր դահլիճն հրաժարականը մատուցած է թագավորին, որ վերստին փրոֆեսորին հանձնած է նոր դահլիճը կազմելու պաշտոնը, Փրոֆ.

Կրոցա իր նոր դահլիճին մեջ Առողջապահական նախարարութիւնը հանձնած է քոչկուհի Ֆլորիցա Պաղտասարի, որ հայուհի մըն է:

(«Արևմուտք» թիւ 24)

ՊԵԼՃԻՔԱՅԻ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԻՆ ԿՅԱՆՔԸ

Խորհրդային Հայաստանի Բարեկամներու Միութիւնը դասախոսութիւն մը կազմակերպած էր մայիս 24-ի իրիկունը Հայ Ակումբի մեջ: Օրվան դասախոսն էր դոկտոր Մուրատյան, Միութեան գնահատելի նախա-

գահը, որ մասնակցած էր նույն Միութեան կողմէ իբր պատգամավոր Նյու-Յորքի մեջ գումարված Համաշխարհային Հայկական Բոնկրեսին, որուն մասին խոսեցաւ:

Դուկտոր Մուրադյան մեծ հույսերով և խանդավառությամբ վերադարձավ խանդավառ և սահմանափակ դադուկի տարած աղբյուրի մեղմալիքն աշխատանքներին:

Դուկտոր Մուրադյան մաս կկազմեր Քոնկրետի բանաձևային հանձնախումբին: Մանրամասն տեղեկատվություն մը ըրավ այդ համագումարի կատարած և կատարելիք աշխատանքներուն մասին: Անդրադարձավ Քոնկրետի օրակարգին: Վեր հանեց այդ Քոնկրետի դեմը, կարեորությունը և անոր հանձն առած պարտականությունն ու պատասխանատվությունը: Հոն տիրող ոգին ու մտայնության միասնականությունը մեծապես տրամադրված էր դիմք: «Ճամբորդությունն ընթացքին կմտածեն և մտահոգ էի Քոնկրետի հաջողության մասին: Սակայն անոր վերջավորությունն էտք տպավորությունս բոլորովին տարբեր եղավ: Այդ առե՛ն ըմբռնեցի թե ինչքան ճիշդ խափված էր այդ համագումարը ի դուրս հանելու համար: Երախտագրությունը Ամերիկահայ Ազգային Խորհուրդին, գնահատենք ու շնորհավորենք դիմք: 700—750 կոնկրետական ու աշխատչական պատգամավորներ, ինչպես նաև հայ ծագումով բարձրաստիճան ամերիկյան սպաներ հարցերը կուսումնասիրեն և որոշումներ կուտային միաձայնությամբ: Բոլորին ալ մտքի ու սրտի առարկան կկազմեր Սովետական Մայր Հայրենիքը, արտասահմանի հայությունը և ազգային դատի արդար լուծումը»:

Ժողովուրդը երկար ծափահարությամբ գնահատեց Դուկտոր Մուրադյանի պատասխանությունը:

Սովետական հյուպատոսը իմացուցած էր տեղվույս «Խորհրդային Հայաստանի բարեկամներ»-ու Միության քաղ. Հալապյանի Պրյուքսել գտնվելը: Այդ Միության վարչությունը, ցանկալով օգտագործել առիթը՝ ծանոթացնելու մեր հայրենակցին գաղութիս հայությունը, որոշեց կազմակերպել հավաքում մը և փութաց հրավիրագիրներ ղրկել գաղութիս անդամներուն՝ ներկա ըլլալու համար քաղ. Հալապյանի տրվելիք հյուրասիրության, որ անդի ունեցավ մայիս 31-ին, Հայ Ակումբի մեջ:

Ժողովուրդը դեռ մասամբ հասած էր, երբ ներս մտան Պ. Բարանով և Բարանով ընկերակցությամբ Սովետ դեսպանատան առաջին քարտուղար և հյուպատոս Պ. Սքրեբելի և հյուպատոսարանի քարտուղար Պ. Պուպովի:

Խորհրդային Հայաստանի Բարեկամներ

ու Միության նախագահ Մուրադյան բաժակահառով մը բացավ սեղանը, բարի գալուստ մաղթեց մեք հարգելի հյուրերուն, ավելի մեծ նվաճումներ մաղթեց իրենց շինարարչան գործին մեջ և առաջարկեց խմել հյուրերուն կենացը: Հետո հաջորդաբար խոսք առին Պ. Մ. Միհրդատյանց (Գաղութային վարչության նախագահը), Բ. Գարթունյան (Սրիտասարդաց Միության անունով), Վ. Մաքսիմյան և Հ. Ուղունյան, որոնք իրենց կարգին բարեգալուստ մաղթեցին հարգելի հյուրերուն, թվեցին Մայր Հայրենիքի կատարած հառաջդիմություններն ու նվաճումները, աշտահայտեցին նվիրում Մայր Հայրենիքի հանդեպ և անմերապահ բարեկամություն հորհրդային Միության մեծ ու պաշտպան ընտանիքին ընդհանրապես և ուսումնական ժողովուրդին մասնավորապես:

Խոսք առավ քաղ. Հալապյան. «Ան ուրախություն հայտնեց անակնկալորեն ինքզինք գտնելով հայրենակիցներու մեջ, որոնց այսօրան բազմաթիվ ըլլալը կանգիտանար: Թվեց Հայաստանի վայելած բարիքները, անոր կատարած նվաճումները, ընդգծեց ուսումնական ժողովուրդի հայ ժողովուրդին հանդեպ ցույց տված բարեկամությունն ու գուրգուրանքը: Ընդգծեց Սովետական Հայաստանի զարգացումն ու հառաջդիմությունները և մաղթեց, որ մոտ առե՛նք ուսուցիչ հայերը համահմային Մայր Հայրենիքին մեջ և ապրեն իրենց հողին վրա խաղաղ ու ապահով: Այսպես բաժակ վերցուց խմելով նաև հայ գաղութի կենացը»:

Քաղ. Հալապյանն ետք խոսք առավ քաղ. Բարանով, որ ուրախություն հայտնեց ինքզինք գտնելով շրջապատված հայերով: Մասնանշեց Հայաստանի ծաղկալու գրությունը և հայ ժողովուրդի կատարած կարևոր դերը: Օրինակ՝ Հալապյան, Խաչատրյան, Օրբելի եղբայրներ և տակավին քանիններ, որոնք առաջնակարգ դեմքեր են Խորհրդային Միության մեջ, իմեց հայ ազգի կենացը և մաղթեց, որ հայերը շուտով Մայր Հայրենիք վերադառնան:

Պ. Գարթունյան խնդրեց իմանալ Պ. Հալապյանեն թե՛ ի՞նչ տեղ կգործվի հայ ճարտարապետությունը յոթը հատորեց ալի գիրքին մեջ, որ կպատրաստվի այժմ Մոսկվայի մեջ և որ նվիրված է համաշխարհային ճարտարապետության պատմության, թե՛ ի՞նչ է իր կարծիքը Սթրեքիլովսկիի և Շարլը Տիլի հայ ճարտարապետության շուրջ արտահայտած տեսությանց մասին, թե՛ ի՞նչ են նրանի քաղաքաշինության և ընդարձակման ծրագիրները: Քաղ. Հալապյան պատասխա-

նեց, թե Մոսկվա պատրաստվող ճարտարապետության պատմության գիրքին մեջ պատվական տեղ կգրավե հայ ճարտարապետությունը և Հայաստանի մեջ մասնավոր գործով ընդարձակ ու մանրագնահատ կհաստատվի հայ ճարտարապետության պատմությունը, Հայաստանում արտահայտող ժպիտով մը ըսավ թե մեր ազգին մեջ ճարտարապետությունը ժառանգական ու ցեղային ձևերը մըն է։ Երևան քաղաքը այնքան ընդարձակ է, որ գլած անցած է անոր տարածության համար պատրաստված նախագիծ հատակագիծը։ Այժմ ուսումնասիրության մեջ է նոր հատակագիծ մը, որ կարենա գոհացում տալ քաղաքի արագ զարգացման։

Գինեսեղանին վերջանալեն առաջ «Խորհրդային Հայաստանի Բարեկամներ»-ու Միության նախագահը խոսքը տվավ Սովետ Միության Հյուպատոս Պ. Սթոպելին, որ ըսավ. «Գիտեմ թե հայրենիքին հեռու ըլլալով որքան մարդ կարոտով լեցված կըլլա անոր հանդեպ և այդ կարոտը ո՛րքան ջերմություն կստեղծե մարդու մեջ հայրենիքին եկածներու հանդեպ։ Ասոր համար, րմրունելով ձեր այդ վիճակը, ուրախ եմ որ Պ. Հալապյան այսօր ձեր մեջ է, պատեհություն տալով ձեզի հաղորդվելու անոր միջոցով հայրենիքին հետ։ Այդ պատճառով հպարտությամբ եկանք ներկայացնելու ձեզ մեր արժեքավոր հյուրերը, ըսելու նաև ահավասիկ մերիննե-

րը։ Կըսեմ մերինները, առանց խտրության, քանզի մենք՝ Պ. Պ. Բարանով, Պոպով, և ես ռուս ենք, իսկ Պ. Հալապյան հայ՝ ձեր ազգեն։ Պ. Հալապյան հայ է և եկած Պ. Բարանովի հետ ներկայացնելու «Խորհրդային Միություն» ճարտարագետներու միջազգային թանկանի և ես հպարտ եմ իրմով։ Փափաքելի է, որ հայ գաղութը միասնականությամբ նվիրվի իր Մայր Հայրենիք Սովետական Հայաստանին, որ այսօր ունի բարգավաճ վիճակ և կարող ընդունելու արտասահմանյան հայությունը։ Այդ ցանկությամբ կվերցնեմ բաժակս»։

Հետո խոսք առավ Խորհրդային Հայաստանի Բարեկամներու Միության նախագահ Մուրադյանը, որ առաջարկեց խմել հայ ժողովրդի թանկագին բարեկամ Մեծ Ստալինի կենացը։ Ներկաները հոտնկայս խմեցին և Մեծ Ստալինի անունը ողջունեցին տեղատարափ ու երկար ծափահարությամբ։

Գինեսեղանը վերջ գտնելն ետքը մեր հայրենի հյուրերու կառքը քալեց դորավոր Ժափերու տակ։ Ներկաները մեր ազնիվ հյուրերուն հետ ողջունեցին կողարկելին հայրենիքի իրենց եղբայրներուն, ողջունեցին, ուր կղենին ամբողջ իրենց սիրտը։

ԲԴԹԱԿԻՑ

(«Ժողովուրդ» 25 հունիս, 1947 թ.)

ՊՈՒՏԱԲԵՇԵՏԻ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԸ

Պուտաբեշտի հայ գաղութի գրեթե կիս գարե ձվելի անցյալ մը ունի։ Առաջին հայ գաղթողները եղած են կեսարացի երկու ելքայրերը՝ Հաճի Ղազար և Հարություն Հակոբյաններ, որոնք գրեթե առաջիններն են եղած արիվելլան գորգերը տեղս ներածող, երրորդ անգը եղած է փրոֆեսոր Հակոբ Զիլինկիրյանը, որ դասախոս էր և օտար թերթերու թղթակից։ Իսկ բուն հայ գաղութը մասամբ 1911 թվին սկսած է կազմվել։

Ներկայիս 25—30 ընտանիք կա Պուտաբեշտի մեջ, Առանց բացառության, ամենքն ալ ամուսնացած են։ Ոմանք ամուսնություն կնքած են հունգարուհիներու հետ։ Մեծամասնությունը կղբաղի արևելյան գորգերու վաճառականությամբ ու նորոգությամբ, մընացածները ալ և ալ գործերով։

Հոգևոր հովիվ շունինք. երբեմն միայն հոս կուգա վիճենա գտնվող Տեր Եղիշե Յուրյանյանը, Բայց դժբախտաբար այդ կարող ու իսկապես կարողի հայ քահանա անցյալ քաղաքական շփոթության պատճառով

միայն երկու անգամ կարողացավ Պուտաբեշտ այցելել։

Գաղութիս մեծամասնությունը կպառկանի Հայ Առաքելական Եկեղեցիին։ Կա մեկ բողոքական, մաս մըն ալ հոռոմեականներ։

Հայ հոռոմեականները տեղվույս մեջ ունին մատուռ մը, ուր ամեն կիրակի հայկական ծեսով պատարագ կմատուցանեն։ Ասկից վատ հունգարահայությունը լոճի իր ժողովրդագրապետարարը, ժողովրդապետները չեն։ Նայի միաբանության կարգեն կընտրվին։ Բայց ցավալիորեն մինչև օրս կարող հայ կաթոլիկ վարդապետ չտեսանք, որ ազգայնորեն կարողանար գաղութիս հայերու համակրությունը շահիլ։

Օր. Նոյեմի Փիշմիշյան և Լևոն Ազնավորյան մեր գաղութի փոքրաթիվ հայության պարծանքներն են. առաջինը տեղվույս երաժշտանոցը ավարտած է և իբր դաշնակահարուհի մեկ քանի փայլուն նվագահանդեսներ տված է. իսկ երկրորդը նկարիչ է և շատ լավ գնահատված են իր գործերը։

Մասնավորաբար արժանի է հիշել Գոստինսկիի և Միտոսկինի, որ 1944 թվին, ֆաշիստներու մամանակ վարիչն էր հիվանդանոցի մը, ուսկզմանքին մոտ 350-ի շահ հրեաներու Այդ ստակալի օրերուն, երբ հրեաները իբրև մըրջուն կամ ճանճեր կսպանվեին, այդ հայ երիտասարդ տղան անվեհոքն դիմադրելով կարողացավ փրկել այս խեղճերուն կյանքը:

Անցյալ տարի կարելի եղավ կազմել «Հայաստանի Միություն»-ը, որ գրեթե առանց բացառության տեղացիների կազմված է: Միության հիմնադիրներն են՝ Գորոտա Միքյոշ և տղթոր Նակիվանի Զոյթան. վերջինը գրող և օրենսգետ, որ հեղինակություն մը հրատարակած է «Օտար լեզուներն մինչև Առվետական Միություն», ուր շատ նպաստավոր արտահայտված է հայոց մասին: Քույսուլի Տոմոքոշ, որ դրամատան պաշտոնյա է և նրմանապես ունի հեղինակություն մը՝ «Հայկական հարցը հունգարական հանրային կարծիքին առջև» անվամբ, 1942 թվին լույս

տեսած: Տեղվոյս թուրք հյուսիսատան րևադրոսյամբ տեղական իշխանությունը դրեբըր դրաված է և հեղինակն այ հետապնդած: Անգամ է նաև Լազար Միքյոշ, որ ոստիկանական զննապետ է, և ստորագրելով միակ հայ անդամը, որոն հանձնված է Միության Հայկական ճյուղի վարչությունը:

ՀՐԱՆՏ ՍԱՐԳՍԻ ՌԵՏՈՒՆՆԵՐ

«Հայաստանյուս Ճակատ»

Վերջերս Պուտարեշտի մեջ տեղի ունեցած է հունգարահայ գաղութին համաժողովը և կազմված է Հունգարահայ Ազգային Միությունը, փրոֆեսոր տղթոր Ալեհաթ Զեյիթսի (հունգարահայ, նախագահ Պուտարեշտի վճարեկ ատյանին) պատվո նախագահությամբ և նկարիչ Լ. Աղնավորյանի նախագահությամբ: Քաջտուղար և վարիչ ընտրված է Հրանտ Սարգիս Ռշտունի (արհեստավոր):

(«Արևմուտ» հունիս 1, 1947 թ.)

ՊԵԼԿՐԱՏԻ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԸ

«Ժողովուրդ»-ի թղթակիցը հաղորդում է. —

Վերածնվող Յուկոսլավիո մայրաքաղաքը իր մեջ կհյուսիսի մոտավորապես 150 հայեր, որոնք վաղուց եկած և հաստատված են հոս:

Անոնց զբաղումը եղած է առևտրականությունը, սուրճի առևտուրը մասնավորապես: Հոս կարելի է մատերի վրա համրել հայ աշխատավորները, եթե զանց ընելու ըլլանք 50-ի հասնող Հունաստանեն դալթական հրիտասարդները, որոնք բոլորն ալ Յուկոսլավիոյ ժողովրդական Հանրապետության գործարաններուն մեջ հայտ աշխույժ ռդիով կաշխատին և շատեր արգեն իսկ հարյածային են հանդիսացած, արժանանալով յուկոսլավիառավարության և սենթիքաներու վկայականներուն և զանազան նվերներուն:

Պելկրատի հայությունը, շունի իր հաճախավարը, գրադարանը, եկեղեցին, դպրոցը: Յանույիր հոս ու հոն, հեռու հայկական

շրջանուկն և միջուրտն, անոնք կապրին լույծ ու տնկաղմակերպ կյանք մը:

Պելկրատի հայությունը իր մեջ կպահէ հայրենասերներու խումբ մը, որոնք արգեն իսկ արձանագրված են ներգաղթելու համար: Մեծ է անոնց մտադրությունը այս տարի ալ, որովհետև Յուկոսլավիային որեւէ կարգաւոր պիտի չմեկնի զեպլի հայրենիք: Անոնք կստանան «Սովետական Հայաստան» ամսագիրը, շատ մը ուրիշ հրատարակություններ (Պետհրատի) և այսպիսով կհեռուին իրենց հայրենիքի ճարտարավեստին ու կուլտուրային բարձրացման: Կստանան «Ժողովուրդ»-ը, «Լրարեր»-ը և «Ներքան»-ը:

Նորահոս սերունդը, ավելի ճիշտը այս դժբախտ սերունդը, անձանոթ է հայ լեզվին: Իրենց հայրենի լեզուն եղած է սերպերենը, իսկ իսկ իրենց հայրենուն և մայրենուն հետ, որոնք Պուտարեշտի կարճարաններու մեջ իրենց ուսումն են առած:

ՅՈՒԿՈՍԼԱՎՆԵՐՈՒՆ ՍԻՐԵԼԻ ՀԱՅ ՇԵՐՈՍԸ

Պելկրատեն «Ներքան» թերթին ղրկված թղթակցության մը մեջ կկարդանք. «Պելկրատի ամենախոշոր հրապարակներուն մեկուն վրա անցորդը կնշմարեն հինգ շիրմաքարեր, որոնց մեջ կհանգին Պելկրատի ազատա-

գրության համար գերման հրոսակներու դեմ կուլելով սպանվող հերոսներ: Անոնց կեղծունը կհանգչի մարմինը մայրը լիլոյանի, այն հերոս հայուն, որ Յուկոսլավիայի աղատագրության ի խնդիր պայքարած և

զեն ի ձեռին գերմանացի մը հալածելն և զայն սպանելն վերջ ինքն ալ ինկած է՝ անկենդանու Յուկոսլավիո ժողովուրդին պաշտամունքին առարկան դարձած են այդ հինգ հերոսներու շիրիմները, ուր ամեն օր հա-

ղարավորներ հարգանքով կ'ստնարին անոնց առջև, երբ կանցնին Քամինովիչ հրոպարուկեն:

(«Լուսբեր» թիվ 80)

«ՔՆԱՐ»-Ի ՀԱՍՆԵՐԳԸ ՍԱՐՍԵՅԷՆ ՕՓԵՐԱՅԻՆ ՄԵՋ

Մենք, որ երկու տարի է ի վեր շատ մոտեն կ'հետևեինք Պամոնի Քնարը երգչախումբին, անոր վարչության և ղեկավարին տքնաշան աշխատանքներուն, չէինք սխալած մեր նախատեսություններուն մեջ. նախատեսություններ, որոնք ոչ միայն իրականացան առավելագույն չափերով, այլև ազգային հրապարտության և մեր արժեքներու ստեղծագործ հմայիչ ղեկեցկություններու լույս ավազանին մեջ միշտ էությունը համակ իրարասուլիցեցալ, պայծառացածով մօր սրտերն ու հոգիները հոգապան այս աստաղապան լուսնալուսարկուն և ասոր հետևող բազարադուրախը, զոր զգացրաք հուլիս 19-ին, սարսուլք սպիտակոյտ մեջ, կուգար նաև այն բացառու սուրբն, որ հոմիտասյան երգերու հետ առնթներ, զաղուկահայ իրականության մեջ առաջին անգամ ըլլալով մեզի կ'հրամ-ցվեր հայ ժողովրդի մեկ հռչակավոր զավկին՝ այն երաժշտության իշխան Արամ խաչատուրյանի ջութակի քոնսերթու, հատիկալանի վաթսուն հոգինոց նվագախումբին կողմն, ղեկավարությամբ օփերայի առաջին վարիչ Նեթր Պրուխաքի: Հայ ժողովրդի փոքրիկ երաժշտության լուսապայծառ ակերտն մեզի հրամցված կոմիտասյան երգերուն քով, տեսնել և ունկնդրել նույն այդ ակերտն շուրջ և ակերտն վրա զգալիորեն շրջագայող Արամ խաչատուրյանը իր նկարչազեղ ու նրբահյուս ընդամեններով, վայելք մըն էր մեզի համար, և ինչու էլ, վայելքներու գերազույնը, որուն ունկնդրության պատիվը կ'ապրտինք ամեն քանն առաջ երաժշտադետ Քյուրքճյանի, որուն թափած աշխատանքները այս ճամբուն վրան, մեծապես պնահատելի են:

Մենք, այս անգամ օփերայի մեջ բոլորովին տարբեր տեսանք և՛ երգչախումբը և՛ իր հայտադիրը Ամբողջ երեք ժամ, հայտագիրը մեկ նայրեն մյուսը մեզի տված հայ ստեղծագործության պտուղները: Նույնիսկ, ժամանակի չզուլության հետևանքով, կարգ մը երգեր ալ կրճատվեցան հայտագրին: Գալով երգչախումբին, իր ընդհանուր գիծերուն մեջ շատ հաղող էր: Եվ երգողներն ալ առհասարակ վարժ և համարձակահանքնք այս առթիվ, որ երգված յուրաքանչյուր երգ, ըլլա կոմիտասյան, կանաչանեն կամ Գ

Սյունիեն, կվայելին բազմանշամ նվագախումբի մը ընկերակցությունը, ընկերակցություն մը, որ հաճելի էր, տպավորիչ և հարազատ մեր անանքներուն և հոգիներուն:

Կոմիտաս վարդապետն երգվեցան տասնիններ ժողովրդական երգեր, Գրիգոր Սյունիեն շորս հրդ. Մելիքյանեն՝ մեկ երգ, Իսկ նվագախումբին կողմն նվագվեցան, ղեկավարությամբ է. Քյուրքճյանի, Սպենդիարյանի «Երեսնի էթյուտներ»-ը և «Ղայթարմուշ»-ն: Հայտագրի երկրորդ մասին մե: էր, որ ներքարվիստ ջութակահարուհին՝ օր. Նիքոլ Քուլանժ նվագից մեզի հայու հարազատ զգացումներով «Հայ արեք»-ը, Քնար ցուրտը, «Ես սարեն կուգայի»-ն, «Ջինչ ու վինչ», ընկերակցությամբ տավիդի՝ Մուսամ Մելիքի կողմն:

Միջնարարն վերջ տնմիջապես, հայտագրին հինգերորդ մասին մեջ, տեղ տրված էր Արամ խաչատուրյանի հուշակավոր ջութակի քոնսերթուին: Որքան պիտեմ, խաչատուրյանի այս հուշակավոր գործը գրված է 1940 թվականին և արժանացած Ստալինյան մրցանակի: Ամբողջ քառասուն վայրկյան բազմանգամ նվագախումբը ընկերակցությամբ Օր. Նիքոլ Քուլանժի (սոխիսթ) և ղեկավարության մը Մեթր Պրուխաքի, մեզի տվին այնպիսի բարձր հոգեկան վայելք մը, որ երեկոցն տեսած կամ զգացած ըլլայինք ուրիշ տիկիներով: Խաչատուրյանի այս գործը, գերազանցապես հրաշակիրտ ամբողջություն մըն է իր շքեղ կարուցվածքով, գույներու և ոճի բոլորովին ընթանալիկ և նոր ձևերով: Ուն մը, որ կիշխն ունկնդրին վրա, ան ալ այն է՝ որ փոթորկաշունչ ու ահեղավազ վայրկյաններն հետո հանկարծ կզգաս երևելք հայ ժողովրդական երաժշտության հոգեպարար քաղցրության: Մեր տոհմիկ երաժշտության ակերտն առնված մոթիլներուն վրան մեծ վարպետը՝ Ա. խաչատուրյան կերտած է այս հրաշափառ գործը: Ա. խաչատուրյանի ջութակի այս քոնսերթուն իր ամբողջության մեջ ազգային է՝ նվագածության ամբողջ տեղություն կզգաս նաև նոր աշխարհի հայտնաբերումը: Այդ այն աշխարհն է, որուն մեջ ուռճացավ, զարգացավ և ստեղծագործեց Արամ խաչատուրյանը: Օրիորդ Նիքոլ Քուլանժ, — աշակերտուհին

Պ. Հ. Քյուրքճյանի, — շատ երբուխամբ և արվեստագետի իրեն վաշի շքեղությամբ նվագեց թոնսերթոյին սուլոները: Շատ ավելի հաճելի պիտի ըլլար, եթե Պրուիաք քիչ մը ավելի մեղմութեամբ նվագել տար բամբակները, սուլիսթին ջութակին ելեղները ավելի զգալի դարձնելու համար: Զվիցերական թերթ մը ժամանակին գրած էր, թե հաշտութեան ջութակի քանակները կարծես շինված է սուլիսթի նեղ կացութեամբ մատնելու համար: Եվ սակայն, Քուլանժ ալ ահա ունի զգալարութեամբ առջեկն հաղթանակորեն անցավ ընդհանուր օվսաննաներու տեղատարափին տակ: Երբ Ֆրանսացի արվեստագետներն ու քննադատները բնիկներին կշիռնալորեին երգչախումբն ու իր վարիչը, օր. Քուլանժն ու Մեթր Պրուիաքը, օտար երաժշտական շրջանակներու ներկայացուցիչներ անկաժըման ստորագրեցին տեղւոյն վրա: որպեսզի Օր. Ն. Քուլանժ՝ հաշտութեան այս հոյակապ գործը նվագեց Զվիցերիոյ և Պէլճիքայի մէջ: Ենդրհիմ Պ. Քյուրքճյանի և իր տաղանդավոր աշակերտուհիին, Ռոսման, հայ տաղանդին ստեղծագործութիւնը շրջան պիտի ընէ եվրոպական ստանդարտի մէջ, հայու անունն ու իր արվեստները տարածելու համար: Համարեցին հաջորդող շարքիւն ընթացքին Ֆրանսական կարգ մը թերթեր, որոնց կարգին Արթիսթիք-ը, զգալարահաճ Պաթալայի ստորագրութեամբ մեծ գովեստներ կշռայեին երգչախումբին ու իր վարիչին, Օր. Քուլանժին և Մեթր Պրուիաքին: Հիացումով առտահայտված է նաև Խաշտութեան գործի մասին:

Մենք անհուն հիացումով կշնորհակտենք Պ. Քյուրքճյանը և թիւրք-ի վարչութեան ժառանգանդները, մանավանդ Պ. Սուրեն Ֆիսաճյանը, Գեորգ Գալաֆյանը, Կարպիս Բիրյանը, Տեր և Տիկին Անդրեասյանները և Հարութիւն Քեչեյանը, որոնք բարոյական և նյութական մեծ գոհողութեաններով է, որ այս գեղեցիկ գործը հրապարակ հանեցին: Կշնորհակտենք նմանապես երգչախումբի անդամներն ու անոնց ծնողները, որոնց շնորհիվ պատահութեամբ արվեցում մեզի հայ երգով զինուկնայու:

Երաժշտական դժգոհութեամբ քննադատ և Մարտիկի անվանի Բոնսե Էլասի-ի հայ-

տագիրներուն պաշտօնական վերանայ Լ. Ժ. Պաթալայ, Լեռնիսիի շարախաթներն մեջ: Դունի 29-ի միմով, ստորագրած է հոգիւմ մը, զոր թարգմանաբար կ'ներկայացնէ իր հական մտերուն մեջ:

Անոր երկրորդ մեծ նվագահանգստը, որուն կամանակեցին 110 գործադրողներ բաղկացած նվագախումբ մը և երգչախումբ մը, անսահման հաջողութեամբ մը ունեցավ, կիրակի օր. օպերային մեջ: Մենք արդեն ըսած էինք, թե որքան լավ կարծիք ունենք այս կարգապահ Լեռնիսի-ի մասին, որուն միատարրութեամբ ավելի քան կատարչալ է: Անոր պարունակած ծայրերը գեղեցիկ են և երգեցողութեան անթերի, ճիշտ է, որ այս երգչախումբը, զոր հաճախ լսել պիտի փափայենք, ունի ղեկավար մը, որ գործին վարպետն է և որուն գիտութեամբ կհաղապարէ իր ջամնատութեան: Պ. Քյուրքճյան:

Զոթակի հայտնի վիրթիկող, ներհուն ուսուցիչ, Պոսթրիկ նշանավոր երաժշտանոցին մէջ տիրացած ըլլալով գիտութեան մը, որ իր նմանը չունի, Պ. Քյուրքճյան պահանջված բոլոր հատկութեաններն ունի ներկայացնելու հոյակապ հատագիր մը, որ շքեղորեն մեկնորանվեցավ: Մենք լսեցինք հայկական ֆուլբորեն բաղված խմբերգեր՝ իրենց մասնահատուկ երանգներով, ժողովրդային երգեր՝ իրենց քիչ մը վայրի կշռութեամբով, մեղեդիներ և երգչական տալիքի ընկերակցութեամբ եղանակներ՝ ջութակի համար, մասնակցութեամբ սքանչելի վիրթիկողի մը՝ Օր. Նիքոլ Քուլանժի, որուն անսահման տաղանդը քանիցս գնահատած ենք:

Սակայն եթի այս կտորները շատ լավ նրվագվեցան, մյուս կողմէն իրական հայտնութեամբ մը եղավ Արամ Խաշտութեանի թոնսերթոն, որուն ստեղին հրապարակային ունկնդրութեան էր այս Ֆրանսայի մէջ: Դասական ձևով գրված, բայց շատ մը կետերու մէջ Ռիմսքի-Պրոսպերի զարդոյր հիշեցնող այս գործը անսահմանորեն առիւթնող է և մեր նվագահանգստներուն մէջ վիրտիկ լրավելու բարձրոյն արժանի: Օր. Նիքոլ Քուլանժ այս անգամ իր նվագիչ շուրջը ունի մը, որպես շատ մեծ արվեստագետ... և այլն:

ՌՅՈՒԶԱՆԻ ՎԱԶԻՆԱԿ

(«Ժողովուրդ» հունիս 28 և հուլիս 4, 1947 թ.)

ՀԱՅԵՐՈՒ ԹԻՎԸ ԱՆԱՏՈՒՈՒՄԻ ՄԵՋ

Կատարել Ս. Դրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցիի հոգևոր հովիւը, Հայկազուն քահանայարարական խորհուրդի ղեկավար տեղի-

կագիր մը պատրաստած է, որ թեև լիակատար կարելի չէ հաշվել, բայց կներկայացնէ մոտայ պատկերը Անատոլիոյ խորքերը մնա-

ցած այդ խլիսկներու կենցաղին ու տարրու-
տին, հին եղիպտոսի բուրգերը շինող դերի-
ներուն իսկ մասն խաժնել տալու աստիճան։

Այդ տխուր տեղեկագիրը հետևյալ թիվե-
րով կենդանացնե՞ն զավառներու մեջ տա-
տըղնված հայ անհովիվ հոտը։

Կենսաբիո Մեջ 2250 անձ, Կենսաբիո գյուղե-
րուն մեջ 1091, Ցողկատի 18 գյուղերուն
մեջ 1525, Սեռաստիո մեջ 1520, Սերաստիո
7 գյուղերուն մեջ 2405, Քոզադի մեջ 350, Բու-
ղաթի 3 գյուղերուն մեջ 42, Ամասիո մեջ 500,
Մարզվանի, Հաճի Քենոյի և շրջակայքի մեջ
41, Արարկիի մեջ 1250, Խարբերդի մեջ
750, Մեղրիի մեջ 700, Մայաթիո մեջ 500.

Տիգրանակերտի մեջ 1005, Որտուի մեջ 200,
Դոնիայի մեջ 100, Էրեւլիի մեջ 250, Անգա-
րայի մեջ 1500, Այնթապի մեջ 150, Այնթապի
կից 6 գյուղիսու և Քիլիսի մեջ 357, Ընդհա-
նուր դումարը 18.486 անձ.

Այս հաշիվին մեջ մտած չեն Կոն Էսկիշեհ-
րի, Քեոթահիայի, Աֆին-Գարահիսարի, Մեր-
սինի, Ատանայի, Բարսուսի և այլ վայրերու
հայ խլիսկները, որոնց թիվը 5000-են պա-
կաս չէ։ Ուրեմն առնվազը 20.000 հայ ճոր-
տեր, որոնք պէտք է փրկել կորուստե՞ն, առա-
ջին առթիվ։

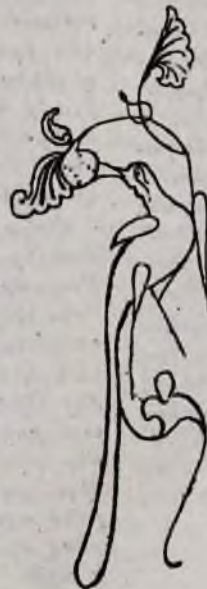
(«Հրաբեր» հունիս 22, 1947 թ.)

„ԱՐԱՐԱՏ“ ՇԱՐՄԱՅԵՐԹ

«Արաբ»-ը հաղորդում է.—

Բրազիլիո Սան-Պաուլո քաղաքին մեջ եր-
կու երիտասարդներու կողմե սկսած է հրա-
տարակվիլ «Արարատ» անունով շաբաթա-
թերթ մը պորթուգալերեն լեզվով, պաշտ-

պանելու համար հայկական իրավունքները
և ծանոթացնելու Հայաստանի վերելքը տեղ-
վայն ժողովրդին։

ՆԱԽԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

ԻՇՏԱՌԻ ՄԸ

«Ելմիածին» ամսագրի 1947 թ. հունվար—փետրվար համարին մեջ զետեղված «Մեսրոպ Թաղիադյան» հոդվածի հեղինակը, հիմնվելով Մ. Նալբանդյանի «Մեծեյանացուկա»-ի մեջ գրած տողերուն վրա, «Տէր կեցո Ղուզալս» բանաստեղծության հեղինակը կհերկայացնէր զայն (էջ 56)։

«Հայաստանեայց եկեղեցի» (1947 թ. մայիս, էջ 140) նույն սխալը կկրկնէր, ուրտաւայելով այս երգը։

Այս հին օրերէն փոխանցված սխալի մասին թե՛ անգամ մը արտահայտված եմ (Աւմանեի Յարեգիր, 1938 թ., էջ 116)։ սակարհ ինչոյեւ կտեսնվի, ուշադրութեան վերայած է, ուստի հարկ կդատիմ, հանուծ ճշմարտության, այս երկտող բացատրությունը հասցնել խմբագրությանդ։

«Տէր կեցո Ղուզալս» երգը հրատարակված է 1820-ին՝ Կալկաթա հրատարակվող «Հայեկի Կալկաթան» անուն հանգեսին մեջ, 27 տարիներ վերջը՝ 1847-ին Մեսրոպ Թաղիադյանց, ձեռք անցնելով «Հայեկի Կալկաթան»-ի մի քանի թիվերը, իր հրատարակած «Ազգասէր»-ի մեջ (տես թ. 10?) կտատապնէր հրաւ հատվածները— սրտնցմե մեկը «Տէր կեցո Ղուզալս» երգը, անոր տակը դնելով Հ. Կ. սկզբնատուները, իրեն նշանակ «Հայեկի Կալկաթան»-ի։

Մ. Նալբանդյան ուշադրություն չէ րրած նույնիսկ Թաղիադյանցի գրած տողերուն և այդ երգը վերադրած է անոր, որ երբեք չէր

կրնար ըլլալ այս երգին հեղինակը, վառնգիւ ա) 1820-ին, երբ այս երգը հրատարակվեր Կալկաթայի մեջ, Մեսրոպ Թաղիադյանց հազիվ 17 տարեկան պատանի մըն էր և կգտնվեր էջմիածին ու ոչ մեկ հարաբերություն ունէր Հեղկաստանի հետ, որ գացած էր 1823-ին, երգին հրատարակութենէն երեք տարի վերջը։

բ) Այս երգը վստահորեն կրնանք ըսել թի խմբագրված է հետևողականությամբ կամ նմանողությամբ անգլիական ազգային երգին «Տէր կեցո զթագավոր» սկզբնավորությամբ։

Արդ, զայն խմբագրողը պետք է անգլերենի գիտակ մեկը եղած ըլլար, մինչ 1820-ին Մեսրոպ Թաղիադյանց ընավ անգլերեն չէր գիտեր, և 1823-ին Հեղկաստան երկուսով վերջն էր, որ անգլերենի ծանոթացավ։

Հետևաբար ամեն տարակուսեց դուրս է, որ Մեսրոպ Թաղիադյանց չէր այս երգին հեղինակը։

Հարց է. թե ո՞վ էր անոր հեղինակը։

Այս մասին, առանց շատ վստահության, կրնանք ենթադրություն մը բնել։

Հավանորեն զայն խմբագրած է «Հայեկի Կալկաթան»-ի խմբագիրը՝ Հովհաննէս հեր-Հակոբյան, որ կթվի թե անգլերենի գիտակ մեկն էր, վասնզի իր թերթին մեջ բազմաթիվ թարգմանություններ կան այդ լեզվին։

ԱՐՇԱԿ ԱԼՊՈՅԱՅԱՆ